

XEMYC
HÆMUS

РОДЕН СЪМ ПРЕЗ 1974 година в планината Хемус, в България. Майка ми е българка, баща ми е унгарец, имам един брат. Живея и творя в Леанфалу. Баща съм на шест деца. Радостта да рисувам ме съпровожда из целия ми път, по който вървя: детските ми човечета от клечки бяха последвани от рисуналното училище в Москва, а след това и рисувания кръжок на Деши. Учих архитектура, умирам за професията си. Още в университета попих от фантастичните си преподаватели прелестта и многоликостта на професията, и рисунката винаги беше с мен. Линиите могат да създадат живот, творях пространства, с множеството малки линии пораждах магически настроения и увекочечавах мигове. Рисувах, защото ми идваше отвътре; рисувах, когато нещо не можех да кажа с думи; рисувах, защото обичах да рисувам; денонощно рисувах – в университета, защото винаги имаше нещо за рисуване; рисувах, защото когато човек пътува винаги вижда нещо красиво; рисувах, защото къщите могат само да се нарисуват; рисувам, защото така осъществявам мечтите си, сънищата на всички ни, животът и пространството.

Да сътворявам пространства и да осъществявам сънищата – това е моята работа. Наблюдавам хората, гледам пейзажа, средата, изследвам традициите, търся новото: мислите се превръщат в линии, а след това в пространства. Създават пространства за забързаното ежедневие, пространство за уютен дом, пространство за динамичната среда. Раждат се форми, заиграват се свет-

лини, появяват се материали и полека-лека оживява видимо и осезаемо. Всички те говорят за хората, създадени са за нас: ние се движим в пространствата.

Архитектура, вътрешна архитектура, градоустройство и изкуство. Неделимо и сложно цяло, с всяка своя частица и решение. Сътворявани на пространство, но в различни измерения, но винаги с човешка мяра. Получих възможност да проектирам, реконструирам множество обществени сгради, жилищни сгради, търговски и туристически центрове, образователни и културни сгради, паметници на културата в цялата страна, било като индивидуално или групово задание; сред тях са Къщата-музей “Ласло Равас” в Леанфалу, реконструкцията на минералната баня в Леанфалу, центъра на Дял, физкултурен салон в Естергом, Културният център и музея на детските градини в Мартонвашар, пощата във Вечеш, пазара в Нирбатор, основното училище в Пат, Словашката къща в Пилиш-сенткерест, спортният комплекс в Юрьом, хотел Хилтън във Вишеград, жилищния парк в Юхар Лигет, Уйпещ, пазара в Мариахалом, жилищна кооперация в Терезварош, реконструкция на площад и закрит паркинг във Веспрем, пасивна къща в Сентендре, множество семейни къщи и други сгради, както и още много осъществени сгради и спечелени конкурси, като главния площад в Кечкемет, центърът и детската градина в Кьохед.

Петер Лукач

КОЛЕЛО

Школа по устойчивост,
общност и уважение към труда
Разговор с Диана Митева

ГРАВИТАЦИЯ

ДИАНА ГЛАСНОВА
Българския градинарски
поход в Европа и света

ДЕНИЦА СЕКУЛИЧКА
От семето до паметта

СВЕТЛАНА КАРАДЖОВА
Караджови на кватрам

СТРАНИЦИ

ГЕОРГИ ГОСПОДИНОВ
Градинарят и смъртта (*откъс*)

ВЕНЕТА ЯНКОВА
Чудомир и Унгария (*бележки*)

АТЕЛИЕ

Всяко дете обича да рисува
Разговор с Петер Лукач

ЗА ДЕЦАТА

ПЕТЪР БОБЕВ Лято сред снега

ЗА АВТОРИТЕ

Илюстрации: Петер Лукач

KERÉK

5

A kitartás, a közösség és a munka
iránti tisztelet iskolája
Beszélgetés Diana Mitevával
Kovács Gergely fordítása

GRAVITÁCIÓ

17

DIANA GLASZNOVA A bolgár kertészek
útja Európában és a világban
Kovács Lajos Gergely fordítása

39

DENICA SZEKULICSKA
A magtól az emlékezetig
Kovács Lajos Gergely fordítása

55

SZVETLANA KARADZSOVA
Karadzsovék a négyzetten
Kovács Lajos Gergely fordítása

OLDALAK

73

GEORGI GOSZPODINOV
A kertész és a halál
Iván Andrea fordítása

87

VENETA JANKOVA
Csudomir és Magyarország. (*Jegyzetek*)
Iván Andrea fordítása

MŰHELY

99

Minden gyerek szeret rajzolni
Beszélgetés Lukács Péterrel
Iván Andrea fordítása

GYEREKEKNEK

109

PETAR BOBEV Nyár a hó közepette
Kovács Lajos Gergely fordítása

116

A SZERZŐKRŐL

Lukács Péter illusztrációival

Школа по устойчивост, общност
и уважение към труда
*Разговор с Диана Митева**

*A kitartás, a közösség és a munka
iránti tisztelet iskolája*
Beszélgetés Diana Mitevával*

*Уредник на Музея на
гурбетчийското градинарство
в Лясковец

* A ljaszkoveci
Vándorkertész Múzeum
vezetője

ХЕМУС: През 2025 г. елементът „Българското градинарство в Унгария“ бе вписан в унгарския регистър за нематериално културно наследство. Кои ценности на българското градинарство бихте изтъкнали като особено важни, заслужаващи да се предават от поколение на поколение?

ИАНА МИТЕВА: Вписването на традицията на българското градинарство в националния регистър на нематериалното културно наследство на Унгария е голямо признание за дейността на българските градинари гурбетчии. То е проява на почит и уважение, не само за един поминък, а за цяла култура на труд, знание и сплотена общност. В него се обединяват различни ценности, заслужаващи да се предават между поколенията.

Българските градинари са известни с изключителната си трудолюбивост, постоянство и умение да превръщат дори най-пустелите и обраснали в храстова и дървесна растителност терени в плодородни градини. Този продължителен процес възпитава в хората търпение, дисциплина и чувство за отговорност – качества, особено важни и днес, когато израстваме като самостоятелни личности. Техният труд е високо оценен в европейските страни заради добрата им организация, иновативност и способност да развиват успешни стопанства далеч от дома. Именно тези ценности формират духа на инициативност и адаптивност, особено актуален и днес.

Много важно е и практическото умение, изразяващо се в развитие на собствени технологии за напояване, отглеждане на зеленчуци, съхраняване на семена и приспособяване към климата. Това е опит, натрупван години наред и предаван, чрез труд, а не само чрез книги. В съвременния свят подобна връзка между поколенията е все по-важна. Ценността на пренасянето „от

ръка на ръка“ е прекият семеен пример, който не трябва да се губи.

Градинарските семейства често работят заедно и си помагат взаимно, създавайки по този начин силни сплотени общности извън родината. Именно чрез градинарството много от тях съхраняват родния си език, обичаи и чувството си за принадлежност към българската етническа група. Това показва как една професионална дейност може да функционира и като средство за съхраняване и предаване на културната памет. Всички елементи, описани от мен показват, че българското градинарство, не е само исторически занаят, а е школа по устойчивост, общност и уважение към труда.

Х: Какви са опасностите, които се изправят пред опазването на автентичното културно наследство в днешния свят на фалшиви новини? Как бихме могли да ги преодолеем?

ДМ: В съвременния свят, където информацията се разпространява изключително бързо чрез интернет и социалните мрежи, опазването на автентичното културно наследство се превръща във все по-трудна задача. Фалшивите новини и манипулираната информация изкривяват историческите факти и създават погрешни представи за миналото.

Другата заплаха, пред която е поставено автентичното наследство е постепенното изчезване на местните традиции и обичаи, заради влиянието на глобализацията и масовата култура. Често пъти общоприетите ценности, характерни за дадена нация се представят повърхностно или се използват единствено с комерсиална цел, а това намалява тяхната истинска стойност. Ако подрастващите не познават собствената си история и традиции, съществува риск те да бъдат забравени във времето.

Опазването на културното наследство е обща отговорност. Всеки човек има роля в съхраняването на традициите, езика и

HAEMUS: 2025-ben a magyarországi bolgárkertészet felkerült a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékére. A bolgárkertészet mely értékeit emelné ki mint különösen fontosakat, méltókat arra, hogy nemzedékről nemzedékre átadják őket?

DIANA MITEVA: A hagyományos bolgárkertészet felkerülése a magyar szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékére a bolgár vándorkertészek tevékenységének komoly elismerése. A tisztelet és megbecsülés megnyilvánulása nem csupán egy foglalkozás, hanem a munka, a tudás és a közösségi összetartás egy egész kultúrája iránt. Különbőféle értékek egyesülnek e kultúrában, melyek méltók rá, hogy nemzedékről nemzedékre öröklődjenek.

A bolgár kertészek rendkívüli szorgalmukról és kitartásukról nevezetesen, valamint arról, hogy a legelhanyagotabb, bokrokkal és fákkal benőtt terepet is képesek bőven termő kerteté változtatni. E hosszadalmas folyamat türelemre, fegyelemre és felelősségérzetre neveli az embert – e tulajdonságok különösen fontosak ma is, amikor önálló személyiségekként növényünk fel. Munkájukat nagyra értékelik az európai országokban kiváló szerveztségüknek, innovativitásuknak és annak a képességüknek köszönhetően, hogy hazájuktól távol sikeres gazdaságokat tudtak kialakítani. Éppen ezek az értékek formálják ki a kezdeményező- és alkalmazkodóképesség szellemét, mely ma is különösen aktuális.

Nagyon fontos a gyakorlati tudás is, mely saját öntözési technológiák, zöldségtermesztési és magtárolási módok kifejlesztésében és az éghajlathoz való alkalmazkodásban nyilvánul meg. Mindez évek során felhalmozott és nem csupán könyvek, hanem munka révén átadott tapasztalatot jelent. Modern világunkban az ehhez hasonló, nemzedékek közötti kapcsolat egyre fontosabb. A kézzől kézre való átadás értéke az a közvetlen családi példa, amelyet nem szabad elveszítenünk.

A kertészcsaládok gyakran együtt dolgoznak és kölcsönösen segítik egymást, így módon erős és összetartó közösségeket hozva létre a háztól távol. Éppen a kertészet által őrzik meg sokan közülük anyanyelvüket, szokásaikat, a bolgár nemzetiséghez való tartozás érzését. Mindez megmutatja, hogyan képes egy szakmai tevékenység a kulturális emlékezet megőrzésének és átadásának eszközeként is funkcionálni. Az általam leírt értékek mindegyike megmutatja, hogy a bolgárkertészet nem csupán egy történelmi mesterség, hanem a kitartás, a közösség és a munka iránti tisztelet iskolája is.

Н.: Milyen veszélyekkel kell szembenéznie az autentikus kulturális örökség megőrzésének ma, a hamis hírek világában? Hogyan kerekedhetünk felül rajtuk?

Д.М.: Modern világunkban, ahol az információ az internet és a közösségi hálózatok révén rendkívül gyorsan terjed, az autentikus kulturális örökség megőrzése egyre nehezebb feladat. A hamis hírek és a manipulált információ elferdítik a történelmi tényeket, és téves képet alakítanak ki a múltból.

A másik fenyegetés, amely az autentikus örökségre leselkedik, a helyi hagyományok és szokások fokozatos eltűnése a globalizáció és a tömegkultúra hatására. Az egy adott nemzetre jellemző, általánosan elfogadott értékeket gyakran felszínesen mutatják be, vagy egyedül kereskedelmi célra használják, ami csökkenti valódi jelentőségüket. Ha a felnövekvő nemzedékek nem ismerik saját történelmüket és hagyományait, fennáll a veszélye, hogy azok az idő homályába vesznek.

A kulturális örökség megvédelmezése közös felelősség. Minden embernek szerepe van nemzete hagyományainak, nyelvének és történelmének megőrzésében. A fenti problémák leküldéséhez elengedhetetlen, hogy az emberek kialakítsák magukban a kritikus gondolkodás képességét és el tudjanak igazodni a médiában. A diákokat kora gyermekésgüktől kezdve meg

историята на своя народ. За да се преодо-
леят тези проблеми, е необходимо хората
да развиват критично мислене и медийна
грамотност. Още в ранна детска възраст
учениците трябва да се обучават по какъв
начин могат да проверяват информация и
да разпознават фалшиви новини в онлайн
пространството. Също така е важно дър-
жавите и културните институции да под-
крепят музеите, библиотеките и архивите,
съхраняващи историческите паметници и
документи. Дигиталното архивиране е още
една стъпка по пътя към защитата на кул-
турното наследство, защото то позволява
информацията да бъде достъпна за бъде-
щите поколения.

Х: *Откога извеждаме традицията на бъл-
гарското градинарство?*

ДМ: Все още няма точна датировка кога за-
почва българското гурбетчийско градинар-
ство. По данни от Цани Гинчев в началото
на XVIII в. то вече съществува в Търновския
край. С такъв тип занаят се занимават и
жители на други села в Тополовградско и
Сливенско. Както споменава и д-р Васил
Мутафов, един от изследователите му, ло-
гично е неговата поява да се причисли към
първите десетилетия на османското влади-
чество, тъй като в турските градини се от-
глеждат зеленчуци и те се обработват от
покореното население. Известен факт е, че
пашите водят българите да извършват тази
дейност още през XVI в. в Унгария, а око-
ло стотина години по-късно и в Сърбия.
Емиграцията им се развива с бързи темпове,
защото през първите десетилетия на XIX в.
е налице трайно установяване във Влашко,
Молдова, Южна Русия, Хабсбургската им-
перия и Сърбия.

Х: *Каква роля е изиграло българското гра-
динарство за промяната на икономиче-
ския и социален облик на българските села
през XIX век?*

ДМ: Материалните възможности на гради-
нарите допринасят за развитието на мест-
ната икономика, защото те внасят своята
печалба в българските земи. Благодарение
на това строят нов тип къщи и са прино-
сителни на модните тенденции, срещащи се
в облеклото на другите народи. Също та-
ка градинарите създават необходимите ус-
ловия за развитие на образованието през
Възраждането, като само в Лясковец напри-
мер през дадения период съществуват 3 ки-
лийни училища. Това е показателен пример
за духовната промяна на тези хора.

Междувременно лясковските градина-
ри полагат основите и на първите градинар-
ски дружества. Дейността им се ръководи
от устав, в който са описани техните цели
– да се грижат за нравственото и умствено
развитие на членовете си, да подпомагат
учебното дело, да съдействат за благоустро-
яване на селищата, да подпомагат църквата,
да разрешават спорове между градинарите
и отделните тайфи. Следователно чрез сред-
ствата събрани в касите на сдруженията се
оказва въздействие върху икономическото
и културно-социалното развитие на голя-
ма част българския народ.

Х: *Какво е участието на българските гради-
нари в освободителните борби на българите?*

ДМ: Градинарите гурбетчии живеят извън
пределите на Османската империя, което
променя техните възгледи в по-свободо-
любива нравствена насока. Със завръща-
нето си в българските земи пренасят тези
идеи със себе си, подпомагайки формира-
нето на национално съзнание сред местното
население. Те имат съществена роля в на-
ционалноосвободителното движение, вклю-
чително и в Априлското въстание. Най-вече
тя се проявява чрез оказваната от тях фи-
нансова подкрепа под формата на редовни
дарения. Освен това градинарите поддър-
жат контакти с българските революционери

кell tanítani, hogyan ellenőrizhetik az informá-
ciót és ismerhetik fel a hamis híreket az online
térben. Ugyanilyen fontos, hogy az államok és a
kulturális intézmények támogassák a történel-
mi emlékeket őrző múzeumokat, könyvtárakat
és levéltárakat. A digitális archiválás újabb lé-
pés a kulturális örökség megőrzése felé veze-
tő úton, mivel elérhetővé teszi az információt
a jövő nemzedékek számára.

Н.: *Mikortól eredeztethető a bolgárkertészet
hagyománya?*

Д.М.: Még mindig nem tudjuk pontosan da-
tálni, mikor kezdődött a bolgár vándorkerté-
szet. Cani Gincsev adatai szerint a 18. század
elején már létezett Tarnovo vidékén. Ilyen jel-
legű mesterséggel foglalkoztak Topolovgrad és
Szlivén környéki falvak lakói is. Ahogy a téma
egyik kutatója, Vaszil Mutafov megemlíti, logi-
kusan tehetjük a megjelenését az oszmán ura-
lom első évtizedeire, mivel a török kertekben
termeltek zöldséget, s e kerteket az alávetett
népesség művelte meg. Jól ismert tény, hogy a
pasák már a 16. században bolgárokat vittek ma-
gukkal e tevékenység végzésére Magyarországra,
mintegy száz évvel később pedig Szerbiába is.
A kertészemigráció gyors tempóban növeke-
dett, mivel a 19. század első évtizedeiben már
tartós letelepedés mutatható ki Havasalföldön,
Moldovában, Dél-Oroszországban, Habsburg
Birodalomban és Szerbiában.

Н.: *Milyen szerepet játszott a bolgárkertészet
a bolgár falvak gazdasági és társadalmi arcu-
latának megváltozásában a 19. század során?*

Д.М.: A kertészek anyagi lehetőségei hozzá-
járultak a helyi gazdaság fejlődéséhez, mivel
bolgár földre hozták a nyereségüket. Ennek
köszönhetően új típusú házakat építettek, és a
más nemzetek ruhaviseletében megtalálható
divattendenciákat is meghonosították. Az új-
jászületés korában a kertészek az oktatás fejlő-
désének alapvető feltételeit is megteremtették
– csak Ljaszkovecben például három kolosto-
ri iskola is működött. Szemléletes példája ez

az ezekben az emberekben végbement szelle-
mi változásnak.

Mindeközben a ljaszkoveci kertészek
az első kertészegyesületek alapjait is lerak-
ták. Tevékenységüket alapszabály határozta
meg, melyben céljaik is szerepelnek – a tag-
jaik szellemi-erkölcsi fejlődéséről való gon-
doskodás, az oktatás ügyének támogatása, a
települések közművesítésében való közremű-
ködés, a templomok segítése, a kertészek és az
egyes kertészcsapatok közötti viták rendezése.
Következésképpen az egyesületek kasszájában
összegyűlt pénz révén hatást gyakoroltak a bol-
gár nemzet nagy részének gazdasági és kultu-
rális-társadalmi fejlődésére.

Н.: *Hogyan kapcsolódtak be a kertészek a bol-
gárok szabadságküzdelmibe?*

Д.М.: A vándorkertészek az Oszmán Birodalom
határain kívül éltek, s ennek köszönhetően
szabadságszerető nézeteket tettek magukévá.
Bolgár földre való visszatérésükkor magukkal
hozták ezeket az eszméket, elősegítve a nem-
zettudat kiformalódását a helyi lakosságban.
Jelentős szerepet játszottak a nemzeti felszaba-
dító mozgalomban, beleértve az áprilisi felke-
lést is. E szerep elsősorban anyagi támogatásban
nyilvánult meg, rendszeres adományok formá-
jában. A kertészek kapcsolatban álltak az em-
igrációban élő bolgár forradalmárokkal, ami
lehetővé tette nekik, hogy leveleket, időszaki
sajtótermékeket és különféle információt ter-
jesszenek, s ezáltal a felkelők közti kapcsolat-
tartás állandó csatornáját képezték.

A kertészek támogatták Panajot Hitov,
Filip Totyu, Hriszto Botev, Hadzsi Dimitar és
Sztefan Karadzsa szabadcsapatainak megalakí-
tását. A Veliko Tarnovó-i Regionális Történelmi
Múzeumban dolgozó Szimeon Cvetkov törté-
nész adatai szerint éppen ők biztosították a két
csónakot, melyekkel Filip Totyu csapata kikö-
tött a bolgár parton.

Ami a vándorkertészek harci cselekmé-
nyekben való közvetlen részvételét illeti, az

Организирана е в четири основни тематични пространства: първото е къща, проследяваща промените в бита на градинарите гурбетчии през XIX–XX век и онагледяваща техните жилищни условия, семейна среда и начин на живот; второто пространство представлява навес със земеделски инструменти, който показва използваните от тях традиционни сечива и технологии за обработка на земята; третата зона е зала за временни изложби, предназначена за представяне на гостуващи експозиции и събития; четвъртото и основно експозиционно пространство е посветено на историческото развитие на българското гурбетчийско градинарство, неговото възникване, разпространение и значение за българското общество.

Плановите за развитие на институцията са насочени към нейното утвърждаване като модерен културно-образователен център, съчетаващ съхраняването на традициите със съвременни форми на интерпретация и представяне на културното наследство. В тази посока се предвижда поетапно обновяване и обогатяване на изложбените пространства, за да бъдат по-достъпни, информативни и атрактивни за различните групи посетители. Въвеждането на интерактивни елементи и съвременни дигитални средства за визуализация и онагледяване ще улеснят разбирането на историческите процеси и ще повишат образователната стойност на експозицията. Наред с това се планира разширяване на музейната програма чрез организиране на временни изложби, тематични събития, лекции и срещи, които да разкриват различни аспекти на гурбетчийското градинарство и да привличат по-широка публика.

Допълнително внимание се отделя на разработването на образователни програми, насочени към ученици и младежи, включващи практически занимания, демонстрации

и образователни работилници, свързани с традиционните градинарски практики. По този начин музеят изпълнява не само съхранителна, но и възпитателна и образователна функция. Не на последно място, институцията цели разширяване на своята популярност и утвърждаване като значима културно-туристическа дестинация в региона, предлагаща специфичен и разпознаваем туристически продукт, основан на уникалното нематериално културно наследство на българското гурбетчийско градинарство.

Х: *Виждате ли перспектива за разширяване на инициативата и за признаване на българското градинарство като част от нематериалното културно наследство на страните от Централна и Източна Европа?*

ДМ: Такъв тип перспектива съществува и е напълно реалистична, особено ако се разглежда в рамките на съвременните политики за опазване на нематериалното културно наследство в Европа.

Българското гурбетчийско градинарство вече е признато като значим културен феномен на национално ниво и в Унгария. В момента е входирана кандидатура и за вписването му в листата за нематериално културно наследство на Словакия, чиито резултати ще излязат официално през 2027 г. Тези обстоятелства създават добра основа за неговото широко регионално утвърждаване.

Напълно възможно е в бъдеще да се развиват съвместни инициативи между държавите от Централна и Източна Европа, насочени към създаване на общи номинации или координирани вписвания в националните регистри за нематериално културно наследство на българското градинарство. Подобен подход ще засилили международното признание на явлениято и ще го представи като част от споделеното културно пространство на региона. Но съм на мнение, че тези процеси не са нужни. По-добра

digitalis eszközök bevezetése megkönnyíti majd a történelmi folyamatok megértését, és fokozza a kiállítás oktatási értékét. Mindezek mellett tervezzük a múzeum programjának kiszélesítését időszakos kiállítások, tematikus rendezvények, előadások és találkozók révén, melyek a vándorkertészet különböző aspektusait tárják fel, és szélesebb közönséget vonzanak.

Külön figyelmet szentelünk a diákokat és fiatalokat célzó oktatási programok kidolgozásának, melyek gyakorlati foglalkozásokat, bemutatókat és műhelymunkát foglalnak magukban a hagyományos kertészeti gyakorlatokkal kapcsolatban. Ily módon a múzeum nem csupán megőrző, hanem oktató és nevelő funkciót is betölt. S nem utolsósorban népszerűsíteni kívánjuk az intézményt, a régió jelentős kulturális turisztikai célpontjává tenni, mely sajátos és jól megkülönböztethető, a bolgár vándorkertészet unikális szellemi kulturális örökségén alapuló turisztikai terméket kínál.

Н: *Lát perspektívát a kezdeményezés kiszélesítésére és a bolgárkertészetnek a szellemi kulturális örökség részeként való elismertetésére Közép- és Kelet-Európa országában?*

Д.М.: Ilyen perspektíva létezik és teljesen reális, különösen, ha a szellemi kulturális örökség megőrzését célzó kortárs európai politikák keretében tekintünk rá.

A bolgár vándorkertészet Magyarországon már elismerésre került nemzeti szinten mint fontos kulturális jelenség. Szlovákiában jelenleg folyamatban van a pályázat a szellemi kulturális örökségi listára való felvételére, melynek hivatalos eredménye 2027-ben kerül kihirdetésre. E körülmények jó alapot jelentenek a régióban való szélesebb körű elismertetéshez.

Nagyon is elképzelhető, hogy Közép- és Kelet-Európa országai a jövőben együttes kezdeményezésekkel állnak elő a bolgárkertészet közös nevezése vagy a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékeire való koordinált felvétel céljából. Egy ilyen megközelítés erősítene

a jelenség nemzetközi elismertségét, és a régió közös kulturális terének részeként mutatná be. De én azon a véleményen vagyok, hogy nincs szükség ilyen folyamatokra. Jobb fejlődési perspektíva ez irányban, ha azok az államok, amelyeknek jegyzékében már szerepel, közösen pályáznak a UNESCO szellemi kulturális örökségi listájára való felvételére. Ha oda felkerülne, az komoly presztízt, világszintű intézményes védelmet és nagyobb ismertséget hozna, ami segítené a hagyomány életben tartását.

A további fejlődés még egy aspektusa mindazon tudományos intézmények, múzeumok és helyi közösségek összefogása, amelyek hozzájárulnak e hagyomány dokumentálásához, digitalizációjához és népszerűsítéséhez.

Н: *Milyen lehetőségeket lát a magyarországi bolgár intézményekkel való együttműködésre?*

Д.М.: Az intézményeink közötti együttműködés tavalyi magyarországi látogatásommal vette kezdetét. Ez a kezdeti kapcsolatfelvétel tartós partnerkapcsolat alapjait fektette le, mely a bolgár vándorkertészet örökségének kutatására, megőrzésére és népszerűsítésére irányul. A látogatás keretében elfogadtam a felkérést, hogy egy autentikus és hiteles kiállítási tér kialakítását segítő tudományos információk, kiállítási tárgyak, fényképek és archív dokumentumok rendelkezésre bocsátása révén együttműködjem az önök múzeumának létrehozásában.

A jövőre nézve számos lehetőség kínálkozik e partnerkapcsolat kiszélesítésére. Először is szándékunkban áll az együttműködés továbbfejlesztése kiállítások cseréje és közös kulturális kezdeményezések révén, melyek a vándorkertészek történetének, migrációjának és kultúrára gyakorolt hatásának különféle aspektusait mutatják be. Az ehhez hasonló kezdeményezések hozzájárulnak majd e történelmi jelenség szélesebb körű ismertségéhez és elmélyült értelmezéséhez. Konkrét példa e téren a közelgő kiállítás, mely június 28-án vendégeskedik a kertézmúzeumban, megalapításának ötvenéves

перспектива за развитие в тази насока според мен е държавите, в чиито листи присъства в момента да обявят обща кандидатура за включването му в Списъка на нематериалното културно наследство на ЮНЕСКО. Неговото присъединяване там носи престиж, световна институционална защита и по-голяма известност, подпомагаща традицията да се запази жива.

Още един аспект за възходящо развитие е обхващането на научни институции, музеи и местни общности, допринасящи за документирането, дигитализацията и популяризацията на тази традиция. В дългосрочен план това ще доведе до утвърждаване на българското градинарство, не само като национално, но и като регионално културно наследство със значима роля в европейската културна памет.

Х: Как виждате възможностите за сътрудничество с институциите на българите в Унгария?

ДМ: Сътрудничеството между нашите институции започна с моето посещение в Унгария през изминалата година. Този първоначален контакт постави основите на едно устойчиво партньорство, насочено към проучване, съхраняване и популяризиране на наследството на българското гурбетчийско градинарство. В рамките на визитата поех ангажимент да съдействам за създаването на вашия музей чрез предоставяне на научна информация, експонати, фотографии и архивни документи, подпомагащи изграждането на автентична и достоверна експозиционна среда.

В бъдеще се очертават значителни възможности за разширяване на партньорството в няколко стратегически направления. На първо място се предвижда развитие на сътрудничеството чрез обмен на изложби и съвместни културни инициативи, представящи различни аспекти от историята,

миграцията и културното влияние на гурбетчийското градинарство. Подобни инициативи ще допринесат за по-широка обществена осведоменост и задълбочено интерпретиране на историческия феномен. Конкретен пример в тази насока е предстоящата изложба, която гостува на 28 юни в Музея на градинарството по повод 50-годишнината от създаването му. Тя носи наименованието „По пътя на българските градинари в Унгария“ и е разработена от Моника Тютюнкова. Експозицията има за цел да представи историческите маршрути, социалните връзки и културното присъствие на българските градинари в Унгария, допълвайки по този начин съществуващите музейни наративи.

Съществуват и реални възможности за прилагане на добри практики чрез реализиране на съвместни научно-изследователски и културно-образователни проекти. Като следваща стъпка във взаимодействието между институциите е добре да се разгледа дигитализацията на архивните фондове и създаването на общи онлайн платформи и ресурси. Подобен процес ще осигури лесен достъп до материалите, свързани с гурбетчийското градинарство за научни изследователи и широката публика.

Перспективно направление в развитието на партньорството е и организирането на съвместни културни събития, демонстрации и възстановки на традиционни градинарски практики, както и възможността за обмен на специалисти и експертни кадри между институциите. Това ще допринесе за задълбочаване на професионалния диалог и за по-ефективно популяризиране на общото ни културно-историческо наследство.

évfordulója alkalmából. A kiállítás *A magyarországi bolgár kertészek nyomában* címet viseli, összeállítója Tyutyunkova Mónika. Célja, hogy bemutassa a magyarországi bolgár kertészek történelmi útvonalait, társadalmi kapcsolatait és kulturális jelenlétét, kiegészítve ezzel a már létező múzeumi narratívákat. Vannak reális lehetőségei a jó gyakorlatok kialakításának közös tudományos-kutatói és kulturális-oktatási projektek megvalósítása révén is. Az intézmények együttműködésének következő lépése lehetne az archívumok digitalizációja és közös online felületek és erőforrások kialakítása. E folyamat mind a tudományos kutatóknak, mind a nyilvánosságnak szélesebb körű hozzáférést tenne lehetővé a vándorkertészettel kapcsolatos anyagokhoz.

A partnerkapcsolat továbbfejlesztésének ígéretes iránya a közös kulturális események, bemutatók és a hagyományos kertészeti gyakorlatokat szemléltető előadások szervezése, valamint a szakértő munkatársak intézmények közötti rotációja is. Ez hozzájárulna a szakmai párbeszéd elmélyítéséhez és közös kulturális-történelmi örökségünk hatékonyabb népszerűsítéséhez.

Kovács Gergely Lajos fordítása

ДИАНА ГЛАСНОВА

Българският градинарски поход
в Европа и света

DIANA GLASZNOVA

*A bolgár kertészek útja
Európában és a világban*

” *Какви и кои са тези дипломати
без дипломатически паспорти,
които са разпространили славата на България,
преди още тя да е възкръснала
като държава след Освобождението 1878 г.*”

Георги Иринков,
бивш председател на Дружеството на българите в Унгария

БЪЛГАРСКИТЕ градинари са тези дипломати, за които говори Георги Иринков. Те са пренасяли славата на България повече от век и половина на север и юг, на изток и запад, те са били истински „посланици“ на скромния и работлив български народ.

Българското градинарство е своеобразен световен феномен. Обединени в пътуващи градинарски компании, българите са разпространявали в Европа и по света уменията да се отглеждат зеленчуци за пазара, но не само за лична консумация – в ново време това е известното интензивно зеленчукопроизводство.

Всичко започва през далечните 1715-1720 г., още по време на османското владичество в България. Младежи от тогавашното село Лясковец имат задължението да отиват на работа във военните кухни в столицата на османската империя Истанбул, която славяните наричат Цариград. Много от тях решават да изучат градинарството и в свободното си време работят като наемни работници при цариградските градинари, предимно гърци. Благодарение на мекия климат, на достатъчното количество вода за поливане и на плодородната земя, градинарството в околностите на Цариград е много добре развито. Веднъж запознали се с тайните на тази професия, лясковчани решават да направят своя градина (бахча) в Цариград. Страхувайки се от конкуренция, цариградският градинарски еснаф не им разрешава.

Но българите, като добри ученици, надминават своите учители – гръцките и турските градинари. По-късно, самият Кемал Ататюрк (1881-1938 г.), бащата на съвременната турска държава, е поискал 25 български градинари да работят на неговото имение. Често е казвал на Тодор Павлов, български пълномощен министър в Турция от 1927 г. до март 1933 г., че най-добрите градинари в света са българите.

Но да се върнем в края на XVIII-ти век. Лясковчани вече са усвоили градинарската технология, която чрез предварително отгледан разсад, системно наторяване и поливане осигурява отлични доходи. Своето знание те започват да пренасят не само в други краища на Османското царство, а и извън него – в Русия, балканските страни, средна Европа, дори и на други континенти (Америка и Австралия).

Лясковчанинът Цани Гинчев, историограф на гурбетчийското градинарство и автор на първата монография, посветена на българското градинарство

” *Kik és mifélek ezek
a diplomataútlevel nélküli diplomaták,
akik elterjesztették Bulgária hírét,
még azelőtt, hogy államisága az 1878-as
felszabadulást követően újjáéledt volna?*”

Irinkov Georgi,
a Magyarországi Bolgárok Egyesülete volt elnöke

A DIPLOMATÁK, akikről Irinkov Georgi beszél, a bolgár kertészek. Ők hordták szét Bulgária hírét több mint másfél évszázadon keresztül észak és dél, kelet és nyugat felé a szerény és dolgozó bolgár nép valódi „követeiként”.

A bolgárkertészet sajátos világjelenség. A bolgárok vándorkertész-társaságokat alakítva Európa- és világszerte elterjesztették a nem csupán személyes fogyasztásra, hanem piacra való zöldségtermesztés mesterségét – a modern időkben ezt nevezik intenzív zöldségtermesztésnek.

Minden a messzi 1715 és 1720 közötti években kezdődött, még az oszmán uralom idején. Az akkori Ljaszkovec falu fiataljai kötelesek voltak szolgálatot teljesíteni a katonai konyhákban az Oszmán Birodalom fővárosában, Isztambulban, melyet a szlávok Carigradnak neveztek. Sokan közülük úgy döntöttek, kitanulják a kertész-mesterséget, és szabadidejükben bér munkásként dolgoztak Carigrad kertészeinél, akiknek legtöbbször görög volt. Az enyhe éghajlatnak, az elegendő mennyiségben rendelkezésre álló öntözővíznek és a termékeny talajnak köszönhetően a kertészet Carigrad környékén igen fejlett volt. Miután megismerkedtek a mesterség titkaival, a ljaszkoveciek úgy döntöttek, saját kertet (bahcsát) nyitnak a városban. A carigradi kertész-céh azonban a konkurenciától tartva nem engedélyezte nekik.

A bolgárok azonban jó tanítványként felülmúlták mestereiket, a görög és török kertészeket. Később maga Kemál Atatürk (1881–1938), a modern török állam atyja is 25 bolgár kertészt kért fel, hogy a birtokán dolgozzon. Todor Pavlov, aki 1927-től 1933 márciusáig Bulgária meghatalmazott minisztere volt Törökországban, gyakran mondogatta, hogy a legjobb kertészek a világon a bolgárok.

De térjünk vissza a 18. század végéhez. A ljaszkoveciek már elsajátították a kertészeti technológiát, mely előnevelt palánták, rendszerszerű trágyázás és öntözés révén kiváló jövedelmet szavatol. Tudásukat kezdi átvinni nem csupán az Oszmán Birodalom más vidékeire, hanem azon kívülre is: Oroszországba, a balkáni országokba, Közép-Európába, sőt más kontinensekre, Amerikába és Ausztráliába is.

A ljaszkoveci Cani Gincsev, a vándorkertészet krónikása és a bolgárkertészetnek mint mesterségnek szentelt első monográfia szerzője behatóan foglalkozik ezzel a fontos gazdasági ágazattal, és fontos adatokkal szolgál Bulgáriában való megjelenésével és fejlődésével kapcsolatban. Maga is harmadik generációs kertész – nagyapja egyike volt az első ljaszkoveci kertészeknek, Cani pedig alig 11 évesen, 1846-ben otthagyta az iskolát, hogy segítsen az apjának, aki abban az időben Bukarestben volt kertész.

като занаят, проучва този важен стопански отрасъл и оставя ценни сведения за неговото възникване и развитие в България. Самият той е градинар трето поколение – неговият дядо е един от първите лясковски градинари, а още на 11-годишна възраст, през 1846 г., Цани напуска училище и помага на баща си, който по това време е градинар в Букурещ.

Според Цани Гинчев първите български градинари са тръгнали на гурбет в Цариград към 1715-1720 г. В статията „Търновските градинари и тяхното движение“, отпечатана през 1908 г., авторът д-р Иван Каросеров също посочва, че „първите градинари са излезли от село Лясковец преди около 190 години.“ Най-елементарното математическо изчисление показва, че д-р Каросеров има предвид периода около 1718 година.

След 1800 г. лясковчани отварят свои градини в Румъния, Сърбия и Русия. Освен това, в периода 1800-1850 г. те стават и учители на много бъдещи български градинари. Изследователят на градинарството и деятел на Българския градинарски съюз Тодор С. Манев пише:

„Данните, събрани от най-големите градинарски села, за нас са от голямо значение, за да се установи веднъж завинаги, че първите български учители на градинарството са лясковчани. И второ, че периода на масовото отиване на градина в чужбина съвпада с времето на големите стопански реформи, настъпили в турската империя и избухването на първите български въстания“.

На основата на своите дългогодишни изследвания Тодор Манев установява „веднъж завинаги“ два факта: че първите градинари са лясковчани, и второ, че първата българска градина извън Османската империя е отворена след 1800 г.

Важно е да се уточни: къде точно е била тя?

Информация по този въпрос дава Цани Гинчев. Той разказва, че преди по-редното си пътуване за столицата на Османската империя група градинари отиват в Търново, за да купят необходимите им за път неща. Там те случайно срещат един търновски търговец, който продава коприна във Влашко. Разказвайки всеки за своята работа, градинарите му се оплакват от положението си в Цариград. Търговецът ги кани да тръгнат с него и да отворят градина в Брашов или Букурещ, защото там няма такива. Предприемчивите градинари, между които и дядото на Цани Гинчев, събират т. нар. *тайфа* (компания, задруга) и от Цариград купуват семена. Описвайки патилата на *компанията*, която през пролетта е „тръгнала пешки като си наела кираджийска кола за дрехите, хляба, семената и пр.“, Гинчев пише:

„Тогавя Влашко било турско, а и Брашов надали е бил австрийски и отишли на Брашов първите български градинари. Де им е била бахчата, какво са работили, как са продавали, не мога да ви кажа, защото баба ми, която ми е разказвала това, не можеше да ми обясни, а дядо беше умрял откоде.“

След това Цани Гинчев продължава:

„Подир освобождението на Влашко и Молдова, в различни градове се отворили лясковски градини и лясковчани зели вече да не ходят в Цариград толкова, колкото ходяли изпървом. Свободните земи и самостоятелната печалба ги привличала все повече и повече на градинарство. Първото пространство, дето

Cani Gincsev szerint az első bolgár kertészek 1715–1720 körül indultak el Carigradba vándormunkásnak. A *tarnovói kertészek és mozgalmuk* című, 1908-ban megjelent cikkében dr. Ivan Karoszerov is rámutat, hogy „az első kertészek mintegy 190 évvel ezelőtt hagyták el Ljaszkovec falut”. A legegyszerűbb matematikai alapművelettel kiszámítható, hogy Karoszerov az 1718 körüli időszakról beszél.

1800 után a ljaszkoveciek saját kerteket nyitnak Romániában, Szerbiában és Oroszországban. Emellett az 1800 és 1850 közötti időszakban sok leendő bolgár kertésznek is tanítóivá váltak. A kertészet kutatója és a Bolgár Kertészek Szövetsége tevékeny tagja, Todor Sz. Manev a következőt írja:

„Az adatok, melyek a legnagyobb kertészfalvakból kerültek összegyűjtésre, nagy jelentőségűek számunkra, mert általuk egyszer és mindenkorra megállapítható, hogy a kertészet első bolgár tanítói a ljaszkoveciek voltak. Másodsorban pedig azt is bizonyítja, hogy a tömeges külföldi kertésznek állás periódusa egybeesik a Török Birodalomban bekövetkezett nagy gazdasági reformok és az első bolgár felkelések kitörésének idejével.”

Hosszú éveken át tartó kutatásai alapvető eredményeként Todor Manev „egyszer és mindenkorra” megállapít két tény: hogy az első kertészek ljaszkoveciek voltak, illetve, hogy az első, az Oszmán Birodalom területén kívüli bolgár kert 1800 után nyitották.

Fontos tisztáznunk, hol is volt pontosan.

E kérdéssel kapcsolatban Cani Gincsev szolgál információval. Elmeséli, hogy az éppen esedékes utazásuk előtt az Oszmán Birodalom fővárosába, egy kertészcsapat Tarnovába ment, hogy megvegye mindazt, amire az út során szüksége lesz. Ott véletlenül találkoztak egy tarnovói kereskedővel, aki selymet adott el Havasalföldön. Mindkét fél mesélt a saját munkájáról, s a kertészek panaszkodtak a carigrádi helyzetre. A kereskedő arra bátorította őket, hogy tartsanak vele, és nyissanak kertet Brassóban vagy Bukarestben, mert ott nincs ilyesmi. A vállalkozó szellemű kertészek, akik között ott volt Cani Gincsev nagyapja is, összeszedték az ún. *tajfát* (társaság, társulat), és Carigradból vásároltak magokat. A csapat tavasszal „indult útnak gyalog, szekeret bérelve a ruháknak, kenyérnek, magoknak stb.”. Viszontagságaikat ecsetelve Gincsev így ír:

„Akkoriban Havasalföld török föld volt, és Brassó is aligha volt osztrák, és Brassóba mentek az első bolgár kertészek. Hol volt a bahcsájuk, mit dolgoztak, hogyan árultak, nem tudom megmondani önöknek, mert nagyanyám, aki mindezt elmesélte nekem, nem tudta elmagyarázni, nagyapám pedig már régen meghalt.”

Aztán Cani Gincsev így folytatja:

„Havasalföld és Moldva felszabadulása után különböző városokban nyíltak ljaszkoveci kertek, s a ljaszkoveciek már nem jártak annyit Carigradba, mint korábban. A szabad földek és az önálló kereset egyre inkább a kertészethez vonzotta őket. Az első térség, melyet behálóztak a kertek, főként Havasalföld és Moldova volt, valamint Bulgária nagyobb városai.”

1800 körül azonban Brassó, mely Erdély területén található, Havasalföld határain kívül esett. A történelmi tények a következőt mutatják. A karlócai békeszerződés alapján, melyet 1699-ben írtak alá a Szent Liga államai az Oszmán Birodalommal, az Erdélyi Fejedelemség (és benne Brassó városa) a Habsburg Birodalom része lett. Önálló tartományi státusszal rendelkezett a magyar korona fennhatósága alatt, a bécsi központi

са обемали градините, е било най-вече Влашко и Молдова и големите градиници в България“.

Но, около 1800 г. град Брашов, който се намира в областта Трансилвания, не е в границите на Влашко. Историческите факти говорят следното:

Съгласно Карловацкия мирен договор от 1699 г., подписан между държавите от „Свещената лига“ и Османската империя, княжество Трансилвания (и град Брашов) е включено в Хабсбургската империя. То има статут на отделна област под унгарската корона, директно подчинена на централните държавни органи във Виена. Брашов получава немското име Кронщат (Kronstadt). След създаване на Австрийската империя през 1804 г. Трансилвания става „австрийска“, а от 1848 г. е част от Унгарското кралство. Следователно: от 1804 до 1848 г. град Брашов също е „австрийски“, а от 1867 до 1918 г. – „австро-унгарски“.

Ако приемем, че Цани Гинчев, като пише „тогава Влашко било турско“, има предвид времето преди подписването на руско-турския мирен договор в Букурещ през 1812 г., и след като според него тогава „Брашов надали е бил австрийски“, може да се утвърди:

Първата българска градина извън Османската империя е отворена между 1800 и 1803 г. в град Брашов, който тогава е в границите на Хабсбургската империя, по-точно в подвластната на унгарската корона област Трансилвания. Затова смятам, че исторически коректен е следният извод: Първата българска градина в чужбина е отворена в периода 1800-1803 г. в Брашов, в Хабсбургската империя.

Последната дума имат историците и специалистите, които могат да приемат или отхвърлят това заключение.

Скоро Брашов става тесен за лясковчани и те обръщат поглед към други градове – Яш (в Молдова), Букурещ (е, той е във Влашко), Браила, Галац, Крайова, Фокшан и т.н. Според наблюденията на лясковския възрожденец Павел Калянджи в периода около 1830-1840 г. от Лясковец ежегодно излизат по 50-60 тайфи, всяка от около 12 градинари, т.е. най-малко около 600 души годишно. Благодарение на своето добро материално състояние много лясковчани започват да изпращат децата си да учат в редица европейски градове – Одеса, Киев, Загреб, Прага, Виена...

Академик Иван Евст. Гешов се занимава подробно с градинарския въпрос и събира данни за броя на излизащите в чужбина български градинари. Според обявената от него информация, през 1888 г. от Северна България в чужбина излизат около 12 000 градинари. Първите точни бройки, с които историята на градинарството разполага, са именно от 1888 г. Само от Търновски окръг за чужбина заминават 9556 градинари, разпределени по околии на следния начин: Горнооряховска околия – 3816 души; Еленска околия – 2778 души; Търновска околия – 1964 души; Кесаровска околия – 653 души; Трявненска околия – 237 души; Дряновска околия – 108 души.

Нови информации за заминаващите градинари се публикуват от 1899 г. По-късно те са обработени от д-р Иван Каросеров. За периода 1899-1902 г. броят на градинарите гурбетчи е както следва:

а̀ллaмaи сaзpeвeк кoзвeтлeн aлaрeндeлтcкeгeбeн. Brassó a нéмeт Kronstadt нeвeт кaптa. Az Osztrák Birodalom 1804-es létrehozásával Erdély „osztrák” lett, 1848-tól pedig a Magyar Királyság része volt. Következésképpen 1804 és 1848 között Brassó városa szintén „osztrák” volt, 1867 és 1918 között pedig „osztrák–magyar”.

Ha elfogadjuk, hogy Cani Gincsev, amikor azt írja, „akkoriban Havasalföld török föld volt”, az 1812-es bukaresti orosz–török békeszerződés előtti időre gondol, s mivel szerintem akkor „Brassó aligha volt osztrák”, megerősítést nyer, hogy az első bolgárkert az Oszmán Birodalmon kívül 1800 és 1803 között nyílt Brassó városában, mely akkor a Habsburg Birodalom, pontosabban a magyar korona alá tartozó Erdély tartomány része volt. Ezért úgy vélem, történelmileg helytálló a következtetés, miszerint az első külföldi bolgárkert az 1800 és 1803 közötti időszakban nyílt Brassóban, a Habsburg Birodalomban.

Az utolsó szó a történészeké és szakértőké, hogy elfogadják vagy elvetik ezt a következtetést.

Brassó hamarosan szűk lett a ljaszkovecieknek, s más városok – Jászvásár (Moldva), Bukarest (Havasalföld), Brajla, Galac, Craiova, Foksány stb. – felé fordították tekintetüket. A bolgár újjászületés korának jelentős ljaszkoveci alakja, Pavel Kaljandzsi szerint az 1830 és 1840 közötti időszakban minden évben 50-60 tajfa indult útnak Ljaszkovecből, melyek mindegyikét mintegy 12 kertész alkotta, azaz évente legalább 600 ember távozott. Jó anyagi helyzetének köszönhetően egyre több ljaszkoveci taníttatta gyermekeit olyan európai városokban, mint Odessza, Kijev, Zágráb, Prága vagy Bécs.

Ivan E. Gesov akadémikus részletesen foglalkozik a kertészek kérdésével, és adatokat gyűjt a külföldre távozó bolgár kertészek számával kapcsolatban. Az általa közölt információ szerint 1888-ban Észak-Bulgáriából mintegy 12 000 kertész indult el külföldre. Az első pontos számadatok, melyekkel a kertészet története rendelkezik, éppen 1888-ból valók. Csak Tarnovo megyéből 9556 kertész ment külföldre, akik járások szerint a következőképpen oszlottak meg: Gorna Orjahovica-i járás: 3816 fő, Elenai járás: 2778 fő, Tarnovói járás: 1964 fő, Keszarevói járás: 653 fő, Trjavnai járás: 237 fő, Drjanovói járás: 108 fő.

A külföldre távozó kertészekkel kapcsolatban új adatok kerültek közlésre 1899-től. Ezeket később Ivan Karoszerov dolgozta fel. Az 1899 és 1902 közötti időszakban a vándorkertészek száma az alábbiak szerint alakult:

Околия	1899 г.	1900 г.	1901 г.	1902 г.
Горнооряховска	4437 души	4615 души	5549 души	6360 души
Еленска	2603 души	2774 души	2591 души	2933 души
Търновска	2490 души	2792 души	3618 души	3860 души
Кесаровска	987 души	1204 души	-	-
Дряновска	160 души	303 души	323 души	476 души
Свищовска	12 души	36 души	156 души	95 души
Севлиевска	-	-	198 души	758 души
Габровска	-	-	8 души	42 души
Общо от Търновски окръг	10 689 души	11 764 души	12 443 души	14 515 души

Още по-значителен е броят им в следващите четири години – от 1903 до 1907 г.

Околия	1903 г.	1904 г.	1905 г.	1906 г.	1907 г.
Горнооряховска	6043 души	3000 души	8000 души	7902 души	8424 души
Търновска	4193 души	3873 души	3966 души	4094 души	3666 души
Еленска	2825 души	2705 души	3087 души	2729 души	2560 души
Дряновска	1213 души	448 души	430 души	454 души	376 души
Севлиевска	1103 души	462 души	531 души	864 души	696 души
Свищовска	-	105 души	95 души	134 души	138 души
Габровска	36 души	16 души	36 души	31 души	33 души
Общо от Търновски окръг	15 413 д.	10 609 д.	16 145 д.	16 208 д.	15 893 д.

Държавите, към които се насочват най-много български градинари от Търновски окръг през 1901, 1902 и 1903 г. са Румъния, Русия и Австро-Унгария.

Държава	1901 г.	1902 г.	1903 г.
Румъния	7805 души	9007 души	9385 души
Австро-Унгария	2330 души	2785 души	2298 души
Русия	2199 души	2673 души	2484 души

Járás	1899	1900	1901	1902
Gorna Orjahovici	4437 fő	4615 fő	5549 fő	6360 fő
Elenai	2603 fő	2774 fő	2591 fő	2933 fő
Tarnovái	2490 fő	2792 fő	3618 fő	3860 fő
Keszarevői	987 fő	1204 fő	-	-
Drjanovái	160 fő	303 fő	323 fő	476 fő
Szvistovi	12 fő	36 fő	156 fő	95 fő
Szevlievői	-	-	198 fő	758 fő
Gabrovói	-	-	8 fő	42 fő
Tarnóvó megyéből összesen	10 689 fő	11 764 fő	12 443 fő	14 515 fő

Мég jelentősebb a számuk a következő négy évben, 1903 és 1907 között:

Járás	1903	1904	1905	1906	1907
Gorna Orjahovici	6043 fő	3000 fő	8000 fő	7902 fő	8424 fő
Tarnovái	4193 fő	3873 fő	3966 fő	4094 fő	3666 fő
Elenai	2825 fő	2705 fő	3087 fő	2729 fő	2560 fő
Drjanovái	1213 fő	448 fő	430 fő	454 fő	376 fő
Szevlievői	1103 fő	462 fő	531 fő	864 fő	696 fő
Szvistovi	-	105 fő	95 fő	134 fő	138 fő
Gabrovói	36 fő	16 fő	36 fő	31 fő	33 fő
Tarnóvó megyéből összesen	15 413 fő	10 609 fő	16 145 fő	16 208 fő	15 893 fő

A Tarnovo megyei kertészek úti célja elsősorban Románia, Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia volt:

Ország	1901	1902	1903
Románia	7805 fő	9007 fő	9385 fő
Osztrák-Magyar Monarchia	2330 fő	2785 fő	2298 fő
Oroszország	2199 fő	2673 fő	2484 fő

Експанзията на българските градинари в Европа продължава и през следващото десетилетие. В книгата „Градинарите в Търновско“ Марин Ст. Сираков подчертава, че през 1914 г. общият брой на градинарите, и то само от този окръг, които работят извън България, е 24 336 души!

БЪРЗОТО ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ХАБСБУРГСКАТА МОНАРХИЯ

През 1857 г. в Трансилвания, според преброяване на населението на монархията, живеят следните „народи“ (Völkerschaften) или „нации“: Ungern (унгарци), Sachsen oder Deutsche (трансилвански немци, известни в България като саси), Székler (секеи или секуи – народ, причисляващ се към унгарската етническа група), Wallachen (румънци), Bulgaren (българи), Armenien (арменци), Griechen (гръци), Serben (сърби), Böhmen (чехи), Polen (поляци), Juden (евреи) и т.н. В списъка се посочва броят на жителите на Трансилвания, но не и числеността на отделните „народи“.

Според някои автори, още през 1799 година в банатското село Над Сент-Миклош (Nagyszentmiklós) в Хабсбургската монархия се заселват градинарите Христо и Кирил Накови. По-късно те променят фамилията си име в Nako. На 3 юли 1799 г. при обработване на градината техни работници намират 23 златни съда. Братя Нако подаряват съкровището на австрийския император Йосиф II, за което получават благородническа титла „Над Сент-Миклош“. Синът на Христо Наков – Шандор, се оженва за графиня Терезия Фещетич (Festetics) и така „сродява“ българите и хърватите.

Още един любопитен факт: след повече от половин век, през 1885 г., житейската история на Христо и Кирил Накови е основа за романа „Цигански барон“ на унгарския писател Мор Йокаи, по който Йохан Щраус (син) написва едноименната популярна оперета.

В АВСТРО-УНГАРСКАТА МОНАРХИЯ СЛЕД 1867 Г.

По данни на учителя Иван Чолаков от Драганово, през 1887 г. „265 негови съселани“ работят в Австро-унгарска монархия – в Австрия и в Унгария. Но не са малко и градинарите, които се установяват в останалите страни, включени в границите на империята – в Словакия, Чехия и Галиция.

След значителното прекрояване на картата на Европа, в резултат на мирните договори сложили край на Първата световна война, българските градинари трябва да се приспособяват към условията в новосъздадените държави – Унгария, Чехословакия, Югославия, Австрия. Някои напускат старите си градини и отиват на малки групи в Германия, Полша и Франция.

А болгар кертэшек еуропай експанзиója а кóветкезó éвтizedben is folytatódott. Tarnovo megye kertészei című könyvében Marin Sz. Szirakov hangsúlyozza, hogy 1914-ben a Bulgárián kívül dolgozó kertészek száma csak ebből a megyéből összesen 24 336 fő!

A HABSURG-MONARCHIA GYORS GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE

1857-ben Erdélyben a Monarchia népszámlálása szerint a következő „nemzetiségek” (Völkerschaften) vagy „nációk” éltek: Ungern (magyarok), Sachsen oder Deutsche (erdélyi németek, akiket Bulgáriában szászokként ismernek), Székler (székelyek – a magyar etnikai csoporthoz tartozó nép), Wallachen (románok), Bulgaren (bolgárok), Armenien (örmények), Griechen (görögök), Serben (szerbek), Böhmen (csehek), Polen (lengyelek), Juden (zsidók) stb. A lista feltünteteti Erdély lakóinak számát, nemzetiségi hovatartozásukat azonban nem.

Egyes szerzők szerint már 1799-ben a Habsburg-monarchiában található bánáti Nagyszentmiklós faluban telepedtek le Hriszto és Kiril Nakov, kertészek. Családnevüket később Nákóra változtatták. 1799. július 3-án a kert megművelése közben munkásaik 23 aranyedényre bukkantak. A Nákó fivérek II. József osztrák császárnak ajándékozták a kincset, amiért az nemesi címmel és a Nagyszentmiklósi előnévvel jutalmazta őket. Hriszto Nakov fia, Sándor Festetics Terézia grófnőt vette feleségül, rokoni kapcsolatot teremtve a bolgárok és a horvátok között.

Még egy érdekes tény: Hriszto és Kiril Nakov élettörténetén alapul Jókai Mór fél évszázaddal később, 1885-ben megjelent regénye, *A cigánybáró*, mely ifj. Johann Strauss azonos című népszerű operettjét ihlette.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIÁBAN 1867 UTÁN

A draganovói Ivan Csolakov tanító adatai alapján 1887-ben „265 földije” dolgozik az Osztrák–Magyar Monarchiában, vagyis Ausztriában és Magyarországon. De nem kevés kertész telepedett le a többi, a Monarchiához tartozó országban, Szlovákiában, Csehországban és Galíciában is.

Miután az első világháborút lezáró békeszerződések jelentősen átrajzolták Európa térképét, a bolgár kertészeknek alkalmazkodniuk kellett az újonnan létrejött országok, Magyarország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Ausztria körülményeihez. Egyesek elhagyták régi kertjeiket, és kis csoportokban Németországba, Lengyelországba és Franciaországba vándoroltak.

MAGYARORSZÁG

A legtöbb és legjobban szervezett bolgár kertészkolóniát Magyarországon találjuk. A Tarnovo környéki falvakból, Ljaszkovecből, Polikraistéből (a múlt század elején a 24 000 külföldön dolgozó kertész közül közel 2400 ebből a faluból való), Cerova Koriájából, Reszenből, Draganovóból és Zlataricából érkeznek ide kertészek. Az első vándorkertészek még az Osztrák Birodalom idején telepedtek le magyar földön. Cani Gincsev szerint ez

Най-добре организирани и многобройни са български градинарски колонии в Унгария. Тук пристигат градинари от търновските села Лясковец, Поликраище (в началото на миналия век от 24 000 градинари в чужбина близо 2400 са от това село), Церова кория, Ресен, Драганово, Златарица. Първите гурбетчии пристигат на унгарска земя още по времето на Австрийската империя. Според Цани Гинчев това става около 1840 г. Но има данни, че на унгарска земя някои българци се занимават със земеделие и преди посочената година. По този въпрос журналистът Григор Николов пише:

„Един от първите преселници в тази страна е някой си Симеон. Синът му обаче не запазил бащиното си име, а приел унгарско поданство и станал Шина Дьорд Шина. Захванал се с банкерство и се преселил във Виена“.

За Шина Дьорд намерих информация, според която през 1818 г. става граф, а 1832 г. – барон. Той е и между главните кредитори на строителството на първия мост в Будапеща – верижният мост „Сечени“, открит 1849 г.

Според Ал. Гюров и М. Борош, които години наред проучават историята на българските преселници в Унгария, първите пет градинари идват през 1865 г. в гр. Фот (близо до Будапеща). Още с появяването си явлението българско градинарство предизвиква голям интерес и е обект на сериозни научни изследвания от страна на унгарските земеделски специалисти. Много от тях оценяват заслугата на българите за навлизането на някои зеленчуци (напр. зелената пиперка и патладжана) в бита на унгарците като „огромна“. Конкретно за зелената пиперка пише унгарският селскостопански специалист Петер Салва. Според него този зеленчук се появява в Унгария през 1875 г., благодарение на българските градинари, дошли в околностите на град Сентеш (Южна Унгария). Салва подчертава, че разпространението и внедряването на тази култура в унгарската кухня е „вечна заслуга на българските градинари“.

Истинското „нашествие“ на българските градинари на унгарска земя започва по времето на Австро-Унгария (по-точно около 1890 г.) и продължава до навечерието на Втората световна война – 1938-1940 г. В началото българските градинари се заселват предимно в и около градовете Будапеща, Сегед и Мишколц, където между 1890-1900 г. е сключен първият българо-унгарски брак. Градинарят Иван Иванов Стоянов взема за съпруга своята работничка надничарка, унгарката Марика Барбани (Barbani Marika), а годежът е обявен на самата Коледа.

В началото на XX век, на 27 ноември 1908 г., на заседание на Ботаническият отдел на Унгарския селскостопански съюз, проф. Ищван Ревес (Révész István) анализира производството на хранителни продукти в Австро-унгарската империя. В своя доклад той казва:

„Българските ни братя изнасят от нашата страна по 30-40 милиона златни крони годишно защото знаят, че производството на зеленчуци е най-важния и доходоносен земеделски отрасъл. Българският градинар е за пример в обработването на почвата. Важно обстоятелство за него е и обилната евтина вода. Там, където я няма, българинът не прави градина. Той използва само мека вода, с температурата на въздуха. Водата винаги трябва да е достатъчно, за

1840 körül történt. Vannak azonban adatok, amelyek szerint már ezen év előtt is voltak magyar földön bolgárok, akik földműveléssel foglalkoztak. E kérdéssel kapcsolatban Grigor Nikolov újságíró így ír:

„Az első betelepülők egyike ebben az országban egy bizonyos Szimeon. Fia azonban nem tartotta meg apja nevét, hanem magyar állampolgár lett, és a Sina György nevet vette fel. Bankár lett belőle, és Bécsbe költözött.“

Sina Györggyel kapcsolatban azt az információt találtam, hogy 1818-ban nemesi, 1832-ben bárói címet kapott. Budapest első hídja, az 1849-ben átadott Széchenyi lánchíd megépítésének egyik fő hitelezője volt.

A. Gjurov és Boros M. szerint, akik éveken át tanulmányozták a magyarországi bolgár betelepülők történetét, az első öt kertész 1865-ben érkezett a Budapest közelében található Fót városába. A bolgárkertésznek nevezett jelenség már megjelenésekor nagy érdeklődést váltott ki, és komoly tudományos kutatások tárgya lett a magyar földművelési szakértők részéről. Sokan közülük „óriásinak” tartják a bolgárok érdemeit abban, hogy bizonyos zöldségek (pl. a zöldbors és a padlizsán) a magyarok mindennapi életének részévé váltak.

A zöldborsával konkrétan foglalkozik Szalva Péter mezőgazdasági szakértő. Szerinte e zöldség 1875-ben jelent meg Magyarországon, a dél-magyarországi Szentes városába érkezett bolgár kertészeknek köszönhetően. Szalva hangsúlyozza, hogy e kultúra elterjesztése és meghonosítása a magyar konyhában "a bolgár kertészek örök érdeme".

A bolgár kertészek igazi "inváziója" magyar földön az Osztrák–Magyar Monarchia idején (pontosabban 1890 körül) kezdődik, és a második világháború előestéjéig, 1938-40-ig tart. Kezdetben a bolgár kertészek elsősorban Budapesten, Szegeden és Miskolcon, valamint e városok környékén telepedtek le. Utóbbi városban köttetett 1890 és 1900 között az első bolgár–magyar házasság. Ivan Ivanov Sztojanov kertész feleségül vette a nála napszámban dolgozó Barbani Marikát. Az eljegyzést karácsony napján hirdették ki.

A 20. század elején, 1908. november 27-én az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Kertészeti Szakosztályának ülésén Révész István professzor elemezte az Osztrák–Magyar Monarchia élelmiszeripari termékeinek előállítását. Beszámolójában a következőt mondta:

„Bolgár testvéreink évi 30-40 millió koronát visznek ki az országból, mert tudják, hogy a zöldségtermesztés a legfontosabb és legjövedelmezőbb földművelési ágazat. A bolgár kertész a talaj megművelésének példája. Fontos körülmény számára a bőséges és olcsó víz is. Ahol nincsen, a bolgár nem nyit kertet. Csak lágy, a levegőével megegyező hőmérsékletű vizet használ. A víznek mindig elegendő mennyiségben kell rendelkezésre állnia, hogy jók legyenek az eredmények. Ezért kedvelik a bolgárok a bő vizű folyókat és patakokat, melyek mellett kertjeiket létesítik.

Indítványozom, hogy a Szakosztály intézzon feliratot a m.kir. földművelésügyi miniszterhez a bolgár termelési mód elterjesztése feltételeinek megteremtése és ilyen intenzív kertészgazdaságok létrehozása érdekében a városok közvetlen közelében, hogy a városi népességet friss zöldséggel láthassuk el..."

Révész István professzor felhívása három évvel később eredményre vezetett. 1911. november 11-én a magyar királyi földművelésügyi miniszter kiadta 53553. számú

да има добри резултати. Ето защо българите обичат обилните реки и потоци, край които основават градините си.

Предлагам Отделът да се обърне с молба към кралския министър на земеделието за създаване на условия за разпространяване на българския начин на производство и за създаване на такива интензивни градинарски стопанства в непосредствена близост до градовете, за да се снабдява градското население с пресни зеленчуци...

Апелът на проф. Ищван Ревес дава резултат три години по-късно. На 1 ноември 1911 г. кралският министър на земеделието издава Наредба № 53553, с която се насърчава развитието на зеленчукопроизводството чрез внедряване и по-широко разпространяване на българския начин за производство на зеленчуци. Министърът призовава дребните стопани да правят своите градини по български образец и изказва надежда, че „след време българите ще бъдат заменени от унгарски производители“.

През 1912 г., когато Наредбата на кралския министър на земеделието все още не е дала първите си резултати, унгарците обработват 2621 кадастрални холда земя, а българските градинари са почти 6 пъти повече – 12 347 холда! Чистата печалба от производството на зеленчуци на тази земя е 21 437 000 златни крони, които отиват в България.

Как са възникнали, как са се развивали и кога са пристигнали в Хърватия българските градинарски компании и коя е тяхната роля в развитието на хърватската гастрономия и икономиката?

През своята дълга история Хърватия е била кралство, част от Австрийската и Австро-унгарската империи, от Кралството на сърбите, хърватите и словенците, от двете Югославии (1929-1941 г. и 1945-1990 г.). Съдбата на хърватския народ се е решавала във Виена, Будапеща и Белград, а в периода 1941-1945 г. и след 1991 г. – в Загреб. От тези решения обаче е зависела и съдбата на българите, които са живеели на хърватска земя и свързали своя живот с живота на хърватите.

Териториалното разпределение на индустрията в Хърватия и Славония от 1890 до 1910 г., период, в който тук идват все повече български градинари, е представено в следната таблица:

Място	Предприятия (брой)			Работници (брой)		
	1890 г.	1900 г.	1910 г.	1890 г.	1900 г.	1910 г.
град Загреб	22	41	79	1722	3665	5984
хърватски области	29	51	66	2149	4672	5049
град Осиек	5	14	25	235	697	2057
славонски области	54	107	101	5786	9765	10 514
ВСИЧКО	110	213	271	9892	18 799	23 604

rendeletét, mellyel a zöldségtermesztésnek a bolgár módszer meghonosítása és elterjesztése révén való fejlesztésére bátorított. A miniszter felszólítja a kisbirtokosokat, hogy bolgár mintára létesítsék kertjeiket, és hangot ad abbéli reményének, hogy „idővel a bolgárokat magyar termelők váltják fel”.

1912-ben, amikor a magyar királyi földművelésügyi miniszter rendeletének még nem volt látható eredménye, a magyarok 2621 katasztrális hold földet műveltek meg, a bolgár kertészek pedig majdnem hatszor annyit – 12 347 holdat! Az e földön folytatott zöldségtermelés tiszta haszna 21 437 000 aranykorona, mely Bulgáriába áramlott ki.

Miként jelentek meg, hogyan fejlődtek és mikor érkeztek Horvátországba a bolgár kertészársaságok, és milyen szerepük volt a horvát gasztronómia és gazdaság fejlődésében?

Hosszú története során Horvátország volt önálló királyság, aztán az Osztrák Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia, majd a Szerbek, Horvátok és Szlovénok Királysága és a két Jugoszlávia (1929–1941 és 1945–1990) része is. A horvát nép sorsáról Bécsben, Budapesten és Belgrádban döntöttek, 1941 és 1945 között, illetve 1991 után pedig Zágrábban. E döntésektől függött azonban azon bolgárok sorsa is, akik horvát földön éltek és életüket a horvátok életéhez kötötték.

Az alábbi táblázat az ipar területi megoszlását mutatja Horvát- és Szlavónországban 1890 és 1910 között, abban az időszakban, amelynek során egyre több bolgár kertész érkezett oda:

Hely	Vállalkozások száma			Munkások száma		
	1890	1900	1910	1890	1900	1910
Zágráb	22	41	79	1722	3665	5984
horvát megyék	29	51	66	2149	4672	5049
Eszék	5	14	25	235	697	2057
szlavón megyék	54	107	101	5786	9765	10 514
összesen	110	213	271	9892	18 799	23 604

A kialakulóban lévő munkásosztálynak egyre több húsrá, kenyérre, tejre, zöldségre és gyümölcsre volt szüksége. A piac egyre növekvő igényeinek kielégítéséhez nélkülözhetetlen volt a mezőgazdasági termelés jelentős növekedése. A nagyobb városokhoz közel fekvő településeken azonban a horvát kertészet nem volt fejlett. A helyi kertészek nem termeltek nagy mennyiségben zöldséget, termelékenységük nem volt összhangban a városok gyors fejlődésével, s így nem tudták kielégíteni a városi lakosság igényeit. Ebben a piaci résben találták meg a helyüket a bolgár kertészek.

За новосъздаващата се работническа класа трябва да се даде повече месо, хляб, мляко, плодове и зеленчуци. За да се задоволят нарастващите нужди на пазара е необходимо и значително нарастване на селскостопанското производство. Но в крайградските селища и в селата, които са близо до по-големите градове, хърватско градинарство не е развито. Местните градинари не отглеждат големи количества зеленчуци, производителността им не е в съответствие с бързото развитие на градовете и те не могат да задоволят потребностите на градското население. В тази свободна стопанска ниша своето място намират българските градинари.

КОГА И КЪДЕ НА ХЪРВАТСКА ЗЕМЯ ПРИСТИГАТ ПЪРВИТЕ БЪЛГАРСКИ ГРАДИНАРИ?

В Хърватския държавен архив не открих документ, който да дава точен отговор на този въпрос. Но за движението на български градинари към Хърватия пише още през 1900 г. видният хърватски географ д-р Иван Хоич. Неговият най-известен научен труд е поредицата от пет книги „Картини от общата география“ (1888–1900 г.), в които авторът описва географските, икономическите, културните и етническите особености на някои европейски и балкански страни. Обширен разказ за Княжество България обявява в книга 5, втора част. В глава „Материална култура“, на повече от две страници, авторът описва феномена „пътуващи български градинари“ и подчертава: „От Сърбия българските градинари преминават в Хърватия, където работят на много места“.

След това д-р Хоич, използвайки почти изцяло статия на Цани Гинчев, пише: „Всяка пролет хиляди българи от Търновски окръг, най-вече от Лясковец, заминават по чуждия свят, за да припечелят пари, работейки като градинари. Наесен, няколко седмици след като птиците отлетят на юг, тези българи се завръщат вкъщи – кога с по-голяма, кога с по-малка печалба. Тук, сред своите, през зимата те си почиват от тежката работа. Българинът повече от всичко обича своето семейство; за него е мислил безброй пъти през лятото, докато с тежък труд в чужбина се е старал да спечели колкото може повече пари за близките си вкъщи. През зимата подсигурява своето семейство с всичко необходимо за лятото: плаща държавния данък и оставя колкото трябва пари на свещеника и учителя, за да може напролет със спокойна душа отново да тръгне да работи в чуждите страни. Разбира се, човек не може сам така далеко и за толкова дълго в чужбина; то е задружно преселение – градинарите заедно тръгват за чужбина, те са, така да се каже, една „задруга“, всички заедно напускат родината, заедно работят и отново заедно се връщат вкъщи“.

Данни от достъпната историческа литература, от изследванията на Цани Гинчев, Тодор Манев, д-р Иван Каросеров, Христо Хинков, и други автори ме навеждат на заключението, че най-вероятно първите български градинари пристигат на хърватска земя в периода 1850–1855 година и отварят първата българска градина в някой от по-големите градове, близо до границата със Сърбия – в Осиек или Вуковар. Смятам, че не дълго след това български градинари пристигат във Винковци, Славонски брод и други градове.

MIKOR ÉS PONTOSAN HOVÁ ÉRKEZTEK HORVÁT FÖLDRE AZ ELSŐ BOLGÁR KERTÉSZEK?

A horvát állami archívumban nem találtam dokumentumot, mely pontos választ adna a kérdésre. A bolgár kertészek Horvátország felé irányuló mozgásáról azonban már 1900-ban említést tesz a jeles horvát földrajztudós, Ivan Hoić. Legismertebb tudományos munkája a *Képek az általános geográfiából* című, öt kötetből álló sorozat (1888–1900), melyben egyes európai és balkáni országok földrajzi, gazdasági, kulturális és etnikai sajátosságait írja le. Az 5. kötet második részében részletes ismertetést közöl a Bolgár Fejedelemségről.

Az *Anyagi kultúra* című fejezetben több mint két oldalon írja le az „utazó bolgár kertészek” jelenségét, és hangsúlyozza: „Szerbiából a bolgár kertészek átmennek Horvátországba, ahol sok helyen dolgoznak”.

Ezután Hoić, szintén teljes egészében Cani Gincsev cikkére támaszkodva, így ír: „Minden tavasszal Tarnovo megyéből, különösen Ljaszkovecből bolgárok ezrei indulnak útnak külföldre, hogy kertészként dolgozva pénzt keressenek. Ősszel aztán, néhány héttel azután, hogy a madarak elrepülnek dél felé, ezek a bolgárok hazatérnek – hol nagyobb, hol kisebb nyereséggel. Itt, a sajátjaik között a télen kipihenik a kemény munkát. A bolgár mindenképpen szereti a családját; ézerszer gondolt rá a nyáron, miközben külföldön igyekezett verejtékes munkával minél több pénzt keresni otthon maradt szerettei számára. Télen ellátja családját mindennel, amire a nyáron szükség lesz: megfizeti az állami adót, és a papnál vagy a tanítónál elegendő pénzt hagy, hogy tavasszal nyugodt lélekkel indulhasson újra külföldre dolgozni. Természetesen az ember nem bírja ki egyedül ilyen távol és ilyen sokáig külföldön; a vándorlás csapatos – a kertészek együtt kelnek útra külföldre, úgyszólván »társulást« alkotva, mind együtt hagyják el hazájukat, együtt dolgoznak és együtt térnek ismét haza.”

A rendelkezésre álló történeti irodalom, Cani Gincsev, Todor Manev, Ivan Karoszerov, Hriszto Hinkov és más szerzők kutatásai alapján azt a következtetést vontam le, hogy az első bolgár kertészek valószínűleg az 1850 és 1855 közötti időszakban érkeztek horvát földre, s az első kertet valamelyik, a szerb határhoz közel fekvő nagyobb városban, Eszéken vagy Vukováron nyitották. Úgy vélem, nem sokkal ezután eljutottak Vinkovcbe, Szlavónbródba és más városokba is.

Todor Manev szerint 1876-ban Eszék városában már dolgoztak bolgár kertészek. Amikor Botev szabadcsapata az áprilisi felkelésben való részvételre készült, a bolgár politikai emigránsok a külföldi bolgár kertészekhez is folyamodtak anyagi támogatásért. E célból felkeresték a Pcseliste faluból való Petar Ivanov Mandalovot, akinek „Mohácson és a horvát Eszék városban voltak kertjei, melyek abban az időben az Osztrák Birodalomhoz tartoztak”. Nincs információnk, hogy Petar Mandalov mikortól dolgozott Eszéken. Tudjuk azonban, hogy már 1866–67-ben volt kertje Szerbiában.

1895-ben Eszéken kertet tartott fenn a bolgár Martin Cerovszki, aki Tuzla városában (ma Bosznia-Hercegovina) is egy kert gazdája volt.

Mikor jutottak el a bolgár kertészek Zágrábba, Horvátország mai fővárosába? Bolgár kertészek leszármazottai családi történetek alapján úgy emlékeznek, dédapáik

Според Тодор Манев през 1876 г. български градинари вече работят в град Осиек. Когато Ботевата чета се подготвя за участие в Априлското въстание, български политически емигранти търсят парична помощ и от българските градинари в чужбина. С тази цел те посещават Петър Иванов Мандалов от с. Пчелище, който „има градини в Мохач и в хърватския град Осиек, които по онова време са в пределите на Австро-Унгария.“ Няма информация от кога Петър Мандалов работи в Осиек. Но е известно, че още през 1866-1867 г. той има градина в Сърбия.

Около 1895 г. градина в Осиек има българинът Марин Церовски, който е газда и на градина в град Тузла (днес в Босна и Херцеговина).

Кога българските градинари идват в Загреб, днешната столица на Хърватия? Наследници на български градинари си спомнят, че според семейни истории техните прадедовци са се появили на ръба на Максимирската гора около 1871-1875 г. Точността на тези спомени подкрепя българският посланик в Независимата хърватска държава д-р Йордан Мечкаров. В края на август 1941 год. той пише в доклад до министъра на външните работи и вероизповеданията Иван Попов, че е посетил някои български градинари в Загреб. Д-р Мечкаров подчертава, че първите от тях са дошли в Загреб „още преди 70 години“, т.е. през 1871 г., още преди Освобождението на България от турска власт. Голяма част от градинарите, пише българският посланик, са дошли от селата около Велико Търново (Церова кория, Мерданя, Къпиново, Пчелище, Кесарево, Драгижево) и селата около Севлиево (Дамяново, Столтът, Душево, Хирево, Сенник, Млечево).

В Хърватския държавен архив намерих списъци и полицейски справки за българските поданици, които пребивават на територията на Югославия през 1936 и 1938 г. В една справка пише, че българинът Костадин Георгиев Кожухаров, роден през 1872 г. в с. Кованлък (днес с. Пчелище), община Велико Търново, е градинарски работник в **Загреб от 1886 г.** Лесно е да се изчисли, че той е дошъл в Загреб на 14 годишна възраст. Убедена съм, че по онова време не е било възможно едно момче да пътува и живее сам-само в непознат град, на около 1000 км от родния си дом. Логично е в Загреб вече да е имало български градини, за които е трябвала работна ръка.

В своите мемоари българският гимназист и студент Коста Николов, който заедно с приятеля си Димитър Ганев учи в Загреб от 1895 до 1897 г., пише, че през 1895 г. броят на българските градинари в града е около 10-15 души. Техни чести гости, а понякога и временни работници, са българските гимназисти и студенти, чийто брой в Загреб непрекъснато расте.

В навечерието на Първата световна война (1914 г.) Загреб вече има близо 83 000 жители. В градските хроники не е отбелязан броят на българските градинари, но към края на войната вестник „Илюстрован лист“ в бр. 32/11.08.1917 г. разказва за една българска градинарска колония, споменавайки, че в Загреб има такива над стотина.

„Публикуваме редица фотографии от голямото стопанство, което обработва колония българци в Загреб. От тяхното образцово обработване на полята и отглеждане на зеленчуци могат да вземат пример и нашите градинари. Когато още никой няма марули и друга зеленина, българите вече я продават на площада. А цялото тяхно производство е по-добро и обилно от нашето, домашното. Българите са известни градинари и наистина влагат целия си труд и мъка в своето стопанство.“

1871–75 körül jelentek meg a Maksimir park szélén. Ezen emlékek pontosságát támasztja alá a Független Horvát Államba delegált bolgár nagykövet, Jordan Mecskarov. 1941 augusztusának végén a kül- és vallásügyi miniszternek, Ivan Popovnak küldött beszámolójában azt írja, bolgár kertészeket látogatott meg Zágrábban. Mecskarov hangsúlyozza, hogy az elsőik közülük „már 70 évvel ezelőtt” érkeztek Zágrábba, azaz 1871-ben, még Bulgária török uralom alóli felszabadulása előtt. A kertészek nagy része, írja a bolgár nagykövet, a Veliko Tarnovo (Cerova Koriya, Merdanja, Kapinovo, Pcseliste, Keszarevo, Dragizsevo), illetve Szevlievo környéki falvakból (Damjanovo, Sztolat, Dusevo, Hirevo, Szennik, Mlecsevo) jött.

A Horvát Állami Archívumban listákat és rendőrségi feljegyzéseket találtam a bolgár állampolgárokról, akik 1936 és 1938 között Jugoszláviában tartózkodtak. Az egyik feljegyzés azt írja, a bolgár Kosztadin Georgiev Kozsuharov, született 1872-ben Kovanlak faluban (ma Pcseliste), a Veliko Tarnovó-i járásban, kertészeti munkás Zágrábban 1886 óta. Könnyű kiszámítani, hogy 14 évesen érkezett Zágrábba. Meggyőződésem, hogy abban az időben egy fiatal fiú számára lehetetlen lett volna egymagában egy, a szülőhelyétől vagy 1000 km-re fekvő idegen városba utazni és ott megélni. Logikusnak látszik, hogy Zágrábban már lenniük kellett bolgár kertészeknek, akiknek munkakészre volt szükségük.

Kosza Nikolov bolgár gimnazista, majd egyetemi hallgató, aki barátjával, Dimitar Ganevvel együtt 1895-től 1897-ig Zágrábban tanult, emlékirataiban azt írja, 1895-ben a bolgár kertészek száma a városban mintegy 10-15 fő. Gyakori vendégeik, sőt néha időszakos munkásaik a bolgár gimnazisták és egyetemisták, akiknek száma Zágrábban folyamatosan növekszik.

Az első világháború előestéjén (1914-ben) Zágrábnak már közel 83 000 lakosa volt. A városi krónikák nem jegyezték fel a bolgár kertészek számát, de a háború vége felé az Ilustrovani list című lap 32/11.08.1917 számában egy bolgár kertészkolóniáról ír, megemlítve, hogy Zágrábban több száz kertész él.

„Fotográfiák sorozatát közöljük a nagy gazdaságról, melyet egy bolgár kolónia művel meg Zágrábban. Példás földmégmunkálásukról és zöldségtermesztésükéről a mi kertészeink is példát vehetnek. Amikor még senki másnak nincs salátája és más zöld növénye, a bolgárok már ott árulják a téren. S az egész termelésük jobb és bőségesebb, mint a miénk, a hazai. A bolgárok híres kertészek, és valóban minden munkájukat és verejtéküket a gazdaságukba fektetik.”

„Zágrábban több mint száz bolgár kertész van, s azelőtt még többen is voltak, de sokuknak el kellett menniük, hogy megvédjék hazájukat (a balkáni háborúban – a szerző megjegyzése). Igen nagy társaságaik és gazdaságaik voltak Zavrtnica kerületben – mintegy 1730 dekár bérelt földön. Kész csoda, hogy sikeresen tudtak öntözni ekkora felületet, s a szárazság nem okozott nekik károkat. Azelőtt a régi módon nyerték a vizet, ló segítségével, mely kereket forgatott a kút körül. Most négy lóerős motort használnak.”

Ahogy a világon mindenhol máshol, becsületes és lankadatlan munkájuknak köszönhetően a bolgár kertészek horvát földön is gyorsan elnyerték az emberek rokonszenvét. A horvát nép barátságosan fogadta őket, nagyra értékelte sikereiket az intenzív zöldségtermesztés terén, és bevezette konyhájába az akkoriban kevésbé ismert zöldségeket,

„В Загреб има над стотина българи градинари, а преди бяха и повече, но много от тях трябваше да отидат да бранят своята родина (в Балканската война – б.а.). Те имаха доста големи компании и стопанства в кв. „Завъртница“ – на някъде около 1730 декара, на земя под наем. Цяло чудо е, че те успешно наводняваха толкова голяма площ и сушата не им нанасяше загуби. Преди черпеха вода по стария начин, с помощта на кон, който около бунара обръщаше колело. Сега черпят вода с помощта на мотор от четири конски сили.“

Със своя честен и неуморен труд българските градинари бързо печелят симпатиите на хората и на хърватска земя, така както са ги печелили навсякъде по света. Хърватският народ ги приема благосклонно, високо цени техните успехи в интензивното отглеждане на зеленчуци и въвежда в своята кухня малко познатите по онова време видове, които българите донасят – патладжани, пиперки, тиквички и др. Освен това хърватският език е близък до българския, което до голяма степен облекчава взаимните контакти и връзки. Процесът на заселване на българските градинари започва с първоначалното „опипване на почвата“, следва период на временно пребиваване и завършва с трайното им настаняване.

В периода на първоначалното „опипване на почвата“ компаниите работят само през сезона, от пролетта до есента (до Димитровден, 26 октомври), а зимата изкарват със своите семейства в България. Когато се завърнат в родния край през късната есен, българските градинари обикновено се женят за девойки от родните си села. Това потвърждава и регистъра за сключените бракове, раждания и смърт в село Драганово, известно с градинарите си. През месеците ноември и декември 1898, 1899 и 1900 г. са сключени съответно 31, 52 и 40 брака.

В първоначалния период случаите на смесени хърватско-български бракове са редки. Вероятно един от първите бракове в Загреб е сключен между хърватската девойка Доротея и българския градинар Стойко Христов, роден през 1867 г. (в австро-унгарските документи е записан с името Станко Христов). Семейството има осем деца – шест сина и две дъщери. Предвид на факта, че първото им дете Павел (Pavao) е роден в Загреб през 1899 г., вероятно бракът е сключен 1898 или 1899 г.

По време на втория период – на временното пребиваване, през зимата при градината обикновено остава газдата, а понякога с още един-двама градинари (т. нар. зимуващи градинари). Така инвентарът не се връща в България и градината може още по-рано да се подготви за идващия сезон. В този период зачестяват браковете между „зимуващите градинари“ и хърватски девойки.

Третият период – на трайното настаняване, е преди всичко е времето между двете световни войни. Тогава на хърватска земя трайно се заселват най-много български градинари, някои със своите съпруги и деца от България, други създават семейства с местните девойки. Най-много смесени бракове са сключени между 1920–1945 г.

По политически причини, по времето на Кралство Югославия (за разлика от Унгария и други страни), няма условия за основаване на българско градинарско дружество и за обединяване на българите на професионална, образователна, религиозна или културна основа.

мелките а болгарок hoztak be: a padlizsánt, a paprikát, a cukkinit stb. Emellett a horvát nyelv közel áll a bolgárhoz, ami nagymértékben megkönnyítette az érintkezést és a kapcsolatokat. A bolgár kertészek letelepedése „a terep felmérésével” kezdődik, melyet az ideiglenes tartózkodás szakasza, majd a tartós elhelyezkedés követ.

A terep felmérésének kezdeti szakaszában a társaságok csak a szezonban, tavasztól ősziig dolgoznak (Demeter napjáig, október 26-áig), a telet pedig családjukkal töltik Bulgáriában. A bolgár kertészek általában a szülőfalujukból való lányt vettek feleségül, és akkor nőszültek, amikor késő ősszel visszatértek szülőföldjükre. Ezt támasztja alá a házasságok, születések és halálozások jegyzéke is a kertészeiről híres Draganovo faluban. 1898, 1899 és 1900 novemberében és decemberében 31, 52, illetve 40 házasságot kötöttek ott.

A kezdeti szakaszban a horvát–bolgár vegyes házasságok ritka esetnek számítottak. Valószínűleg az első egyike volt Zágrábban az 1867-ben született Sztojko Hrisztov bolgár kertész (az osztrák–magyar dokumentumokban Sztanko Hrisztov néven jegyezték fel) házassága egy Doroteja nevű horvát lánnyal. A párnak nyolc gyermeke született, hat fiú és két lány. Tekintettel a tényre, hogy első gyermekük, Pavel (Pavao) 1899-ben született Zágrábban, a házasságot valószínűleg 1898-ban vagy 1899-ben kötötték.

A második szakasz, az ideiglenes tartózkodás során télen általában a kertenél marad a gazda, és néha még egy-két kertész (az ún. telelő kertészek). Így a felszerelést nem kell visszavinni Bulgáriába, s a kertet még korábban fel lehet készíteni a közelgő idényre. E szakaszban gyakoribbá válnak a házasságok a „telelő kertészek” és horvát lányok között.

A harmadik szakasz, a tartós elhelyezkedés elsősorban a két világháború közötti időszakra esik. Ekkor telepszik le tartósan horvát földön a legtöbb bolgár kertész, egyesek Bulgáriából hozzák át feleségüket és gyermekeiket, mások helybeli lányokkal alapítanak családot. A legtöbb vegyes házasságot 1920 és 1945 között kötötték.

A Jugoszláv Királyság idején politikai okokból (Magyarországgal és más országokkal ellentétben) nincsenek meg a feltételei bolgár kertésztársaság alapításának és a bolgárok szakmai, oktatási, vallási vagy kulturális alapon történő bármiféle egyesülésének.

Kovács Gergely Lajos fordítása

ДЕНИЦА СЕКУЛИЧКА

От семето до паметта
Българското градинарство в
Словакия по пътя към нематериалното
културно наследство

DENICA SZEKULICSKA

A magtól az emlékezetig
Bolgárkertészet Szlovákiában a
szellemi kulturális örökséggé válás útján

ИМА ИСТОРИИ, които започват с големи събития, важни дати и известни имена. Историята на българските градинари в Словакия започва по-тихо – с шепа семена, с дълъг път далеч от дома и с хора, които са носели със себе си най-ценното, което са притежавали: своите знания, трудолюбие и вяра, че земята се отблагодарява на онзи, който се грижи за нея.

Днес, когато говорим за българското присъствие в Словакия, невинаги си даваме сметка колко дълбоко са вплетени градинарите в неговата история. А всъщност дълго време думата „българин“ тук е била синоним на зеленчукопроизводител. Подобно отъждествяване се среща и в други страни от Централна и Източна Европа – толкова разпознаваеми са били българските градинари със своята работа и специфичните методи, които въвеждат.

По-ранно българско присъствие на територията на днешна Словакия е засвидетелствано още през XV век, включително в селището Булхари (Bulhary), днес част от района на Филяково. Но историята на градинарската миграция, която ни интересува тук, е свързана преди всичко с втората половина на XIX и началото на XX век.

Те идват главно от райони с утвърдени зеленчукопроизводителни традиции, от района на Велико Търново – от Лясковец, Самоводене, Поликрайще, Ресен, Раданово и др. Именно Лясковец става един от най-известните центрове на т.нар. гурбетчийско градинарство. Оттам групи мъже тръгват сезонно към Сърбия, Румъния, Унгария, земите на Австро-Унгария и по-късно към различни части на Централна и Западна Европа.

Постепенно една от важните посоки става и територията на днешна Словакия, където част от тях остават, създават градини, довеждат семействата си и се превръщат в една от основите, върху които се изгражда организиран живот на българската общност в Словакия.

Според сведенията, съхранени от Българския културен съюз, идването на първите български зеленчукопроизводители в Словакия може да бъде отнесено към 1902 година. Около 1910 година наши сънародници основават в Братислава първото Българско градинарско сдружение. Неговата задача не е била единствено да защитава професионалните и социалните интереси на градинарите. То се превръща и в средище, в което българите говорят родния си език, отбелязват празниците си и запазват връзката с България. Така градинарството се оказва не само поминък, но и първата здрава основа на българския организиран живот в страната.

Повече от столетие по-късно поех като председател на Българския културен съюз в Словакия инициативата да събера и опиша тази история, тя вече беше разпръсната – в семейни разкази, в стари снимки, в отделни публикации. В този процес за мен лично особено важен ориентир се оказа опитът на българската общност в Унгария. Там в продължение на години беше извършена последователна изследователска и организационна работа, благодарение на която традицията на българското градинарство беше документирана и изведена до официално признание като елемент на нематериалното културно наследство. Този

VANNAK TÖRTÉNETEK, melyek nagy eseményekkel, fontos dátumokkal és jól ismert nevekkal kezdődnek. A bolgár kertészek története Szlovákiában csendesebben kezdődött: egy marék maggal, egy hosszú utazással messzire az otthonától, és emberekkel, akik magukkal vitték legértékesebb tulajdonukat, tudásukat, szorgalmukat és hitüket, hogy a föld meghálálja annak munkáját, aki gondját viseli.

Ma, ha a bolgárok szlovákiai jelenlétéről beszélünk, nem mindig tudatosul bennünk, hogy e jelenlét története milyen mélyen összefonódik a kertészekkel. Pedig a „bolgár” szó itt sokáig a zöldségtermelő szinonimája volt. Hasonló azonosítás figyelhető meg Közép- és Kelet-Európa más országaiban is, ennyire felismerhetőek voltak a bolgár kertészek munkájukról és a sajátos módszerekről, melyeket meghonosítottak.

Korábbi bolgár jelenlétre a mai Szlovákia területén már a 15. századból van bizonyíték, többek között a ma Fülek térségében található Bolgárom falu. De a kertészmigráció története, mely minket itt most elsősorban érdekel, mindenekelőtt a 19. század második feléhez és a 20. sz. elejéhez kapcsolódik.

Főként a szilárd zöldségtermelési tradíciókkal rendelkező vidékekről, Veliko Tarnovo környékéről érkeztek: Ljaszkovecből, Polikraistéből, Reszenből, Radanovóból stb. Éppen Ljaszkovec vált az ún. vándor kertészet egyik legismertebb központjává. Férfiak csoportjai indultak útnak onnan szezonálisan Szerbia, Románia, Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia vidékei, később pedig Közép- és Nyugat-Európa különböző részei felé.

Lassan az egyik jelentős úti céllá vált a mai Szlovákia területe. Egy részük megmaradt itt, kerteket alapítottak, áthozták családjukat, és a szlovákiai bolgár közösség szervezett életének egyik alapkövévé váltak.

A Bolgár Kulturális Szövetség adatai szerint az első bolgár zöldségtermelők Szlovákiába érkezése az 1902-es évre tehető. 1910 körül honfitársaink megalapítják Pozsonyban az első Bolgár Kertészeti Társulást. Ennek feladata nem csupán a kertészek szakmai és társadalmi érdekeinek védelme volt. Központtá vált, ahol a bolgárok anyanyelvükön beszélhettek, megülték ünnepeiket, és fenntartották a kapcsolatot Bulgáriával. Ezáltal a kertészet egyszerű kenyérkereseti módból a szervezett bolgár élet alappilléreivé vált az országban.

Több mint egy évszázaddal később a szlovákiai Bolgár Kulturális Szövetség elnökeként magamra vállaltam a feladatot, hogy összegyűjtöm és megírom ezt a történetet, mely immár szétszórva élt tovább családi elbeszélésekben, régi fényképekben, elszigetelt publikációkban.

E folyamat során különösen fontos iránymutatásnak bizonyult a magyarországi bolgár közösség tapasztalata. Ott évek során át következetes kutató- és szervezőmunkát végeztek, melynek köszönhetően a bolgárkertészet hagyománya dokumentálásra került, és hivatalosan a szellemi kulturális örökség részének ismerték el. Ez az eredmény nem csupán a jó gyakorlat egy példája, hanem világos bizonyíték, hogy egy ehhez hasonló kezdeményezés lehetséges és sikeresen végigvihető. Az ő tapasztalatuk adott nekem útmutatást, módszertani keretet és önbizalmat, hogy megkezdjem a munkát ugyanezen az úton Szlovákiában is.

результат не беше просто пример за добра практика, а ясно доказателство, че подобна инициатива е възможна и устойчиво осъществима. Именно техният опит ми даде посока, методологична рамка и увереност да започна работа по същия път и в Словакия.

ЕДНА ГРАДИНАРСКА КАРТА НА СЛОВАКИЯ

Едно от нещата, които най-силно ме впечатлиха, когато започнах да проучвам темата, беше мащабът на българското градинарско присъствие.

Днес, когато българската общност е концентрирана най-вече около Братислава и по-големите градове, лесно бихме могли да останем с впечатлението, че и преди е било така. Историческите сведения показват съвсем различна картина.

Сред най-големите центрове на българските градинари са били Кошице, Прешов, Братислава и Нитра. Само в Кошице през 1935 година са регистрирани 60 стопани и около 500 души, работещи с тях. Това вече не е история за няколко отделни семейства, а за значимо стопанско присъствие. Български градинари има още в Михаловце, Търнава, Мартин, Жилина, Банска Бистрица, Римавска Собица, Левице, Лученец и Спишска Нова Вес, както и на други места. Те търсят преди всичко плодородни, равнинни терени близо до реки или подпочвени води, защото собствената им система на работа изисква интензивно напояване. Другото важно условие е близостта до град или по-голямо селище, където продукцията може бързо да бъде продадена.

Особено ярък пример е Братислава. През 1930 година в предградията на столицата и околните села живеят около 500 български градинари. В града има три пазара, на които те продават продукцията си. Но пазарът им не свършва на границата на града. Виена е достатъчно близо и там зеленчуците могат да се продават значително по-скъпо. Съхранени са сведения, че българските градинари пътуват между Братислава и Виена, за да разширят пазара си.

Следата им остава дори в градското пространство. В разказите и изследванията за българите в Братислава се посочват улица Захрадница (Záhradnícka ulica) и улица Булхарска (Bulharská ulica) като част от топонимията, свързана с местата, където са работили наши градинари.

Това са малки детайли, но за мен именно те правят историята жива. Когато днес вървиш по улица в Братислава и знаеш, че преди близо сто години там са били градините на хора, дошли от Лясковец или Поликраище, миналото престава да бъде абстрактна дата.

ПОВЕЧЕ ОТ ПРОИЗВОДСТВО НА ЗЕЛЕНЧУЦИ

Когато започнах да се запознавам с тази история – да чета книгите и статиите, да разглеждам старите снимки и да слушам личните разкази – темата буквално ме грабна. Казвам го и с известна самоирония: аз не съм потомка на градинари, нямам нищо общо професионално със земеделието и допреди няколко години

СЗЛОВАКИЯ КЕРТЭСЗЕТИ ТЕРКЕПЕ

Amikor hozzákezdtam a téma tanulmányozásához, azon dolgok egyike, amelyek a legmélyebb benyomást tették rám, a bolgár kertészeti jelenlét mértéke volt.

Ma, amikor a bolgár közösség főként Pozsony és a nagyobb városok környékén koncentrálódik, könnyen hihetnénk, hogy ez azelőtt is így volt. A történelmi bizonyítékok alapján azonban egészen más kép rajzolódik ki előttünk.

A bolgár kertészek legnagyobb központjai közé tartozott Kassa, Eperjes, Pozsony és Nyitra. Csak Kassán 1935-ben 60 gazdát vettek nyilvántartásba, akiknek mintegy 500 fő dolgozott. Ez már nem csupán néhány elszigetelt család története, hanem jelentős gazdasági jelenlét. Bolgár kertészek voltak még Nagymihályon, Nagyszombatban, Turócszentmártonban, Zsolnán, Besztercebányán, Rimaszombatban, Léván, Losoncon, Iglón és más helyeken is. Mindenekelőtt termékeny, sík földeket kerestek folyók vagy megfelelő talajvíz közelében, mert sajátos munkarendszerük intenzív öntözést követelt meg. A másik fontos feltétel az volt, hogy legyen a közelben város vagy nagyobb település, ahol a termést gyorsan eladhatják.

Különösen szemléletes példája ennek Pozsony. 1930-ban a főváros elővárosai-ban és a környező falvakban mintegy 500 bolgár kertész élt. Három piac volt a városban, ahol termésüket árusíthatták. Lehetőségeik azonban nem korlátozódtak a városra. Elég közel fekszik Bécs, ahol a zöldségeket jóval drágábban adhatták el. Fennmaradtak bizonyítékok, hogy a bolgár kertészek Pozsony és Bécs között ingáztak, hogy kiszélesítsék piacukat.

Nyomot hagytak a városi térben is. A pozsonyi bolgárokról szóló történetekben és kutatásokban a Záhradnícka ulica és Bulharská ulica utcaneveket szokás említeni az olyan helyekhez kapcsolódó toponímiák példaként, ahol kertészeink dolgoztak.

Apró részletek ezek, de számomra éppen az ilyenek teszik élővé a történelmet. Ha ma egy pozsonyi utcán sétálsz, és tudod, hogy közel száz évvel ezelőtt Ljaszkovecből vagy Polikraistéből érkezett emberek kertjei voltak ott, a múlt többé nem marad absztrak-tum.

TÖBB, MINT ZÖLDSÉGTERMESZTÉS

Amikor elkezdtem megismerkedni ezzel a történettel – könyveket és cikkeket olvasni, régi fényképeket tanulmányozni, személyes elbeszéléseket hallgatni –, a téma szó szerint magával ragadott. Némi öniróniával mondom ezt: nem vagyok kertészek leszármazottja, szakmailag semmi közöm a földműveléshez, és néhány évvel ezelőttig foglalmam sem volt, mit jelent paradicsomot fattyazni. De minél többet olvastam, annál világosabbá vált számomra, hogy nem egyszerűen olyan emberekről beszélünk, akik paprikát és paradicsomot termesztettek.

A bolgárkertészet tudás, szervezés és életmód egységes rendszere volt. A kertészek értettek a magok kiválasztásához és tárolásához, a palántaneveléshez, a talaj előkészítéséhez, az ültetés folyamatának megszervezéséhez és bonyolult öntözőrendszerek kiépítéséhez. Kultúrákat honosítottak meg, melyek fokozatosan a helyi lakosság mindennapi táplálkozásának részévé váltak: a paprikát, a paradicsomot, a padlizsánt, a dinnyét stb.

дори не знаех какво означава да колтучиш домат. Но колкото повече четях, толкова по-ясно ми ставаше, че не говорим просто за хора, които са отглеждали чушки и домати.

Българското градинарство е било цялостна система от знания, организация и начин на живот. Градинарите умеят да подбират и съхраняват семената, да произвеждат разсад, да подготвят почвата, да организират последователността на засаждането и да изграждат сложни напоителни системи. Те въвеждат култури, които постепенно стават част от храненето на местното население – пипер, домати, патладжани, дини и други.

Но не по-малко интересна е вътрешната организация на самата градинарска общност. Начело на една група стои газдата, наричан още главатар или тайфаджия. Негов заместник е командирът. Останалите членове образуват т. нар. тайфа или орта. В началото това са почти изцяло мъжки групи. Те пристигат за сезона, докато семействата им остават в България. Земята обикновено се наема за периода от март до октомври, но понякога и за много години напред. Членовете участват с определен капитал и според него, както и според труда си, получават своя дял от печалбата.

Цялата система е силно колективна. Градинарите живеят заедно близо до земята, която обработват. Жилищата са съвсем скромни – колиби или ниски постройки, в които работниците спят заедно и често в същото помещение се приготвя храната. Газдата обикновено има отделна стая.

Сезонът започва в края на февруари или началото на март и приключва около Димитровден, в края на октомври. Работният ден може да достигне 16–18 часа. Днес това звучи почти невероятно, но именно с тази изключителна работоспособност българските градинари стават известни. В словашката среда се появява дори израз, който може да бъде преведен приблизително като „работи като българин“.

Всеки има конкретна задача. Един отговаря за водното колело и напояването, друг продава продукцията на пазара, трети се грижи за цялата напоителна система, четвърти готви за групата. Те живеят изключително икономично. Целта е ясна – за един сезон да се изкара възможно най-много, за да могат средствата да бъдат занесени на семейството в България.

И точно тук се крие едно от обясненията защо успяват да продават продукцията си толкова евтино.

ЗЕЛЕНЧУЦИ ЗА ВСИЧКИ – И КОНКУРЕНЦИЯ ЗА МЕСТНИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ

Българските градинари се прочуват не само с качеството на продукцията си, но и с цените. Зеленчуците им стават достъпни и за по-бедните слоеве от населението. В историческите източници дори се подчертава, че тяхното присъствие променя хранителните навици на местните хора и увеличава употребата на пресни зеленчуци.

Nem kevésbé érdekes a kertészközösség belső szervezete sem. A csapat élén a gazda áll, akit glavatarnak vagy tajfadzsijának is neveznek. Helyettese a komandir. A többi tag alkotta az ún. tajfát vagy ortát. Kezdetben e csapatok szinte kizárólag férfiakból álltak. Az idény kezdetén érkeztek, családjuk Bulgáriában maradt. A földet általában márciustól októberig bérelték ki, néha sok évre előre is. A tagok meghatározott tőkével vettek részt, s annak, valamint a munkájuknak megfelelően részesedtek a nyereségből.

Az egész rendszer erősen kollektív volt. A kertészek együtt éltek az általuk megművelt föld közelében. Szállásuk meglehetősen szerény volt, kunyhók vagy alacsony építmények alkották, melyekben a munkások együtt aludtak, és gyakran az étel is ugyanabban a helyiségben készült. A gazdának általában külön szobája volt.

Az idény február végén vagy március elején vette kezdetét, és október végén, Demeter napja környékén ért véget. A munkanap a 16–18 órát is elérhette. Ma ez szinte hihetetlennek hangzik, de a bolgár kertészek éppen e kivételes munkaképességükről váltak ismertté. A szlovákok körében még egy olyan kifejezés is megjelent, amelyet megközelítőleg így lehetne lefordítani: „úgy dolgozik, mint egy bolgár”.

Mindenkinek megvolt a konkrét feladata. Az egyik a vízkerékért és az öntözésért felelt, a másik eladta a termést a piacon, a harmadik a teljes öntözőrendszerrel gondoskodott, a negyedik főzött a csapatra. Rendkívül takarékosan éltek. A cél világos volt: egy idény alatt a lehető legtöbbet megkeresni, hogy a pénzt hazavihessék a családjuknak Bulgáriába.

S éppen itt rejlik az egyik magyarázata annak, hogy terményeiket ilyen olcsón tudták eladni.

ZÖLDSÉG MINDENKINEK – KONKURENCIA A HELYI TERMELŐKNEK

A bolgár kertészek nem csupán terményeik minőségéről, hanem áraikról is nevezetessé váltak. Zöldségeik a szegényebb társadalmi rétegek számára is elérhetőek voltak. A történelmi források külön hangsúlyozzák, hogy jelenlétük megváltoztatta a helyiek étkezési szokásait, növelte a friss zöldség fogyasztását.

Sikerük természetesen nem kizárólag csodálatot váltott ki. A 20-as években a csehszlovák sajtóban éles kritikák jelentek meg helyi termelők és kereskedők részéről, akik tisztességtelen konkurenciával vádolták a bolgárokat, és korlátozásokat követeltek. Az ok egyszerű: a bolgárok terményei olcsóbbak voltak. De ezt nem mindenki tekintette negatívumnak. Már akkor is voltak hangok, melyek kiemelték, hogy a bolgár zöldségtermelőknek köszönhetően a lakosság szélesebb rétegei juthatnak hozzá olcsó és jó minőségű zöldségekhez, s hogy tevékenységük nem csupán gazdasági, hanem társadalmi haszonnal is jár.

E kettősség – az elismerés és a konkurencia – a 20. század első felének nagy részében végigkíséri a bolgárok történetét.

Историята не може да бъде разказана само чрез статистиката. Зад числата стоят семейства. Сред тях особено място заема родът Байчеви – един от най-големите и най-разклонени български градинарски родове в Словакия. За мен подобни фамилни истории са може би най-ценната част от целия материал. Те показват какво означават на практика думите „миграция“, „традиция“ и „наследство“.

Един човек пристига от България. След него идва брат, роднина или съсед. Постепенно се създава градинарска група. После идват семейства, раждат се деца. Част от следващото поколение продължава да работи в градините, друга част избира различни професии. След две или три поколения професията може да изчезне, но българското име, семейните истории, снимките и паметта остават.

Историята на Байчеви е интересна и защото при тях можем да проследим не само миналото, но и продължението на традицията през поколенията. И до днес бай Туньо Байчев продължава да се занимава с градинарство и да продава своята продукция на пазара.

Разбира се, Байчеви са само един от многото градинарски родове. Именно затова през годините на страниците на списание „Сънародник“ сме се опитвали да съхраняваме личните истории на различни потомци на българските градинари, както и на хора, които и днес продължават да отглеждат зеленчуци. Само в последните броеве публикувахме разговори с Надя Лазарова, Йонка Ганева, Краси Караилиев и Зденка Талова (Байчева).

Особено показателна е историята на Надя Лазарова. Нейният баща пристига в Словакия като студент и, както много други млади българи по онова време, получава помощ от вече установената градинарска общност – докато следва, работи при градинарите, а по-късно, когато става инженер, им се отплаща със знанията си, като проектира и изгражда парници за тях. Именно такива истории показват колко силно е било чувството за общност и взаимопомощ – хората са помагали на новодошлите да стъпят на краката си, а после те на свой ред са помагали на следващите.

Темата за българските градинари присъства редовно не само в „Сънародник“, но и в предаването за българското национално малцинство по словашката национална телевизия. През последните две години, когато бях негов сценарист и режисьор, многократно се връщахме към нея именно чрез срещи с потомци на градинарски семейства и с хора, които все още пазят и практикуват традицията.

Последният епизод преди подаването на кандидатурата беше изцяло посветен на българското градинарство. За мен това беше естествено продължение на работата по темата – не да говорим за традицията отвън, а да я разказваме чрез самите хора и семейства, които я носят.

А Bajcsev család természetesen csupán egyike a számos kertészszakmunkásoknak. Ezért törekedtünk rá, hogy az évek során a *Honfitárs* című folyóirat lapjain megörökítsük a bolgár kertészek különféle leszármazottjainak személyes történeteit, valamint az olyan emberekét, akik ma is zöldséget termelnek. Csak az legutóbbi néhány számban Nadja Lazarovával, Jonka Ganevával, Kraszi Karailievvvel és Zdenka Talova-Bajcsevával közöltünk beszélgetéseket.

Különösen jellemző Nadja Lazarova története. Apja egyetemistaként érkezett Szlovákiába, és mint sok ifjú bolgár akkoriban, a már megszilárdult kertészszakmunkásoktól kapott segítséget. Amíg tanult, a kertekben dolgozott, később pedig, immár mérnökként, tudásával hálálta meg a támogatást – meglegházakat tervezett és épített nekik. Pontosan az ilyen történetek mutatják meg, milyen erős volt a közösség és a kölcsönös segítségnyújtás érzése – az emberek segítettek az újonnan érkezetteknek a saját lábukra állni, később pedig ezek segítették az utánuk jövőket.

A bolgár kertészek témája nem csupán a *Honfitárs*-ban van jelen rendszeresen, hanem a bolgár nemzeti kisebbség adásában is a szlovák állami televízióban. Az utóbbi két év folyamán, amikor forgatókönyvírója és rendezője voltam, számos alkalommal visszatértünk rá, még hozzá éppen a bolgár kertészcsaládok leszármazottjaival és a hagyományt még mindig őrző és gyakorló emberekkel való találkozások révén.

A pályázat beadása előtti utolsó részt teljes egészében a bolgárkertésznek szenteltük. Számomra ez a témával kapcsolatban elvégzett munka természetes folytatása volt – nem kívülről beszélni a hagyományról, hanem az azt hordozó emberek és családok révén elmesélni.

AZ EMLÉKEK ÖSSZEGYŰJTÉSÉTŐL A PÁLYÁZATIG

A pályázat összeállítása jóval nagyobb munka volt, mint eleinte hittem. Szlovákiában más a helyzet, mint Magyarországon. Ott a történelmi kertészszakmunkások nagyobb számú, s óriási archívum és szisztematikus kutatások gyűltek fel. Nálunk a nyomok sok helyen jelen vannak, de gyakran szétszórva – tudományos irodalomban, folyóiratok régi számaiban, családi albumokban, magánarchívumokban és mindenekelőtt az egyes emberek emlékezetében.

Feldolgoztam a szlovákiai bolgár kertészekről rendelkezésre álló irodalom jelentős részét – tudományos cikkeket, könyveket, etnológiai kutatásokat, szakdolgozatokat és régebbi publikációkat. Különösen értékesek voltak azon kutatók munkái, akik előttünk tanulmányozták e történetet, valamint a szlovákiai bolgár közösségnek szentelt könyvek és gyűjtemények.

Ezzel párhuzamosan családi fényképeket, személyes tanúságtételeket és a leszármazottakkal való kapcsolatfelvétel lehetőségeit is kerestem. Átnéztem az évek során a *Honfitárs*-ban közölt anyagokat, felhasználtam a tévéadások felvételeit, és olyan emberekkel beszélgettem, akik első kézből származó információval szolgálhattak. Nem volt könnyű. A régi nemzedék egy része már nincs köztünk, egyes családok szétszóródtak, másoknál az emlékek csupán felirat nélküli fényképek vagy elszigetelt történetek formájában maradtak fenn. Éppen ezért a pályázat számomra egy idő után már nem pusztán

ОТ СЪБИРАНЕТО НА ПАМЕТА ДО КАНДИДАТУРАТА

Работата по кандидатурата се оказа много по-голяма, отколкото си представях в началото. Ситуацията в Словакия е различна от тази в Унгария. Там историческата градинарска общност е по-многобройна, натрупани са огромен архив и много систематични изследвания. При нас следите съществуват на много места, но често са разпилени – в научна литература, стари броеве на списания, семейни албуми, частни архиви и най-вече в паметта на отделни хора. Затова през последните месеци преди подаването на кандидатурата се опитах да събера колкото може повече от тези отделни парчета.

Работих с голяма част от наличната литература за българските градинари в Словакия – научни статии, книги, етноложки изследвания, дипломни работи и по-стари публикации. Особено ценни бяха трудовете на изследователи, които преди нас са издирвали тази история, както и книгите и сборниците, посветени на българската общност в Словакия.

Паралелно с това търсех семейни фотографии, лични свидетелства и контакти с потомци. Преглеждах материали, публикувани през годините в „Сънародник“, използвах записите от телевизионните предавания и разговарях с хора, които могат да дадат сведения от първа ръка. Не беше лесно. Част от старото поколение вече го няма, други семейства са се разпръснали, а при някои спомените са останали само във фотографии без надписи или в отделни разкази. Именно затова за мен кандидатурата постепенно престана да бъде просто попълване на един формуляр. Тя се превърна в опит да съберем навреме една история, преди още части от нея да бъдат изгубени.

Много важна беше и институционалната подкрепа. Искях кандидатурата да покаже, че зад нея не стои само Българският културен съюз, а широка общност от хора и институции, които разбират значението на тази традиция. Подкрепа получихме от Посолството на Република България в Словакия и посланик Снежана Йовева-Димитрова; Българския културен институт в Братислава; Българското училище „Христо Ботев“; Българската детска градина в Братислава; проф. Мария Добрикова, ръководител на Катедрата по българистика на Философския факултет на Университета „Коменски“; Йордан Тютюнков от Дружеството на българите в Унгария; Катарина Конярикова от Сдружението на словаците от България; д-р Диана Митева – изследовател на българското градинарство и консултант на Специализирания музей на българските градинари в чужбина в Лясковец; както и проф. Владимир Пенчев от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българската академия на науките, автор на изследвания върху българската диаспора и българите в Словакия. Всички те дадоха своето официално съгласие и подкрепа за номинацията.

Искам специално да благодаря на посланик Снежана Йовева-Димитрова за подкрепата, която Посолството даде на инициативата още при подготовката ѝ. За една кандидатура от такъв тип е важно не само да има история, но зад нея да застанат институциите, хората, които я познават, и самата общност.

Особено ценна беше и помощта от Унгария. С Йордан Тютюнков бях в постоянен контакт. Той откликваше на въпросите ми, изпращаше ми информация

egy adatlap kitöltéséről szólt. Kísérletté vált, hogy még időben rekonstruáljunk egy történetet, mielőtt még több darabja elveszne.

Nagyon fontos volt az intézményi támogatás is. Szerettem volna, ha a pályázat megmutatja, hogy nemcsak a Bolgár Kulturális Szövetség, hanem emberek és intézmények széles közössége áll mögötte, akik értik e hagyomány jelentőségét. Támogatást kaptunk a Bolgár Köztársaság szlovákiai nagykövetségétől és Szezsana Joveva-Dimitrova nagykövettől, a pozsonyi Bolgár Kulturális Intézettől, a Hriszto Botev Bolgár Iskolától, a pozsonyi Bolgár Óvodától, Maria Dobrikova professzortól, a Comenius Egyetem Bölcsész kara Bolgár Tanszékének vezetőjétől, Tütümkov Jordántól a Magyarországi Bolgárok Egyesülete részéről, Katarina Koňarikovától, a Bulgáriában Élő Szlovákok Társasága elnökétől, Diana Mitevától, a bolgárkertészet kutatójától és a Ijaszkoveci Vándorkertész Múzeum konzulensétől valamint Vladimir Pencsev professzortól, a Bolgár Tudományos Akadémia Etnológiai és Folklorisztikai Intézete és Etnográfiai Múzeuma részéről, aki több, a bolgár diaszpórának és a szlovákiai bolgároknak szentelt kutatás szerzője. Mindnyájan hivatalos beleegyezésüket és hozzájárulásukat adták a pályázathoz.

Szeretnék külön köszönetet mondani Sznezsana Joveva-Dimitrova nagykövetnek a támogatásért, melyet a nagykövetség már az előkészítés szakaszában nyújtott. Egy ilyen jellegű pályázat esetében nemcsak az a fontos, hogy legyen egy történet, hanem hogy felsorakozzanak mögötte az intézmények, az emberek, akik ismerik, maga a közösség.

Különösen értékes volt a Magyarországról kapott segítség. Tütümkov Jordánnal folyamatos kapcsolatban álltam. Készségesen válaszolt a kérdéseimre, információt és anyagokat küldött a magyarországi bolgár kertészekről, melyek egy részét a Honfitárs oldalain is bemutattuk. Hivatalos támogatása a Magyarországi Bolgárok Egyesülete képviselőjeként szintén bekerült a jelölési dossziéba.

Magyarországról érkeztek a magok is az egyik gyermekműhelyünkhöz. Ez első pillantásra apró gesztusnak tűnik, de számomra nagyon szép szimbolikával üzent. Több mint száz esztendővel ezelőtt a bolgár kertészek határokon át vitték magukkal a vetőmagot, hogy új földben vessék el. Ma ismét bolgár magok keltek át a határon – ezúttal az egyik bolgár közösségtől a másikhoz, hogy gyermekek kezébe kerüljenek, s általuk meséljék el az előző nemzedékek történetét.

A felkészülés egyik fontos része éppen a gyerekekkel végzett munka volt. A kertészetnek szentelt alkotóműhelyt szerveztünk, s a témát belefoglaltuk a Bolgár Iskola tevékenységébe. Célunk ezzel az volt, hogy a gyerekek ne csupán halljanak róla, hogy valaha voltak bolgár kertészek, hanem a maguk módján érintkezzenek is a hagyománnyal. A gyerekek által a műhelymunka során elültetett magokból kikelt palánták egy része szétosztásra került a Föld napján Pozsonyban, ahol külön standunk volt a pályázat támogatására. Ha ugyanis szellemi kulturális örökségre pályázik az ember, nem elég, ha bizonyítja, hogy valami egykor létezett. Azt is meg kell mutatnia, hogyan fogja továbbadni.

A dossziéhoz a szlovákiai bolgár közösség 230 tagjának aláírását is csatoltuk, akik kinyilvánították, hogy támogatják a jelölést. 2026. április 13-án hivatalosan benyújtottuk a pályázatot. Néhány hónapra rá megjött az első jó hír: sikeresen átjutott az értékelés első szakaszán, és továbbra is versenyben van. Most már nincs már hátra, mint kívárni a következő szakaszokat, a végső döntés pedig megközelítőleg jövő ilyenkor fog megszületni.

и материали за българските градинари в Унгария, част от които представихме и на страниците на „Сънародник“. Официалната му подкрепа като представител на Дружеството на българите в Унгария също беше включена в номинационното досие.

А от Унгария дойдоха и семената за една от нашите детски работилници. Това на пръв поглед беше малък жест, но за мен имаше много хубава символика. Преди повече от сто години българските градинари са носели семената си през границите и са ги засаждали на нова земя. Днес български семена отново преминаха граница – този път от една българска общност към друга, за да попаднат в ръцете на деца и чрез тях да разкажат историята на предишните поколения.

Именно работата с децата беше една от важните части на подготовката. Организирахме творческа работилница, посветена на градинарството, и включихме темата в дейности с Българското училище. Идеята беше децата не просто да чуят, че някога е имало български градинари, а по свой начин да се докоснат до традицията. Част от семенцата, засадени от децата по време на работилницата, по-късно бяха раздадени като разсад на Деня на Земята в Братислава, където имахме специален щанд в подкрепа на кандидатурата. Защото, когато кандидатстваш за нематериално културно наследство, не е достатъчно да докажеш, че нещо е съществувало. Трябва да покажеш и как ще го предадеш нататък.

Към досието добавихме и подписите на 230 представители на българската общност в Словакия, които заявиха подкрепата си за номинацията. На 13 април 2026 година кандидатурата беше официално подадена. Няколко месеца по-късно получихме и първата добра новина – тя премина успешно първия етап на оценяване и продължава в процедурата. Сега ни остава да чакаме следващите етапи, а окончателното решение очакваме приблизително по същото време през следващата година.

Разбира се, надявам се „Традиционната българска градинарска култура в Словакия“ да намери своето място в Представителния списък на нематериалното културно наследство. Но още сега мисля, че работата си е струвала. Тя ни накара отново да отворим старите албуми, да потърсим хората, да прочетем написаното преди нас, да запишем нови разкази и да покажем тази история на деца, които иначе вероятно никога нямаше да чуят за нея. И независимо от окончателното решение, тази работа трябва да продължи. Остават още семейства, които трябва да бъдат издирени, фотографии, чиито лица трябва да бъдат разпознати, и истории, които трябва да бъдат записани навреме. Защото българската история в Словакия не започва с нашето поколение. Тя започва много по-рано – с хора, дошли от България със знанията си, труда си и шепа семена. Днес нашата задача е тази история да не бъде забравена.

Természetesen remélem, hogy a Hagyományos bolgárkertész-kultúra Szlovákiában helyet kap majd a szellemi kulturális örökség reprezentatív listáján. De abban már most biztos vagyok, hogy a munka megérte a fáradságot. Arra készítetett bennünket, hogy ismét kinyissuk a régi fényképalbumokat, felkutassuk az embereket, olvassuk, amit előttünk írtak, új történeteket jegyezzünk fel, és olyan gyerekeknek mutassuk meg ezt a történetet, akik enélkül valószínűleg sohasem hallottak volna róla. S a végső döntéstől függetlenül e munkát folytatni kell. Vannak még családok, melyeket fel kell kutatni, fényképek, melyeken azonosítani kell az arcokat, és történetek, melyeket időben le kell jegyezni. Mert a szlovákiai bolgárok története nem a mi nemzedékünkkel veszi kezdetét. Jóval korábban kezdődött – emberekkel, akik Bulgáriából érkeztek, tudásukat, szorgalmukat és egy marék magot hozva magukkal. Ma az a feladatunk, hogy ne hagyjuk e történetet feledésbe merülni.

Kovács Gergely Lajos fordítása

СВЕТЛАНА КАРАДЖОВА

Караджови „на квадрат“

SZVETLANA KARADZSOVA

Karadzsovék a négyzeten

КОГАТО ме питат нещо за произхода ми, винаги съм казвала, че съм 100-процентова банатска българка. С ясното съзнание, че не родът определя това какъв ще си, все пак малко гордост винаги се промъква в това твърдение. Историята на рода ми е смесица от преселения, мъка, бедност и голяма доза авантюризм, а разказът, който ще изтъче картината на всичко това, има желанието единствено да запази фактите, такива, каквито ги помнят бабите ми и каквито са останали в спомените на моите близки.

Родителите ми са все от Караджовите, но от различни клонки на това голямо дърво. Единият ми дядо е от Бърдарски геран, а другият е роден в Драгомирово. Едната ми баба е дошла от Стар Бешенов, а другата е потомка на преселници от Иваново. Така тази история обещава да има всичко, преплитайки в себе си и още много нишки – всички интересни, любопитни, дори опасни, допринесли да сме такива, каквито сме, дори без да го съзнаваме напълно.

„ТЯ Е ЧИСТ ВЪЛК“

Връзката с Банат за мен е била най-осезаема благодарение на баба ми по бащи – на линия – баба Калуша (Катерина Вълкова – Караджова). Тя е родена в Стар Бешенов и идва в България последна от героите на този разказ, едва през 1943 г. Започвам от нея, защото благодарение на разказите ѝ, връзките с роднините и пътуванията от и до Банат възприех земята „отвъд Дунава“ като „старото гнездо“; място, където те питат „Кога ще си дойдеш пак?“, защото никой от нас не е гост в Стар Бешенов, старият дом на всички банатски българи.

С фразата, изведена като подзаглавие, ме посрещна една почти стогодишна баба от рода, измервайки ме от глава до пети с присвити очи, когато отидох за пръв път в Стар Бешенов през 1996 г., водена от баба ми Калуша. Беше посреднощ, понеже така пристигаше влакът на малката гара. Това бяха първите думи, които чух в селото, и сравнението с вълк доста ме шокира. А връзката с рода е, че баба ми произхожда от Вълкови. Какво имаше предвид с тези думи баба Мария, все още живата тогава тетка на баба, не знам, но се надявам да е поне по-близко до положителния знак.

Баба Калуша помни дядо си Луко Вълков, който е починал през 1956 г., съпругата му се е казвала Петра. Дядо Луко и баба Петра имат четири деца – Иван (Ваньо – баща на баба ми Калуша – роден 1907), Мария (1909), която се омъжва за Стоян Бричколова и имат две деца – Лиза и Когьо (Никола). Когьо (Никола) (1912) се жени за Луца и имат три деца – Гюра, Туша и Когьо (1948 г.). и Луко (1916), който се жени за Мария от Лукчвите и имат три деца – Туша, Катаринка и Луки.

Дядо Ваньо се жени за Анка Рачов (родена 1909 г.). Малко отклонение ни води към бащата на баба Анка, прадядо Петър Рачов, убит на фронта през 1918 г., който така и не вижда последното от момичетата си – оставя жена си с три дъщери – Анка, Наца и Мария. Майка ѝ Катаринка се омъжва повторно и оставя момичетата при бабата, наследили седем ланца земя.

Тук е мястото да споменем за връзката с рода на Карол Телбизов, който ще

АМИКОР а származásomról kérdeznék, mindig azt felelem, száz százalékban bánáti bolgár vagyok. Noha tisztában vagyok vele, hogy nem a nemzetiségünk határozza meg, milyenek vagyunk, ebbe a válaszbba azért vegyül egy kis büszkeség. Családom története áttelepülések, viszontagságok, nélkülözések és egy jó adag kalandorhajlam keveréke, s a történet, mely mindennek a képét megrajzolja, egyedül arra törekszik, hogy megőrizze a tényeket, úgy, ahogy nagyanyáim emlékeznek rájuk, s ahogy a szeretteim emlékeiben fennmaradtak.

Szüleim mindketten a Karadzsovoctól származnak, de e terebélyes fa különböző ágaihoz tartoznak. Egyik nagyapám Bardarszki Geranból való, a másik Dragomirovóban született. Egyik nagyanyám Óbesenyőről jött, a másik ivanovói áttelepülők leszármazottja. Így hát e történet változatosnak ígérkezik, s még sok más szál is átszövi – mind érdekes, érdekfeszítő, sőt veszélyes is, s mind hozzájárult ahhoz, hogy olyanok vagyunk, amilyenek, akár anélkül, hogy teljesen a tudatában lennénk.

„TISZTA FARKAS”

A Bánáttal való kapcsolat apai nagyanyám, Kalusa (Katerina Valkova-Karadzsova) révén volt számomra a leginkább megfogható. Óbesenyőn született, és e történet hősei közül ő érkezett utolsóként Bulgáriába – csupán 1943-ban. Vele kezdem az elbeszélést, mert az ő történeteinek, rokonaival való kapcsolatainak és a Bánáttól idáig és vissza tett utazásoknak köszönhetően vált a „Dunán túli föld” a tudatomban az „ősi fészekké”, a helyé, ahol azt kérdezik tőled, mikor jössz legközelebb, mert közülünk senki sem vendég Óbesenyőn, a bánáti bolgárok ősi otthonában.

Az alcímben olvasható szavakkal fogadott egy majdnem százéves anyóka a családkból, tetőtől talpig végigmérve összehúzott szemmel, amikor 1996-ban Kalusa nagymamám először vitt el Óbesenyőre. Éjszaka volt, ilyenkor ért be a vonat a kis állomásra. Ezek voltak az első szavak, amiket a faluban hallottam, és igencsak sokkolt, hogy farkashoz hasonlítottak. A szó annyiban kapcsolódik a családkhoz, hogy nagyanyám Valkovoktól származik (valk: farkas – a ford.) Hogy Marija anyó, nagymamám akkor még életben lévő nénikéje mit akart mondani ezzel, nem tudom, de remélem, inkább pozitívan értette.

Kalusa nagymamám emlékszik a nagyapjára, Luko Valkovra, aki 1956-ban halt meg, s a feleségét Petrának hívták. Luko apónak és Petra anyónak négy gyereke volt: Ivan (Vanjo, Kalusa nagymama apja, 1907-ben született); Marija (1909), aki Sztojan Bricskolovához ment feleségül, és két gyerekük született, Liza és Kogjo (Nikola); Kogjo (Nikola, 1912), aki egy Luca nevű nőt vett el, és három gyerekük lett: Gjura, Tusa és Kogjo (1948); valamint Luko (1916), akinek a felesége a Lukcsevék közül való Marija volt, és három gyerekük született: Tusa, Katarinka és Luki.

Vanjo apó Anka Racsovot (szül. 1909) vette el. Egy kis kitérő: Anka anyó édesapja, Petar Racsov a fronton esett el 1918-ban, három kislányt, Ankát, Nacát és Mariját hagyva maga után, akik közül a legkisebbet nem is láthatta. Anyjuk, Katarinka újra férjhez ment, s a nagyanyjukra hagyta a gyerekeket, akik hét láncc földet örökölték.

изиграе важна роля по-нататък в разказа. Тази моя прабаба Катаринка имала сестра Ана, която била майка на Карол и Гюра Телбизови (Грасуловите).

Най-голямата дъщеря Анка се омъжва за Ваньо Вълков, който отива „зет на къща“ при останалите без подкрепа жени. През 1926 г. се ражда моята баба Калуша, а през 1931 г. сестра ѝ Марийка. През 1941 г. прабаба Анка умира от рак и това преобръща живота на сирачетата. В спомените на баба ми Калуша от живота в Бешенов главното, което присъства, е страх и глад. От епизода със смъртта на майка ѝ и чувството за безизходица, до наслоявания страх от всичко, което заплашва двете сирачета, оставени сами при прабаба си, тъй като бащата бива изгонен от къщата и отива да живее при друга жена. Гладуват, не знаят какво да правят и как да оцелеят. Един от спомените, който и аз съм запомнила от разказите на баба ми, е как мълния удря ореха в двора им и така оплита двете коси, закачени на него, че всички се чудели как е възможно. От този удар остава страхът на баба ми от гръмотевици и светкавици и до ден днешен.

Дядо Ваньо нямал дял в имота, макар с жена си да били омъжили сестрите ѝ и да били изплатили полагащите им се дялове. След като умира жена му, напуска къщата, изоставяйки децата на прабабата. Отива да живее с друга жена, с която не изкарва дълго, тъй като отива на фронта. Странен живот са живели някога. Ако погледнем, нищо по-различно от сега. Във всеки род има подобни прехвърляния – ту с тази жена, ту с онази, „женили“ са се, разделяли се, докато не оплетат така плетеницата, че например майката и дъщерята раждат по едно и също време, което не било трудно, ако са ги женели на по 16 години.

От безизходицата двете изоставени сирачета са спасени от Карол Телбизов – родственик по майчина линия. Затова още от дете все съм възприемала това преселение през 1943 г. като някаква лична история. На № 86 се намирала старата къща, в която по това време живеели двете момичета и старата им прабаба. След години те продават тази къща. Дядо Ваньо бил в Унгария, криейки се като дезертьор от войната, честа практика тогава.

Карол Телбизов поема временно настояничество над децата с цел да ги изведе в България, където вече бил отишъл баща им по други канали, бягайки от задълженията си към румънската армия. И така се извършва последното масово преселение в историята на банатските българи – през 1943 г. идват, натоварени на вагони, карайки цялата си покъщнина, дори и животните, за да започнат нов живот на българска земя. Живот, който да е по-различен от това, от което бягали.

Дядо Ваньо Вълков вече ги чакал тук и не след дълго се жени за една вдовица, баба Наца от Дупешовите, от нея има две деца – Ваньо (1944) и Наци (1947 г.). Първите години бил слуга при Клапчвите, защото не могъл да прехвърли земята си, както другите. Постепенно успяват да прехвърлят седемте ланца, полагащи се на децата, и от тях живеят всички, но първите години от престоя им тук не се различава много от беднотията, оставена в Банат. Баба Калуша учи седем класа в Бешенов, а като идва в България ходи в училището само да научи кирилицата, докато сестра ѝ Мария идва в България на 12 години и завършва тук основното си образование.

Itt van a helye, hogy megemlítsük a Karol Telbizov családjával való kapcsolatot, aki később fontos szerepet játszik majd a történetben. Az említett Katarinka ükanyámnak volt egy Ana nevű lánytestvére, aki Karol és Gjura Telbizov (Graszulovék) anyja volt. A legnagyobb lány, Anka Vanjo Valkovhoz ment feleségül, aki „vőnek ment” a támasz nélkül maradt nőkhöz. 1926-ban megszületett nagymamám, Kalusa, 1931-ben a húga, Marijka. 1941-ben Anka dédanyám rákban meghalt, s ez fenekestül felforgatta az árvák életét.

Kalusa nagymamámnak az öbesenyői élettel kapcsolatos emlékeiben első helyen a félelem és az éhség szerepel. Anyja halála és a kilátástalanságérzet epizódjától a ráarakódott félelemig mindentől, ami a két árvát fenyegette, akik magukra maradtak a dédanyjukkal, mert apjukat elűzték a háztól, és egy másik nőhöz költözött. Éheztek, nem tudták, mit tegyenek, hogy maradhatnak életben. Az egyik emlék, melyet nagymamám történeteiből én is megjegyeztem, az, hogy villám csapott a diófába az udvarukon, és úgy összetekerte a ráakasztatott két kaszát, hogy senki sem értette, hogy lehetséges ez egyáltalán. E miatt a villámcsapás miatt retteg a nagymamám a dörgéstől és villámlástól mind a mai napig.

Vanjo dédapámnak nem volt saját része a földbirtokban, noha feleségével férjhez adták annak húgait, és kifizették nekik az őket illető részt. Miután a felesége meghalt, elhagyta a házat, magára hagyva a gyerekeket a dédanyjukkal. Egy másik nőhöz költözött, akivel nem sokáig élt együtt, mert a frontra kellett mennie. Furcsa egy életet éltek annak idején. Ha jobban megnézzük, semmiben sem különbözött a maitól. Minden családban vannak ilyen átnyergelések – hol ezzel az asszonnyal, hol azzal, „megnősültek”, különváltak, míg végül úgy összekuszálták a szálakat, hogy például anya és lánya egyidőben szültek, ami nem is volt annyira nehéz, ha 16 évesen adták őket férjhez.

A két magára hagyott árvát az anyai ági rokon Karol Telbizov mentette ki a kilátástalan helyzetből. Ezért tekintettem ezt az 1943-as áttelepülést már gyerekként valamiféle személyes történetnek. A 86-os szám alatt volt a régi ház, ahol a két lány élt a dédanyjukkal abban az időben. Évekkel később eladták a házat. Vanjo dédapám Magyarországon volt, katonaszökevényként bujkált, mint sokan akkoriban.

Karol Telbizov ideiglenesen magára vállalta a gyerekek feletti gyámságot, azzal a céllal, hogy eljuttassa őket Bulgáriába, ahová apjuk már más csatornákon keresztül eljutott, a román hadseregben teljesítendő szolgálat elől menekülve. S így ment végbe az utolsó tömeges áttelepülés a bánáti bolgárok történetében – 1943-ban vagonokban utazva érkeztek, magukkal hozva minden holmijukat, még állataikat is, hogy bolgár földön kezdjenek új életet, melytől azt remélték, más lesz majd, mind ami elől elmenekültek.

Vanjo Valkov dédapám már várt rájuk itt, és nem sokkal később feleségül vett egy özvegyet, a Dupesovék családjából való Naca anyót, akitől két gyereke született, Vanjo (1944) és Naci (1947). Az első években szolgálta volt Klapcsevénél, mert nem tudta átvezettetni a földtulajdonát, mint a többiek. Aztán lassan sikerült átvezettetni a gyerekeknek járó hét láncot, s abból mindnyájan megéltek, de itteni tartózkodásuk első éveit nem sokban különbözték attól a nélkülözéstől, amit Bánátban hátrahagytak. Kalusa nagymama hét osztályt végzett Óbesenyőn, s mikor Bulgáriába jött, csak annyit járt iskolába, hogy megtanulja a cirill ábécét, míg húga, Marija 12 évesen érkezett, és itt fejezte be az elemi iskolát.

Когато ида някъде и банатските българи там ме питат „от кои Караджови“ съм, тъй като има два клона – аз отговарям „от Шайквите“ и хвърлям в смут всички, защото такива не би трябвало да има. А историята е, че бащата на дядо ми Стоян Караджов е отишъл зет на къща у Миневи (Шайквите). Прадядо Карол се оженил за прабаба Раца и отишъл да живее у тях, защото пра-прадядо Иван и пра-прабаба Наца имали само две дъщери – Раца и Наца. Наца се омъжила за Гюка Грендийва, живеели в къщата зад читалището и нямали деца.

Къщата на Шайквите останала за Караджови. На тази улица, където била тя, се наредили и къщите на братята на прадядо Карол и сега можете да ги видите една край друга. Карол имал още двама братя – Гюка, Данко и сестра Ана-Мария, която се омъжва у Баченските. Данко се жени за Катаринка Лангаровата – имат деца Патушка, Петър и Данко. Гюка Караджов се жени за Наца и имат дъщеря Елена и Ана-Мария. Прадядо Карол и прабаба Раца имат четири деца – Иван (1920), Стоян (1926–2000), Гюка (1929) и Наца (1936).

Карол имал коне и каруца и ходил да кара „кирия“ – различни товари от Бърдарски геран до гарата в Червен бряг. В една зимна вечер, по време на силна буря, когато се прибирал от един такъв курс, замръзнал на каруцата. Конете го докарват до вкъщи и вдигат шум, за да покажат, че са се прибрали, но цяла нощ никой не чул и не станал да погледне. На сутринта го намерили замръзнал на каруцата. Разболява се от пневмония и умира през 1948 г. Съпругата му Раца била болна от туберкулоза и също умира през 1948 г. Когато баба Калуса се омъжва за дядо Стоян през 1944 г. в къщата все още има доста хора, а после остават за доглеждане двамата старци – пра-прадядо Иван и пра-прабаба Наца.

Моят дядо Стоян беше бръснар в Бърдаре. От малка имам усет за новините, вероятно развит от факта, че всеки обед и всяка вечер, когато дядо ми си дойдеше от работа, първото нещо беше да попитаме какви са новините из село. В бръснарницата се събираха всички мъже и мястото беше невероятна информационна агенция. Дядо става бръснар донякъде по случайност. Бил много кротко момче, послушно и паметливо. Отива да учи занаят при бръснаря дядо Трънкол – на ъгъла в центъра на селото (където сега е „Вила Банат“). Дядо Чепо Киларва, който държал салон отсреща (старото читалище у Киларве), също много му помагал – според баба ми бил приятел на баща му, та като остава сирак, той се застъпва за него и му помага при всякакви обстоятелства.

Стоян и Калуса имат три деца – Иван (баща ми – роден 1945 г.), Мария (1948 г.) и Росица. Последното дете дават за осиновяване на брат му Иван, който няма деца със съпругата му Мария (от Луквичните) и го отглеждат като тяхно, а момичето знае от малко, че има две майки и двама бащи.

Наца Караджова се омъжва за Иван Горанов и имат две деца – Теменужка и Милчо. Гюка Караджов се жени за Кинка, дъщеря на Когьо Тутурилов, който живял в Манджурия до мелницата. Имат две деца – Никола и Стоян. Сега само синовете на Никола, който живее в Бяла Слатина, продължават фамилията Караджови. Всички други имат момичета.

Ha elmegyek valahová, és a bánáti bolgárok megkérdeznék, „melyik Karadzsovéktól” származom, mivel két águk van, azt felelem, Sajkovéktól, és ezzel mindenkit zavarba hozok, mert ilyeneknek nem kellene létezniük. A történet annyi, hogy nagyapám, Sztojan Karadzsov apja vőnek ment Minevék (Sajkovék) házába. Karol dédapám elvette Raca dédanyámat, és hozzájuk költözött, mert Ivan ükapámnak és Naca ükanyámnak csak lányai voltak, Raca és Naca. Naca Gjuka Grendijvához ment feleségül, a kultúrház mögötti házban laktak, és nem született gyerekük.

Sajkovék háza a Karadzsovokra maradt. Vele egy utcában sorjázta Karol dédapám fivéreinek háza is, ma is ott állnak egymás mellett.

Karolnak két fivére volt, Gjuka és Danko, meg egy lánytestvére, Ana-Marija, aki a Bacsenszki családba ment férjhez. Danko Langarovék Katarinkáját vette el – gyermekeik Patuska, Petar és Danko. Gjuka Karadzsov Nacát vette feleségül, és két lányuk született: Elena és Ana-Marija. Karol dédapámnak és Raca dédanyámnak négy gyermeke volt: Ivan (1920), Sztojan (1926–2000), Gjuka (1929) és Nacka (1936).

Karolnak szekere és lovai voltak, és fuvarozni járt – különféle rakományokat vitt Bardarszki Geranból a Cserven Brjag-i vasútállomásig. Egy téli estén, amikor heves viharban tért vissza az egyik ilyen útról, összefagyott a szekéren. A lovak hazavitték, és zajt csaptak, hogy jelezzék, hogy megérkeztek, de senki sem hallotta, és egész éjjel nem kelt fel senki, hogy megnézzék, mi az. Reggel aztán dédapámat összefagyva találták a szekéren. Tüdőgyulladást kapott, és 1948-ban meghalt. Felesége, Raca tuberkulózisban szenvedett, és szintén 1948-ban halt meg. Amikor Kalusa nagymama 1944-ben hozzám Sztojan nagyapához, még jó pár ember élt a házukban, utána viszont már csak a két öreg, Ivan ükapám és Naca ükanyám maradt, akikről gondoskodniuk kellett.

Sztojan nagyapám borbély volt Bardarében. Kiskoromtól van érzékem a hírekhez, s ez valószínűleg abból fejlődött ki, hogy minden délből és este, amikor nagyapám hazajött a munkából, első dolgunk volt, hogy megkérdezzük, mi hír a faluban. A borbélyüzletben minden férfi megfordult, s a hely hihetetlen információs ügynökség volt. Nagyapámból bizonyos szempontból véletlenül lett borbély. Mindig jó fiú volt, szófoga-dó és értelmes. Trankol apóhoz ment borbélymesterséget tanulni a falu főterének sarkában (ahol ma a Vila Banat áll). Csepo Kilarva apó, aki szemben tartott fenn szalont (a régi művelődési ház Kilarvánál), szintén sokat segített neki – nagymamám szerint az apja barátja volt, s így amikor árván maradt, szárnyai alá vette és minden körülmények között támogatta.

Sztojannak és Kalusának három gyereke született: Ivan (apám, szül. 1945), Marija (1948) és Roszica. A legkisebbet örökbe adták a fivérének, Ivánnak, akinek a feleségével, Marijával (a Lukvicsniktől) nem született gyerekük. Sajátjukként nevelték fel a kislányt, aki kiskorától fogva tudta, hogy két anyukája és két apukája van.

Nacka Karadzsova Ivan Goranovhoz ment feleségül, és két gyerekük lett: Temenuzska és Milcso. Gjuka Karadzsov Kinkát vette el, annak a Kogjo Tuturilovnak a lányát, aki a Mandzsúriának nevezett részen élt, a malom mellett. Két gyerekük született: Nikola és Sztojan. Ma már csak a Bjala Szlatinában élő Nikola fiai viszik tovább a Karadzsov nevet. Mindenki másnak lányai vannak.

Едно от нещата, с които запомних покойния ми дядо Стоян, са приказките. Разказвал ми е хиляди пъти, слушала съм в захлас и знаех всички дума по дума. В дългите зимни вечери или просто във времето за игра с внучката – винаги най-любимото ни занимание бяха приказките, разказвани на банатски български диалект, с много емоция и фантазия. Сигурна съм, че умението ми да разказвам в писано слово се дължи и на досега ми с приказките, които дядо ми е разказвал. Не съм ги записала – тогава няха съзнанието да го направя. Така отлетяха в небитието и се превърнаха във вечно търсене – търся ги в хилядите текстове, четени или създавани от мен, в думите, с които боравя професионално или просто за да разкажа нещо... Надявам се да ги намеря все някога – тези същите, дядовите приказки...

Дядо ми е имал усет към рисуването и работата с различни природни материали. Все още могат да се намерят из къщи различни неща, правени от него – къщички от кибритени клечки и подобни сувенири. Вероятно затова баща ми Иван Караджов също проявява такава дарба и учи в техникума по каменообработване в Кунино, а по-късно завършва за учител по рисуване и трудово обучение в института в Дупница. Работи през целия си живот като учител в Бърдарски геран.

Когато баба и дядо строят къщата, в която живеем в момента, през 1951-1952 г., баща ми и леля ми вече щъкали насам-натам и имат спомени от това време. Израсли в новозастроен квартал на селото с много деца и лудории.

ИВАНОВСКИЯТ КОРЕН

Връзката с Иваново в Сърбия идва от рода на баба ми по майчина линия. Разказът е изграден по спомените на баба ми Мария Караджова, по баща Дамянова, която твърди, че никога не се е интересувала от тези неща и затова не знае почти нищо. Историята започва от нейната прабаба Мария, която остава вдовица в Иваново с четири деца след смъртта на съпруга ѝ Лазар. Най-голямото дете бил пращядо ми Луко, след него са Яко, Мария и Коцо (Никола). Пра-прабаба Мария намира начин за оцеляване като се омъжва за Никола Лебанов от Иваново, вдовец с три деца и решават да се преселят в Гостиля, България. Обаче при едно условие – и тя да вземе само три деца, колкото са неговите.

Така пращядо ми Луко остава, макар и малолетен, сам-самичък в Иваново, уж при една леля, но всъщност живее по мелниците, където работи каквото и да е. Спи в сламата, в зърното, яде каквото му подадат, вероятно плаче повече от връстниците си, които имат семейство и дом, но от цялата тази трагедия научава доста. Говори свободно няколкото езика, които били в обръщение в Банат – освен български, още сръбски, немски и унгарски. Усвоява и мелничарския занаят, благодарение на който ще си вади хляба цял живот, а любовта към техниката и уменията му да работи с машини му отварят не една врата в бъдеще.

Пристига в България, в Бърдарски геран, когато идва времето да постъпва в армията, за да се спаси от военна служба. В Бърдарски геран вече живее чичо му, заедно с дядо му и баба му по бащина линия, които го приютяват. Тук тръгва по седенките и се влюбва в Катерина – и тя като него наскоро дошла с родителите

Az egyik legélénkebb emlékemet Sztojan nagyapámmal kapcsolatban a mesék jelentik. Ezerszer és ezerszer mesélt nekem, én pedig elragadtatottan hallgattam, és mindegyik mesét betéve tudtam. A hosszú téli estéken, vagy amikor időt szakított, hogy játsszon az unokájával, az egyik legkedvesebb elfoglaltságunk a mesék voltak, bánnati bolgár dialektusban, sok érzelmmel és fantáziával elmondva. Biztos vagyok benne, hogy az írott szóban való elbeszélés képességét a nagyapám meséivel való érintkezésnek is köszönhetem. Nem írtam le őket – akkor még nem volt meg bennem a tudatosság, hogy megtegyem. Elmerültek hát a nemlétnben, s örökös kereséssé alakultak – keresem őket az ezernyi szövegben, amit írok vagy olvasok, a szavakban, melyekkel professzionálisan foglalatotskodom, vagy csak azért, hogy elmeséljek valamit... Remélem, egyszer majd rájuk talállok – ugyanezekre a mesékre, nagyapám meséire...

Nagyapámnak volt érzéke a rajzoláshoz és a különféle természetes anyagokkal való munkához. Még mindig akadnak a házban tárgyak, melyeket ő készített, gyufaszálból épített házikók és hasonló emlékek. Valószínűleg tőle örökölte ilyen irányú tehetségét apám, Ivan Karadzsov, aki a kuninói kőszobrászati technikumban tanult, majd rajz- és technikatanárként végzett a dupnicai intézetben. Egész életében tanárként dolgozott Bardarszki Geranban.

Amikor nagyanyám és nagyapám 1951–52-ben megépítették a házat, melyben jelenleg élünk, apám és nagynéném már fel-alá járkáltak, és vannak emlékeik abból az időből. A falu újonnan épült fertályában nőttek fel, sok gyerek és csínytevés közepette.

AZ IVANOVÓI GYÖKEREK

A szerbiai Ivanovóval való kapcsolat anyai nagyanyámnak köszönhető. A történet nagyamám, Marija Karadzsova, született Damjanova emlékeire épül, aki azt állítja, soha nem érdekelték ezek a dolgok, s ezért szinte semmit sem tud. A történet az ő dédanyjával, Marijával veszi kezdetét, aki férje, Lazar halála után özvegyen maradt Ivanovóban négy gyerekkel. A legnagyobb a dédapám, Luko volt, utána következett Jako, Marija és Koco (Nikola). Űkanyám, Marija megtalálta a túlélés módját: hozzáment az ivanovói Nikola Lebanovhoz, aki szintén özvegy volt három gyerekkel, és úgy döntöttek, a bulgáriai Gosztilyába költöznek. Volt azonban egy feltétel – űkanyám is csak három gyereket viszi, amennyi a férjének van.

Így hát dédapám, Luko, bár még kiskorú volt, egy szál egyedül maradt Ivanovóban, hivatalosan egy nagynénjénél, de valójában a malmokban lakott, ahol alkalmi munkákat végzett. A szalma közt vagy gabonászsákokon aludt, azt ette, amit odavetettek neki, valószínűleg többet sírt, mint a kortársai, akiknek van családjuk és otthonuk, de ebből az egész tragédiából igen sokat tanult. Folyékonyan beszélt minden nyelven, amely a Bánátban forgalomban volt, a bolgár mellett szerbül, németül és magyarul is tudott. Kitanulta a molnármesterséget is, mellyel egész életében a kenyerét kereste, a technikai iránti szeretete és a gépekkel való munka iránti érzéke pedig nem egy ajtót megnyitott előtte a jövőben.

Akkor jött Bulgáriába, Bardarszki Geranba, amikor katonakorba lépett, hogy megmeneküljön a szolgálattól. Bardarszki Geranban már élt egy nagybátyja, apai és anyai nagyanyjával együtt, akik házukba fogadták. A fonókat járva beleszeretett Katerinába,

си от Сърбия. Дъщеря е на Катерина и Стоян Калапиш и имала само един брат – Петър. По тази линия се зародява с безбройните Калапиш сред банатските българи, но тази връзка е трудна за проследяване тук поради липса на данни.

Интересна е съдбата на братята и сестрата на праядо ми Луко. Те идват с майка си и се заселват в Гостиля. Яко се жени за мома от Бърдарски геран от рода на Кюрчеви и също като брат си започва да работи по мелниците. За Мария майка ѝ има други планове. С втория ѝ съпруг решават да оженят нейната единствена дъщеря за неговия единствен син Петър, тъй като той имал още две момичета, и така да осигурят кой да ги гледа на стари години и да наследи имота. Речено-сторено. За нещастие Петър загива млад на кариерите за камъни край Гостиля и оставя две деца сирачета – Йозо (1921 г.) и Никола (1924 г.). Никола (Коцо) бил най-малкият от доведените деца, той също бил мелничар като брат си Луко, и дори работил в Бърдарски геран, макар на стари години.

Праядо ми Луко и прабаба Катица след сватбата се изнасят да живеят на квартира и първоначално обикаляли така из Бърдарски геран, докато не построят своя собствена къща. Дават живот на пет деца – Елена (Юлинка) (1916), Яко (1919), Катерина (1921), Мария (1925 г.), Лиза (1927).

В началото на 20-те години на миналия век, с три вече родени деца, решават да поемат по трудния път към Аржентина, за да търсят препитание. Много семейства от Бърдарски геран поемат по този път тогава. Тръгва и дядо Луко заедно с брат си Яко – с цялото домочадие. Пътуването било тежко, но ги крепяла надеждата, че в новата земя ще намерят по-добър живот. Праядо Луко бързо си намира работа по машините, а многото езици, които владеел, му давали предимство пред другите работници. Първоначално живели по горите, по сечищата, по строежите, там където намирал работа праядо Луко. Мечтаният рай „Америка“ изобщо не бил това, което очаквали. Веднъж, когато малкият Яко, брат на баба ми, бил болен, лежал с температура и питал майка си „Мамо, това ли е Америка, където толкова искахте да дойдем? Тези гори ли са Америка?“. Не могли да разберат защо е трябвало да изоставят уютния дом в Бърдаре, за да живеят по горите на края на света.

Там се ражда моята баба Мария през 1925 г. и майка ѝ Катица започва неистово да иска да се прибират в България. И досега баба ми не знае точно какво определя това нейно решение – децата станали четири, първородната Юлинка вече ходела на училище и отлично усвоявала испанския, работа за бащата не липсвала. Може би тежките битови условия допринесли носталгията да стане неимоверно силна и да доведе до закупуването на билет за връщане.

Като причина да прелее чашата на търпението, баба ми посочва пожара, който пламнал в предградието, където живеели емигрантите, и за броени часове изпепелил всичко. Едва успели да спасят малкото, което докопали в бързането. Праядо ми Луко не издържа на настоятелните вопли на прабаба Ката и в един хубав ден товари на кораба жена си с четири деца, най-малкото пеленаче, и остава сам в Аржентина да изкара още малко пари, за да може да се върне после и самият той.

Това дълго пътуване на кораба баба ми преразказва от разказите на нейната майка. Било страшно мъчително – лоши условия, наблъскани по стотина в едно

aki hozzá hasonlóan nemrég érkezett a szüleivel Szerbiából. Katerina és Sztojan Kalapis lánya volt, s csak egy fivére volt, Petar. Ezen a vonalon rokonságba kerültünk a bányai bolgárok közt élő számtalan Kalapissal, de ez a kapcsolat adatok hiányában itt nehezen kutatható.

Érdekes sorsa volt Luko dédapám öccseinek és húgának. Ők anyjukkal érkeztek, és Gosztijában telepedtek le. Jako egy Bardarszki Geranból, a Kjurcsevék családjából való lányt vett el, és bátyjához hasonlóan malomban kezdett dolgozni. Marijával kapcsolatban anyjuknak más tervei voltak. Második férjével úgy döntöttek, az asszony egyetlen lányát hozzáadják a férfi egyetlen fiához, Petarhoz, mivel a férfinak még két lánya volt, s így biztosíthatták, hogy lesz, aki vénségükre gondoskodik róluk és megörökli a házat. Így is tettek. Sajnos azonban Petar fiatalon meghalt a Gosztijához közeli kőfejtőben, és két árva maradt utána, Jozó (1921) és Nikola (1924). A Bulgáriába hozott gyerekek közül a legfiatalabb, Nikola (Koco) szintén molnár lett, és ő is dolgozott Bardarszki Geranban, noha csupán öregkorában.

Luko dédapám és Katica dédanyám az esküvőjük után külön költöztek, és bérelt szálláson laktak. Eleinte így járták Bardarszki Gerant, míg végül saját házat építettek. Őt gyermeknek adtak életet: a nevük Elena (Julinka, szül. 1916), Jako (1919), Katerina (1921), Marija (1925) és Liza (1927).

A múlt század 20-as éveinek kezdetén, immár három gyerekkel, úgy döntöttek, nekivágnak a viszontagságos útnak Argentína felé, hogy megélhetést keressenek. Ezt akkoriban sok Bardarszki Geran-i család megtette. Elindult Luka dédapám is öccsével, Jakóval és egész háza népével együtt.

Kemény volt az út, de tartotta bennük a lelket a remény, hogy az Újvilágban jobb életre lelnek. Luko dédapám hamar talált munkát a gépek mellett, s a sok nyelv, melyet beszélt, előnyt biztosított neki a többi munkással szemben. Eleinte az erdőkben éltek, az irtásoknál, az építkezéseknél, ott, ahol Luko dédapám munkát kapott. Álmaik paradicsoma, Amerika egyáltalán nem az volt, amit vártak. Egyszer, amikor a kis Jako, nagyanyám bátyja megbetegedett és lázasan feküdt, azt kérdezte anyjától: „Anyja, ez az az Amerika, ahova annyira el akartatok jutni? Ezek az erdők Amerika?” Nem értették, miért kellett hátrahagyni kényelmes otthonukat Bardarében, hogy erdőkben éljenek, a világ végén.

Ott született meg 1925-ben nagyanyám, Marija, s anyja, Katinka egyre hevesebben követelte, hogy térjenek vissza Bulgáriába. Nagyanyám máig nem tudja, pontosan mi készítette erre a döntésre – már négy gyerek volt a családban, az elsőszülött, Julinka már iskolába járt, és remekül haladt a spanyol nyelvvel, apjuknak mindig volt munkája. Talán a kemény életkörülmények fokozták elviselhetetlenné a honvágyat, és vették rá végül őket, hogy jegyet váltsanak a hazaútra.

Nagyanyám szerint az utolsó csepp az volt, amikor leégett a külváros, ahol az emigránsok éltek, s néhány óra leforgása alatt minden hamuvá vált. A sietségben alig tudtak megmenteni valamit a holmijukból. Luko dédapám nem bírta tovább Kata dédanyám makacs siránkozását, s egy szép napon hajóra rakta a feleségét és négy gyermekét, akik közül a legkisebb még pelenkás volt, ő maga pedig Argentínában maradt, hogy még egy kis pénzt keressen, amiből majd ő is hazautazhat.

помещение, лежали и повръщаха, тресящи се от морската болест. От този момент е и епизодът с моята баба, която за малко не станала „американка“ или поне „европейка“. Две жени, от по-богатите пътници на кораба, съжалявали прабаба ми, която била много болна, а редом с нея и четирите ѝ деца търпели мъките на пътуването, та ѝ предложили да вземат най-малкото и да я отърват от този товар. Разбира се, не успели да я вземат, защото майка ѝ я бранела като орлица. И така моята баба Мария, която се отличава със завиден авантюристичен дух, играе блестящо карти и сама се е борила през целия си живот за всичко, си остава в Бърдарски геран и не вдига поглед от работа, вместо да обикаля сега света като пенсионерите на Запад.

Идват си и след някой месец започнала жътвата. Тогава Дамянови (дядото и бабата на працядо ми Луко) започват да увещават прабаба Ката да извика да се върне и працядо Луко, защото си купили вършачка, а няма кой да работи с нея. Така нуждата от квалифицирана работна ръка се оказва решаваща и працядо Луко бързо се прибира в България. Тук построяват къща и се установяват.

Деца, след като се завърнали, първоначално говорили помежду си само на испански, защото и за трите родени преди баба ми, няколкото години, прекарани в Аржентина, дали сериозен отпечатък. Там играели с деца от различни националности и единственият общ език бил този на страната, в която живели. После постепенно го забравили, но това обяснява защо толкова бързо са били асимилирани всички банатски българи, които остават в „Америка“ и сега не само техните потомци, но и все още живите сред тях, не знаят български.

В Аржентина обаче остава брат му Яко заедно със съпругата Мария и четири деца – Яко, Анета, Иван и Луко. Не знам как са наредени по години, защото от 1925 г. не са се търсили с тези в България и споменът е избледнял. Има някаква вражда между братята Луко и Яко, избухнала в Аржентина, защото единият успява да събере пари и да се върне в родината, а другият не успява и вероятно се е чувствал изоставен. Опитите на по-големите сестри на баба ми да установят кореспонденция с братовчедите си в Аржентина, с които са ходили заедно там на училище и са расли заедно в едно предградие, не са много успешни. Първите години все още ги крепяло нещо, но после, лека-полека дирите се губят до такава степен, че сега не знаем къде са и какво е станало с тях.

Моята баба Мария разказва, че животът на деца на мелничар бил доста добър. Винаги имали храна и у тях било пълно с деца – освен петте в къщата, още поне двойно толкова от съседите и роднините. Прабаба Ката „била сторена за деца“ – в къщата всичко било подредено, децата нахранени и обгрижвани с много любов. Животът на мелничаря не е лек – свързан е с премествания според наличието на работа. Працядо Луко работи на почти всички мелници в района, като мести със себе си и семейството. Нуждата го отвежда дори в Делиормана, тръгвайки след потоците преселници банатски българи към новата колония в Белинци. В Делиормана наема една мелница заедно с Антон Петков (Донцолова) и там живеят известно време.

Смъртта на працядо Луко през 1956 е доста загадъчна. Вече от доста години работел на мелницата в Бърдарски геран. Бил убеден комунист след всичките си митарствания по света и България. Няма нито декар земя, тъй като дошъл като сирак

Е hosszú hajóútról nagymamám a saját anyja elbeszélése alapján mesélt nekem. Szörnyen viszontagságos volt, rossz körülmények, több mint százan szorongtak egy helyiségben, feküdtek és hánytak, reszkettek a tengeri betegségtől. Itt történt az az eset is, amikor nagymamámból kis híján „amerikai“ vagy legalábbis „európai“ hölgy lett. A hajó jobb módú utasai közül két nő megsajnálta dédanyámat, aki nagyon beteg volt, s vele együtt a négy gyerekének is túrnie kellett az utazás viszontagságait, felajánlották hát neki, hogy magukhoz veszik a legkisebbet, s így legalább ettől a tehertől megszabadítják. Persze nem jártak sikerrel, mert az anyja úgy védelmezte, akár egy anyatigris. Így hát Marija nagymamám, aki irigylésre méltó kalandvágyával tűnik ki, ragyogóan kártyázik, és egész életében maga küzdött meg mindenért, Bardarszki Geranban maradt, és a sok munkától a fejét sem tudja felemelni, ahelyett, hogy a világot járná, mint a nyugati nyugdíjasok.

Hazaértek, és pár hónap múlva eljött az aratás ideje. Ekkor Damjanovék (Luko dédapám nagyapja és nagyanyja) gyözködni kezdtek Kata dédanyámat, üzenjen Luko dédapámnak, hogy térjen haza ő is, mert cséplőgépet vettek, és nincs, aki dolgozzon vele. Az avatott kéz iránti szükség döntőnek bizonyult, s Luko dédapám gyorsan visszajött Bulgáriába. Itt házat építettek és letelepedtek. A gyerekek visszatérésük után eleinte csak spanyolul beszéltek egymás között, mert mindhárunkban, akik nagymamám előtt születtek, mély nyomot hagytak az Argentínában töltött évek. Ott különféle nemzetiségű gyerekekkel játszottak, s az egyetlen közös nyelv az ország nyelve volt, ahol éltek. Később aztán lassan elfelejtették, de ez megmagyarázza, miért asszimilálódott olyan gyorsan minden bánáti bolgár, aki Amerikában maradt, s ma már nem csupán az utódaik nem beszélnek bolgárul, hanem az a néhány sem, aki közülük még az élők sorában van.

Argentínában maradt viszont dédapám öccse, Jako a feleségével, Marijával és négy gyermekükkel, Jakóval, Anetával, Ivannal és Lukóval. Nem tudom, milyen sorrendben születtek, mert 1925-től kezdve nem tartották a kapcsolatot a bulgáriai rokonokkal, s emléküik elhalványult. Argentínában kitört valamiféle ellenségeskedés a két fivér, Luko és Jako között, valószínűleg azért, mert az egyiknek sikerült elég pénzt összegyűjtenie, hogy visszatérjen a szülőföldre, a másiknak viszont nem, s ezért nyilván úgy érezte, elmaradt a bátyja mögött. Nagyanyám nővéreinek kísérletei, hogy levelezést kezdeményezzenek argentinai unokatestvéreikkel nem hoztak sok sikert. Az első években még tartották magukat, de aztán lassan oly mértékben nyomuk veszett, hogy ma már azt sem tudjuk, hol vannak és mi lett velük.

Marija nagymamám azt meséli, egy molnár gyerekeinek elég jó életük volt. Mindig volt mit enniük, és tele volt a házuk gyerekekkel, az öt sajátán kívül mindig legalább kétszer annyi volt náluk a szomszédoktól és rokonoktól. Kata dédanyám „gyerekekre született”: a házban mindig rend volt, a gyerekek jól voltak lakva és szeretettel gondoskodott róluk. A molnár élete nem könnyű, sok benne a költözés attól függően, hol van éppen munka. Luko dédapám majdnem az összes malomban dolgozott a vidéken, s mindig vitte magával a családját is. A szükség egészen Deliormanig vezette, ahová a bánáti bolgár bevándorlók áradatát követve indult a Belinciben létesült új kolónia felé. Deliormanban Anton Petkovval (Doncolova) együtt bérelt malmot, s egy ideig ott éltek.

в Бърдаре и през целия си живот работел като наемен работник. Семейството му не било бедно, но за селските стандарти, ако нямаш земя, значи си беден и неосигурен. В края на живота си започнал да минава все по-често през кръчмата на връщане от работа – все някой ще се намери, дето иска да го почерпи заради хубавото брашно или за това, че им помогнал в труден момент, давайки им хляб. Така една вечер се прибирал по тъмно. Разделил се с още четирима мъже на един от ъглите по пътя и се отправил към къщи, когато изневиделица някакъв човек го блъска, събаря го на земята и започва да скача върху него и да го бие. След този побой вече не се привдига и умира бързо, макар да бил физически здрав и никога да не бил боледувал през живота си. Не знаем кой му е причинил това и тази тайна остава да тежи във времето.

ОТ ДРАГОМИРОВО В БЪРДАРЕ

За дядо Петър Караджов (1920-1996), баща на майка ми, знам най-малко. Докато беше жив не се интересувах достатъчно. Сега от разказите на баба ми и майка ми се опитвам да изградя историята на другите Караджови. Дядо Петър също е сирак. В онова време такава била участта на повечето деца. Той и двамата му братя – по-големият Стоян (1916), и по-малкият Рашко (1922), загубват майка си Етелка много рано. Останал вдовец, прадядо Петър намира решение в повторен брак и така в живота на момчетата се появява Тереза. Тя отгледала трите заварени деца и нямала свое. Родом е от Бърдарски геран, единият ѝ крак бил малко по-къс, защото когато била на шест години костта ѝ заболява и след няколко операции в София при немски военни лекари, когато идва последната решаваща операция, лекарите заминават и няма кой да я оперира.

Останала неомъжена, но била невероятно интелигентна, с чувство за хумор и силен дух, та когато прадядо ми ѝ предлага да иде в Драгомирово с него, за да му помага с децата, тя се съгласява. Трите момчета, които отгледала, я обичали с цялата любов, която можела да си представи. Не давали прах да падне върху нея. Тя била неоспоримият авторитет в къщата.

Дядо ми изучава шивашкия занаят – живее, учи и работи известно време в Габрово, отбива военната си служба, а после идва в Бърдарски геран през 1942 г. – мястото, което събирало всички банатски българи в България като магнит. Идва при някакъв негов вуйчо от Кънколовите, роднините на родната му майка. Живеели на центъра на селото, до читалището. Така Антон и Петра Кънколовите го подслоняват, защото нямали деца. Там завежда и баба ми Мария, когато се оженили. Запознава ги същата баба Петра, която някога живеела в края на селото до къщата на пращядо ми Луко, децата си играели на поляната („на излаза“) и все ходели при нея, а тя ги посрещала като свои и много ги глезела. Още тогава тя много си харесала Марийка, та решила да си я вземат за невеста. Един ден отиват старите и сватосват младите без дори да са се познавали през 1943 г.

Дядо Петър бил авантюрист. Занаятчия, шивач, не оставал без работа и без чираци. Баба ми му помагала в работата и чевръстите ѝ ръце умеели да направят всичко да е красиво и добре изпипано. Колко костюми и панталони ушили, само

Luko dédapám igencsak titokzatos körülmények között halt meg 1956-ban. Már jó pár éve a Bardarszki Geran-i malomban dolgozott. A Bulgáriában és világszerte átélt számos hányattatás után meggyőződéses kommunista volt. Nem volt egy dekár földje sem, mivel árvaként érkezett Bardarébe, s egész életében bér munkásként dolgozott. Családja nem szenvedett szükségét, de falusi felfogás szerint ha nincs földed, szegény vagy és létbizonytalanságban élsz. Élete vége felé munkából hazajövet egyre gyakrabban betért a kocsmába – mindig akadt valaki, aki meghívta egy italtra hálából a finom lisztért vagy azért, mert egy nehéz pillanatban kenyérrel segítette ki. Egy este sötétben tartott hazafelé. Az egyik sarkon elköszönt négy másik férfitől, és a háza felé vette az irányt, amikor valaki váratlanul meglökte, földre taszította, és tiporni és ütni kezdte. Ez után a garázda támadás után már nem tért magához, és hamar meghalt, noha fizikailag egészséges volt és soha életében nem betegeskedett. Nem tudjuk, ki tette ezt vele, e titok immár örökké ránk nehezedik.

DRAGOMIROVÓBÓL BARDARÉBE

Petar Karadzsov nagyapámról (1920–1996), anyám apjáról tudom a legkevesebbet. Amíg élt, nem érdeklődtem kellőképpen. Most nagymamám és anyám elbeszéléséből próbálom meg összerakni a másik Karadzsov-ág történetét. Petar nagyapa szintén árva volt. A legtöbb gyereknek ez volt a sorsa akkoriban. Bátyjával, Sztojannal (1916) és öccsével, Raskóval (1922) nagyon korán elvesztették édesanyjukat, Etelkát. Özvegyiségre jutva Petar dédapám egy újabb házasságban látta a megoldást, s így jelent meg a fiúk életében Tereza. Ő nevelte fel három mostohagyerekét, sajátja nem volt. Bardarszki Geranban született, egyik lába valamivel rövidebb volt, mert hatéves korában megbetegedett a csontja, és Szófiában német katonaorvosok többször megoperálták, de az utolsó műtét előtt elmentek, és nem volt, aki elvégezze.

Nem ment férjhez, de hihetetlenül intelligens volt, jó humorral és erős jellemmel, s amikor dédapám felajánlotta, hogy jöjjön hozzá Dragomirovóba, és viselje gondját a gyerekeknek, beleegyezett. A három fiú, akit felnevelt, annyi szeretettel árasztotta el, amennyit csak el tudott képzelni. Nem hagyták, hogy akár csak egy haja szála is megörbüljön. Ő volt a megkérdőjelezhetetlen tekintély a házban.

Nagyapám a szabómesterséget tanulta ki, egy ideig Gabrovóban élt, tanult és dolgozott, leszolgálta a katonai idejét, majd 1942-ben Bardarszki Geranba jött – arra a helyre, mely mágnesként gyűjtött össze minden bánáti bolgárt. Valamilyen nagybátyjához jött a Kankolovok közül, akik a szülőanyjával álltak rokonságban. A falu központjában laktak, a kultúrház mellett. Anton és Petra Kankolova befogadták, mert nem volt gyermekük. Oda vitte Marija nagymamám is, amikor összeházasodtak. Ugyanaz a Petra anyó ismertette össze őket, aki annak idején a falu végén lakott Luko dédapám háza mellett, a gyerekek a réten („a kijáratnál”) játszottak, és mindig hozzá mentek, ő pedig sajátjai-ként fogadta és sokat ajnározta őket. Már akkor nagyon megtetszett neki Marijka, és úgy döntött, magukhoz veszik menyüknek. Egy napon 1943-ban az öregek felkerekedtek, és összekommendálták a fiatalokat, anélkül, hogy azok egyáltalán ismerték volna egymást.

Petar nagyapám kalandor volt. Kézművesként, szabóként sohasem maradt munka és inasok nélkül. Nagyanyám segített neki a munkában, s fürgé ujjai értették a módját,

те си знаят и безбройните свещи, които изгорили по време на дългите нощи напрегнат труд. През 1944 г. се ражда първото им дете Катерина (или Калинка както я наричат). Дядо ми изведнъж решава, че ще ходят да работят в Чехия – чул, че набират работници за селското стопанство. Противоречия не търпял – натоварили се на вагоните и заминали, заедно с цяла група през 1946 г. Там попаднали в една ферма, гледали крави, баба ми разказва как оставяла двегодишната си дъщеря в сламата при кравите, докато дои или чисти в обора, а плъховете обикаляли детето и се страхувала да не го нахапят. Две години стояли в Чехия. Вече били посвикнали, дядо можел да си потърси работа по фабриките, но ново решение вече зреело в главата му – ще се връщат в Бърдаре. Чакали и второ дете – майка ми.

Обърнали гръб на новия живот, който тъкмо се отварял пред тях и се завърнали. В Бърдарски геран, в северозападния край на селото, на самия ъгъл, построяват своя дом през 1948 г. Майка ми Мария се ражда на 8 октомври., а строежът започва на 20 октомври. Докато паднал сняг успели да завършат къщата и да се нанесат.

Майка ми завършва полувисш институт за учители със специалност „Български и руски език“ и преподава през целия си живот в училището в Бърдарски геран. Девет години е и директор на това училище. Дядо бил ловджия, рибар, купонджия и рядко се засядявал вкъщи, освен ако не шиел или пък ако не водел със себе си голяма компания. У тях постоянно имало гости, къде покрай работата, къде просто да играят карти и да се почерпят. Като навършил 40 години нещо сякаш се променило у него и пропушил, макар дотогава да не бил палил цигара. Започнал и да пие доста, което се оказало фатално. Умира през 1996 г. в най-студената нощ на тази зима, като замръзва на няколко метра от къщата си – паднал, прибирайки се от кръчмата и не станал повече.

Интересно е как майка ми и баща ми обединяват двата рода Караджови. Родителите им били някак „сродени“, като баба Калуса става кръстница на децата на баба Марийка, и обратно. Двете кръстници и не предполагат, че децата им ще се оженят, но това се случва през 1972 г., а една година по-късно се раждам аз. Четири години по-късно, през 1977 г. се появява на бял свят и сестра ми Красимира.

Мария и Иван Караджови работят в началото на професионалния си път като възпитатели в Дома за деца и юноши в Бърдарски геран, там откъдето и аз започнах моя – две години бях възпитател там след завършването на висшето си образование. После преминават в училището, където работят до пенсионирането си.

* * *

Това е историята на моя род с всичките четири разклонения. Със сигурност има още много случки, които са ми убягнали, но така съм ги запомнила от разказите на бабите и дядовците си. Записаното ще остане, а мрежата, оплетена от тези спомени ще позволи върху нея да се добавят още много фрагменти в моментите, когато дългата сянка на забравата се повдигне и от сумрака изплуват архиви, дати, снимки, спомени...

howy mindent szépen és jól kidolgozottan készítsenek el. Hány öltönyt és nadrágot varrtak, csak ők tudják, meg a számtalan gyertya, amit a megfeszített munkával töltött éjszakák során leégettek. 1944-ben született első gyermekük, Katerina (vagy ahogy ők nevezték, Kalinka). Nagypám egyszer csak úgy döntött, Csehországba mennek dolgozni, mert azt hallotta, hogy mezőgazdasági munkásokat toboroznak. Nem tűrt ellentmondást – 1946-ban egy egész csoporttal együtt felszálltak a vagonokra. Ott egy farmra kerültek, teheneket gondoztak, nagymamám elmesélte, hogy a szalma közt kellett hagyania két éves kislányát, miközben fejt vagy az istállót tisztította, a gyereket pedig patkányok kerülgették, s ő félt, hogy belemarnak. Két évig maradtak Csehországban. Már valamennyire megszoktak ott, nagypám keresetett volna munkát a gyárakban, de fejében már érett az újabb döntés: visszatérnek Bardarébe. Ismét gyereket vártak – anyámat. Háta fordítottak az új életnek, mely éppen megnyílt volna előttük, és visszajöttek. Bardarszki Geranban, pontosan a falu északnyugati sarkában építették fel házukat 1948-ban. Anyám, Marija október 8-án született, az építkezés pedig október 20-án kezdődött meg. Az első hóig éppen sikerült befejezniük a házat és beköltözniük.

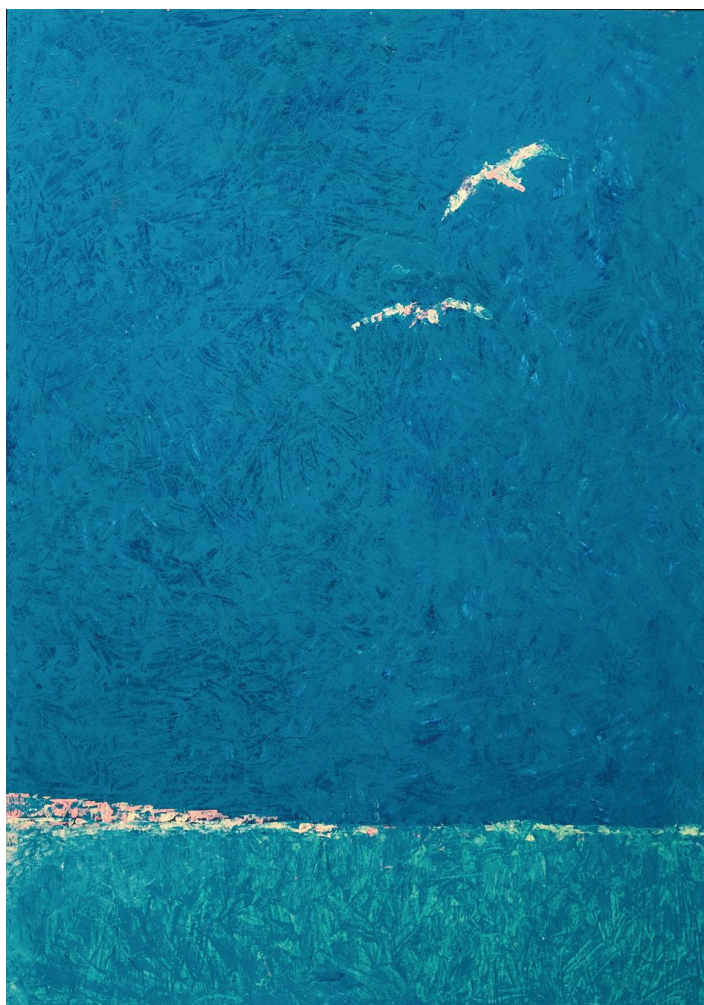
Anyám felsőfokú tanárképző intézetet végzett bolgár és orosz nyelv szakon, s egész életében a Bardarszki Geran-i iskolában tanított. Kilenc évig az iskola igazgatója is volt. Nagypám nagy vadász, horgász és mulatozó volt, és ritkán ült meg otthon, hacsak nem varrt vagy hozott magával nagy társaságot. Mindig voltak náluk vendégek, hol a munkával kapcsolatban, hol csak egy kis kártyázásra vagy koccintásra. Amikor betöltötte a negyvenet, valami megváltozott benne, és dohányozni kezdett, noha addig sohasem gyújtott rá. Az ivásra is alaposan rákapott, s ez végzetesnek bizonyult. 1996-ban halt meg, a tél leghidegebb éjszakáján. A házatól néhány méterre fagyott halálra: a kocsmából hazatérve elesett, és többé nem állt lábra.

Érdekes, hogy anyám és apám egyesítették a két Karadzsov nemzetséget. Szüleik bizonyos szempontból „rokonságban” voltak egymással, mert Kalusa nagymama és Marijka nagymama egymás gyerekeinek keresztanyái voltak. A két keresztanya nem is sejtette, hogy gyerekeik egyszer összeházasodnak, 1972-ben ez mégis megtörtént, egy évvel később pedig megszülettem én. Négy évre rá, 1977-ben világra jött húgom, Kraszimira is.

Ivan Karadzsov és Marija Karadzsova nevelőként kezdték szakmai pályafutásukat a Bardarszki Geran-i gyermekotthonban, ugyanott, ahol én is az enyémet – két évig voltam ott nevelő, miután diplomát szereztem. Aztán átmentek az iskolába, és nyugdíjazásukig ott is maradtak.

Ez az én családom mind a négy ágának története. Bizonyára sok esemény van még, amiről nem sikerült tudomást szereznem, de erre emlékszem nagyszüleim elbeszéléséből. A leírtak megmaradnak, a hálóra pedig, amelyet ezekből az emlékekből szőttem, még sok töredéket lehet majd ráilleszteni azokban a pillanatokban, amikor a feledés hosszú árnyéka eloszlik, s a félhomályból archívumok, dátumok, fényképek, emlékek úsznak elő...

Kovács Gergely Lajos fordítása

ГЕОРГИ ГОСПОДИНОВ

Градинарят и смъртта
(Откъси)

GEORGI GOSZPODINOV

A kertész és a halál
(Részletek)

Знаех, че тази градина е специална. Тя му спаси живота след първия рак, даде му седемнайсет години, но тя и щеше да го довърши. Захвана се от нищо в празния двор на една селска къща, купена от брат ми. Тук ми е най-хубаво, викаше. Предишните химиотерапии и лъчетерапията със сигурност му бяха помогнали, но и го бяха досъсипали. помня, че никога не си върна стария смях, онова ведро и приповдигнато настроение. Смълчаваше се задълго, понякога само поклащаше глава в някакъв свой беззвучен монолог.

Градината беше другият възможен живот, гласът и всичко премълчано. Говореше чрез нея и думите му бяха ябълки, череши, едри червени домати. Първото нещо, като пристигнех там, беше да ме разведе и да ми я покаже. Тя всеки път беше различна.

Обичах да стоя там, особено напролет, да заравям главата си между клоните на тежко нацъфтялата слива, да затварям очи и да слушам жужащия дзен на пчелите. Друг път тайно я ненавиждах, гледайки баща ми, слаб, гол до кръста, с всичките белези по нарязаното му от операции тяло, как размахва мотиката. Той и градината ставаха едно, той нея не оставяше, но и тя нямаше да го пусне вече. Имаше някаква особена обреченост и фаустовска сделка между тях. Можеше да бъде и гибелна тази градина. Представях си я как бавно извлича силите му, как храни плодовете и розите си с него, как колкото по-червени ставаха черешите, лалетата и доматиите, толкова по-блед ставаше той.

Освен всичко друго баща ми успяваше да превърне всяко място в градина, всяка къща – в дом. Това е особено умение. Всяка квартира, в която се местехме често, ставаше някак родна. Затова сега освен всичко друго се чувствам бездомен. Няма да забравя как успяваше да пренесе дори градината. Вадеше внимателно луковичите на зюмбюлите, нарцисите и луличките, божурите и лалетата, имаше едни любими тъмносини лалета, холандски, с които никога не се раздели и ги засяваше в градината на новото място.

Дали цветята наистина не са тайни перископи на мъртвите, които лежат под тях и наблюдават света през стеблата им?

Да, баща ми беше градинар. Сега е градина.

За какво *говорим*, когато говорим за смъртта? За отишлия си или за себе си? За самото отсъствие? Толкова много го няма, че запълва всяка свободна минута с това отсъствие.

Неговото досегашно наличие потвърждаваше и моето собствено наличие, наличието на моето детство. От друга страна, отсъствието му задвижва цялата механика на паметта. Неща, за които съм се сещал отдавна, сега се будят, будя ги, за да съм сигурен, че всичко това го е имало. волната и неволната памет работят заедно, завъртат клеясалия механизъм на спомена, зачистват или доизмислят там, където не се вижда ясно. И следва да признаем, че това е колкото

Tudtam, hogy ez egy különleges kert. A kert mentette meg az életét az első rák után, tizenhét évvel ajándékozta meg, de végül a vesztét is ez okozta. A semmiből teremtettem egy falusi ház üres udvarán, amelyet a testvérem vásárolt. Itt érzem magam a legjobban, mondogatta. A korábbi kemoterápiák és a sugárkezelés bizonyára segítettek, de ki is méritették. Emlékszem, hogy soha többé nem tért vissza a régi nevetése, az az emelkedett jókedve. Hosszasan hallgatott, és csupán a fejét ingatta időnként, mintha valamilyen belső monológot folytatna.

A kert volt a másik lehetséges élete, a hangja és mindaz, amit elhallgatott. Azon keresztül beszélt, a szavai almák, cseresznyék és hatalmas, piros paradicsomok voltak. Amikor megérkeztem hozzá, az első dolga mindig az volt, hogy körbevezessen és megmutassa a kertet. Minden egyes alkalommal másképp nézett ki.

Szerettem ott lenni, különösen tavasszal, és a fejemet az ezernyi virágba borult szilvafa ágai közé temetni, vagy lehunyt szemmel hallgatni a méhek zümmögő zenjét. Máskor titokban gyűlöltem a kertet, miközben a sovány, derékig meztelen, műtéti hegekkel borított testű apámat néztem, ahogy a kapát lendítette. Eggyé vált vele, nem tudott elszakadni tőle, az pedig soha többé nem eresztette el. Létezett kettejük között egyfajta különös végzetszerűség, fausti alkut kötöttek egymással. Ez a kert lehetett akár a végzete is. Elképzeltam, ahogy lassan elszívja az erejét, és a saját gyümölcseit, rózsáit táplálja vele, és minél pirosabbak lettek a cseresznyék, a tulipánok és a paradicsomok, ő annál sápadtabbá vált.

Mindemellett az apám képes volt bármilyen helyet kerteté, bármilyen házat ott-honná varázsolni. Különleges képesség ez. Minden egyes lakás, ahova valaha beköltöztünk, és ki tudja, hogy miért költöztünk állandóan, lakályossá vált. Épp ezért érzem most magam mindenekelőtt otthonalannak. Soha nem felejttem el, hogyan sikerült még a kertet is magával vinnie. Óvatosan kiásta a jácintok, a nárciszok és a gyújtóványfűvek hagymáit, a pünkösdi rózsákat és a tulipánokat, voltak kedvenc sötétkék, holland tulipánjai is, amelyekről soha nem vált meg, és elültette őket az új lakhely kertjében.

Vajon a virágok valójában nem a halottak titkos periszkópjai, akik alattuk fekszenek, és a száraikon keresztül tartják szemmel a világot?

Igen, az apám kertész volt. Most ő maga a kert.

Miről beszélünk, amikor a halálról beszélünk? Arról, aki eltávozott, vagy önmagunkról? Vagy magáról a hiányról? Mert az a valaki olyannyira nincs már, hogy minden szabad percet betölt a hiánya.

Az apám eddigi jelenléte igazolta az én létezésem, a gyermekkorom létét. Másrészt a hiánya működteti az emlékezet teljes gépezetét. Dolgok, amelyekre már rég nem emlékeztem, most életre kelnek, én keltem őket életre, hogy biztos legyen benne, mindezek valóban léteztek. A tudatos és a tudatalatti emlékezet összedolgoznak, megforгатják az emlékezet beragadt gépezetét, megtisztítják vagy kiegészítik azt, ami elmosódott. És be kell ismernünk, hogy ez legalább annyira az eltávozottra irányuló emlékezés

работа на паметта по отишлия си, толкова и обърната към нас, егоцентрична в известен смисъл работа по спасяването на самите себе си, по собственото ни оставане след нечие напускане.

Има ли още нещо, ако си отиде и последният човек, който ни помни като деца?

За какво говорим, когато говорим за смъртта? За живота, разбира се, за цялата му възхитителна нетрайност.

7.

Човек погребва многократно родителите в главата си. страхът, че един ден ще умрат, сигурна е от най-ранните страхове. Като дете ставах посред нощ да проверя дали майка ми диша, спомняше си един приятел. Естественият страх на детето за тези, без които остава само. Страх за тях или по-скоро за себе си? Не съм сигурен, че тази дилема изобщо стои тогава. Един и същи *страх* е.

Това беше и моят първи страх, първият ми повтарящ се кошмар, първият ми повод за писане. Преследваше ме един сън, прост и смразяващ. Баща ми, майка ми и брат ми са на дъното на селския кладенец и никога няма да излязат. Аз съм отвън, спасен, но сам. Тук е двойното дъно на моя страх или дъното на двойния ми страх. Първо – за тях, и второ, колкото и странно да звучи, че са ме изоставили. *Защо не сме заедно, дори да е на дъното на този кладенец?* Бил съм на шест или седем. Исках веднага да разкажа този кошмар на баба ми, при която живеях. Тя ме спря с пръст на устата – да мълча, защото разказаните сънища се сбъдват, *пълнят се с кръв*, както тя каза. Но сънят продължаваше да се повтаря и аз не можех повече да мълча. Тогава реших да го запиша. Скъсах тайно един лист от тефтерче на дядо ми, знаех си, че писането тръгва с грях, и с първите току-що научени букви криво-ляво записах съня. Казвал съм го и друг път. Никога повече не сънувах отново този сън. Но и никога не го забравих. Това беше цената.

Имам чувството, че този кошмар, отложен с петдесет години, сега със смъртта на баща ми е започнал бавно да се пълни с кръв.

Разказвайки за това, изведнъж си спомням, че всъщност слизане с баща ми в кладенеца наистина е имало. И то точно около времето, когато кошмарът започна да ме измъчва. Странно, неведнъж съм се връщал към този сън и едва сега изплува конкретната случка.

Да, баща ми трябваше да се спусне в същия този кладенец и да извади помпата, която непрекъснато се разваляше. Кладенецът беше дълбок около четиринайсет метра, а помпата висеше на дванайсетия метър. Стоях и умирах от страх за баща ми. Ето, сега го връзват с въжето, опасват го около кръста и раменете, той се качва на ръба на кладенеца. наоколо другите мъже се суетят. (Защо някой от тях не се спусне, а тъкмо той?) Въжето е навито на макаратата на кладенеца. Баща ми се хваща за каменния ръб, вика *няма страшно* (същото това *няма страшно*, което казва и сега, в последните си дни) и потъва в тъмното. Макаратата започва да се развива бавно, скърца пронизително и това само засилва страха ми.

munkája, mint amennyire ránk is irányul, bizonyos szempontból egocentrikus munkája önmagunk megmentésének, saját megmaradásunknak valaki elmúlása után.

Létezőnk-e még egyáltalán, amikor elmegy az utolsó ember is, aki még gyermekként emlékszik ránk?

Miről beszélünk, amikor a halálról beszélünk? Az életről, természetesen, annak teljes, csodálatra méltó mulandóságáról.

7.

Többször eltemetjük a szüleinket gondolatban. A félelem, hogy egyszer meghalnak, bizonyára az ember egyik legkorábbi félelme. Gyermekként éjszakánként felkeltem, hogy ellenőrizsem, az édesanyám lélegzik-e, emlékezett vissza az egyik barátom. A gyermek természetes félelme ez azok iránt, akik nélkül magára marad. Őket félti, vagy inkább önmagát? Nem vagyok biztos benne, hogy ez a dilemma egyáltalán felmerül gyermekkorban. Egy és ugyanaz a félelem.

Ez volt az én első félelmem is, az első ismétlődő rémálmom, az első indítékom az írásra. Egy egyszerű, de vérfagyasztó álom üldözött. Az édesapám, az édesanyám és a testvérem a falusi kút fenekén vannak, és soha többé nem térnek vissza. Én kint vagyok, megmenekültem, de magamra maradtam. Itt rejtőzik a félelmem kettős mélysége, vagyis a kettős félelmem mélysége. Az egyik: őket féltem – a másik, akármilyen furcsán is hangzik, a rémület, hogy magamra hagytak. *Miért nem vagyunk együtt, akár ennek a kútnak fenekén is?* Hat- vagy hétéves lehettem. Azonnal el akartam mesélni a rémálmom a nagymamámnak, akinél laktam. Az ujját az ajkára téve csendre intett, mert az elmesélt álmok valóra válnak, *vérrel telnek meg*, ahogy ő mondta. De a rémálom visszatért, és én nem tudtam tovább hallgatni. Elhatároztam, hogy leírom. Titokban kitéptem egy lapot a nagyapám jegyzetfüzetéből, tudtam, hogy az írás bűnben fogan, és az első épp megtanult, keszkesza betűimmel leírtam az álmot. Később újra meg újra visszatértem hozzá. Soha többé nem álmodtam újra. De soha nem is felejtettem el. Ez volt az ára.

Úgy érzem, hogy ez az ötven évig késleltetett rémálom most, az apám halálával elkezdett lassan megtelni vérrel.

Ahogy erről beszélek, hirtelen eszembe jut, hogy az apám kútba szállása valóban megtörtént. És pontosan abban az időben, amikor ez a rémálom gyötörni kezdett. Furcsa, mert bár nemegyszer tértem vissza ehhez az álomhoz, a konkrét eset csak most tör felszínre.

Igen, az édesapámnak le kellett ereszkednie ugyanebbe a kútba, hogy kihúzza a szivattyút, amely állandóan elromlott. A kút körülbelül tizennégy méter mély volt, a szivattyú tizenkét méter mélységben függött. Álltam, és majd belehaltam az apámért érzett aggodalomba. Íme, most kötetlen kötnek rá, a dereka és a vállai körül rögzítik, ő pedig felmászik a kút kávéjára. A többi férfi körös-körül sűrög-forog. (Miért nem valaki más ereszkedik le közülük a kútba, miért pont ő?) A kötél a kút orsójára van feltekerve. Az apám megragadja a kút kőkávéját, *„nincs semmi baj!”* kiáltja (ugyanazt, amit most is mondogat az utolsó napjaiban, *nincs semmi baj*), és elmerül a sötétségben. Az orsó élesen nyikorogva, lassan forogni kezd, ami csak fokozza a félelmemet. Mi van, ha

Ами ако не издържи тежестта и се счупи, баща ми е огромен, представям си как тялото му пада тежко надолу, имам ужасно въображение, един, два, три метра надолу в тъмното и страшното. *Пускай, пускай*, чува се гласът му като от фуния, *няма страшно, пускай... стоооой*. Тялото ми вече се е включило от страх, броя наум. Защо не го вадят вече, вадете го, вадете го...

Готово ли е, викат мъжете отгоре. Ахааа, питате, ама ви беше страх да слезете. Три дълги секунди, докато отговори. *Свалих я, пуцината... Дърпай нагоре...* И макарата започва да скърца, едно, две, три навивания, баща ми още го няма, дванайсет метра са много време, още малко, още малко, и къдравата му черна коса се появява на ръба на кладенеца, цялата в паяжини и сивкав прах. Жив е.

Петдесет години по-късно щяха отново да го спускат бавно с въжета. Този път само на два метра. И пак ще се страхувам да не го изпуснат, накланят малко на една страна, после се оправят, четирима мъже, които това работят. Пак съм на шест и на петдесет и шест едновременно, но този път нямам никаква надежда.

11.

Баща ми преговаря за дните си.

Като разбра, че дните му са преброени и положението и тежко, той първо поиска отсрочка до Гергьовден. *Да се съберем за последно, винаги сме го тачили този ден, да се видим, да хапнем и тогава да си ходя, а?* И баща ми описа в детайли трапезата, агнето, чесъна, лиги да ти потекат. За малко не бяхме в болницата при диагнозата и метастазите. Дори докторът се заслуша и спря да пише епикризата. Но не отвърна на въпроса и баща ми разбра. Поискал е твърде много.

Добре де, Гергьовден е далече. А поне кукувица ще ни закука ли? Баща ми беше поет, без някога да го е подозирал. Кога кука кукувицата, попита докторът. Обикновено към началото на април, отвърна баща ми. Скъсил е с месец шагреневата кожа на живота си. Помислих си, че на негово място и аз бих преговарял поне за пролетта. Докторът само се усмихна, поклати неясно глава и пак не отвърна. Дали баща ми го ползваше като посредник да измоли от Бога още една пролет? И какво толкова ще му струва на този Бог да отпусне на бедния ми баща няколко месеца? Само да види очите на цветята, които е посадил. да погледа градината, да хвърли за последно кокал на кучето, да ни събере още един път и тръгва. Сигурен съм, че баща ми няма да иска повече. Но Бог, както обикновено, се правеше, че не чува, а неговият наместник на земята – докторът, също не смееше да обещае. Е, поне за Коледа, да се съберем, да покара кокичето, каза баща ми и загледа доктора с такова очакване. Коледа беше след двацетина дни, нищо време.

За Коледа може, отвърна лекарят.

И този отговор беше най-милостивият и безмилостен в същото време, който съм чувал.

На излизане баща ми спря на вратата и каза: Докторе, искам да даря някакъв орган, ама не остана здраво и неизрязано...

нем bírja el a súlyát, és eltörlik, az apám hatalmas ember, elképzelem, ahogy nehéz teste a mélybe zuhan, szörnyen élénk a képzelőerőm, egy, két, három méter lefelé a sötét-ségbe, a rettenetbe. *Ereszd, ereszd*, hallatszik a hangja, akár egy tölcserből, *nincs semmi baj, ereszd... állj!* A testem már dermedt a rémülettől, magamban számolok. Miért nem húzzák már fel, húzzátok ki, húzzátok ki...

Kész van? – kiáltják fent a férfiak. Ahaaa, ezt kérditek, de féltetek alászállni. Három hosszú másodperc telik el, mire válaszol. *Leszedtem az átkozottat... húzzátok fel!* Az orsó újra csikorogni kezd, egy, kettő, három tekerés, az apám még nem látszik, tizenkét méter megtétele hosszú idő, még egy kicsit, még egy kicsit, és a kút kávjánál előbukkan göndör, fekete haja, amelyet pókháló és szürkés por borít be. Életben van.

Ötven évvel később ismét kötéllel eresztik le lassan. Ezúttal csak két méter mélyre. És én ismét attól félek, hogy leejtik, kicsit megbillen az egyik oldalra, de aztán a négy férfi, akiknek ez a dolga, egyenesbe hozza. Megint ötvenhat és hatéves vagyok egyszerre, de ezúttal nincs semmi reményem.

11.

Az édesapám a napjairól alkudozik.

Amikor megértette, hogy a napjai meg vannak számlálva, és nehéz a helyzet, Szent György napjáig kért haladékot. *Hadd gyűljünk össze még utoljára, mindig is szerettük ezt a napot, találkozzunk, együtt valamit, és azután elmegyek, rendben?* Az apám olyan részletesen írta le a terített asztalt, a bárányt, a fokhagymát, hogy összefutott a nyál az ember szájában. Már-már elfelejtettük, hogy kórházban vagyunk, hogy diagnózisról és áttétekről beszélünk. Még az orvos is figyelte rá, és félbehagyta a zárójelentés írását. De nem válaszolt a kérdésre, és az apám megértette. Túl sokat kívánt.

Jól van, Szent György napja messze van. Legalább a kakukk kakukkolását megérjük? Az apám költő volt, még ha nem is sejtette. Mikor kakukkol a kakukk? – kérdezte az orvos. Általában április elején, válaszolta az édesapám. Egy hónappal rövidebbre szabta élete számárbórit. Arra gondoltam, hogy az ő helyében én is legalább a tavaszról alkudoznék. Az orvos csak elmosolyodott, bizonytalanul megrázta a fejét, és most sem válaszolt. Talán az apám mintegy közvetítőnek használta, hogy kialakjon az Istentől még egy tavaszt magának? Ugyan mibe kerülne ennek az Istennek, hogy adjon szegény édesapámnak néhány hónapot! Csak azért, hogy még láthassa felnyíltni a virágok szemét, amelyeket ő ültetett. Hogy megnézzé a kertet, hogy egy utolsó csontot dobjon a kutyának, hogy még egyszer maga köré gyűjtsön minket, mielőtt eltávozna. Biztos vagyok benne, hogy az apám nem akart többet. De a Jóisten, mint általában, úgy tett, mintha nem hallaná, az ő földi helytartója pedig – az orvos – semmit sem mert megígérni. *Ej, legalább karácsonyig, hogy még egyszer együtt lehessünk, hogy lássam előbújni a hóvirágot* – mondta az édesapám, és nagy várakozással nézett az orvosra. Karácsonyig húsz nap volt hátra, egy szempillantás.

Karácsonyig lehet, válaszolta az orvos.

Ez volt a legkegyesebb és egyben a legkegyetlenebb válasz, amit valaha hallottam.

Подсещах го за стари, спасителни истории. Смеяхме се как успяваше да избегне манифестацията на 9 септември всяка година. Вземаше бележка от негов приятел зъболекар точно за тази дата (няма да им стъпя на манифестациите!), седнаше на балкона по едни стари гащи, вадеше чушкопека, това изобретение на българския соц, и цял ден печеше чушки. Махаше от балкона на тръгналите за манифестация, имитирайки специфичното движение от китката на генералния секретар. Беше хубава картина – баща ми по стара тениска и гащи ръкомаха незлобливо на съседките с тупирани коси и на съседите, издокарани с единствените си костюми. После ги посрещаше пак от балкона, като се прибираха с поуехнали карамфили и прокъсани хартиени знаменца. Същия следобед с майка ми слагаха голямата тава зад блока и варяха лятото на лютеница.

Абе, как така все на 9 септември ти се възпалява венецът, питаше го партийният секретар, привиквайки го на следващия ден в кабинета си. И аз се чудя, отвърщаше баща ми, зъбите ми са като недоубита буржоазия, едва се крепят, само беля ми изкарват.

А един следобед баща ми лакира сам паркета в хола, прочел е как се прави в книгата „Домашен майстор“. нахлузил е стар противогаз, взет отнякъде, да не се отрови от миризмите, юли е, съблякъл се е гол до кръста, като минотавър и изпаднал войник едновременно. Изведнъж на вратата се звъни и баща ми, без да се усети, отваря така, както си е, с противогаса. Пощальонката изпищяла и хукнала надолу. Един съсед от другия апартамент се показал и попитал уплашено да не са обявили тревога.

Виждам баща ми така, с противогаса, застинал в рамката на вратата, още един кадър, една история в неговия керван.

Баща ми се е хванал за вестника, който му донесох сутринта. вестниците вече се четат само от болните. Има нещо знаменателно в това. Баща ми гледа всички новини по телевизора и чете вестници, вълнува се, ядосва се. Защо тези, които напускат света, следят новините му? Дали зада им е по-леко, като си кажат – *напускам един свят, който и без това се е засилил надолу, защо да ми е жал за него* (а новините са апокалиптични, в пълен синхрон с частния ни апокалипсис). Или искат да изживеят и последните минути на този свят, тъкмо всекидневното, от което, от което е направен животът, вътъкът на света, тривията.

Или просто се крият зад страниците, за да не се вижда свитото им от болна лице.

В същото време, докато баща ми умира, на триста метра от нас демонтират Паметника на Съветската армия. Трябваша цели трийсет и пет години след падането на Стената. Метални ръце и глави се реят във въздуха, пренасяни от кранове. Скандиранията стигат до нас през отворения прозорец. Онази система

Kifelé menet az édesapám megállt az ajtóban, és azt mondta:

Doktor úr, szeretném valamelyik szervemet felajánlani, de nem maradt bennem egyetlen ép és érintetlen...

Régi, vigasztaló történeteket juttattam az eszébe. Azon nevettünk, hogy hogyan sikerült megúsznia a szeptember 9-ei felvonulást minden évben. Pont arra a dátumra szerzett igazolást a fogorvos barátjától (én aztán nem megyek a felvonulásra!), ült az erkélyen egy régi alsógatyában, elővette a paprikagrillező masinát, ezt a bolgár, szocialista találmányt, és egész nap paprikát sütött. A főtitkár jellegzetes csuklómozdulatát utánózva integetett az erkélyről a felvonulásra indulóknak. Szép látvány volt – jóindulatúan integetett az apám elnyűtt trikóban és alsógatyában a tupírozott hajú szomszédasszonyoknak és az egyetlen öltönyükben feszítő szomszédoknak. Később, amikor azok hervadt szegfűkkel és szakadt papírzászlókkal tértek haza, ismét az erkélyről üdvözölte őket. Aznap délután pedig az anyámmal kitették a nagy tepsit a háztömb mögé, és ljutenicává főzték a nyarat.

Neked meg hogyhogya mindig szeptember 9-én gyullad be az ínyed? – kérdezte tőle a párttitkár, aki másnap berendelte az irodájába. Én is csodálkozom rajta, válaszolta az apám, a fogaim olyanok, mint a ki nem irtott burzsoázia, alig állnak a lábukon, és csak a bajt hozzák rám.

Egy délután az apám a nappali parkettáját lakkozta, a *Házi ezermester* című könyvben olvasta, hogyan kell csinálni. Felvette a régi gázmaszkot (ki tudja, hol szerezte), hogy ne kapjon mérgezést a szagoktól, és mivel július volt, derékig meztelenre vetkőzött, akár egy Minótauroszt és egy megviselt katona egy személyben. Egyszer csak csengettek, és az apám anélkül, hogy észbe kapott volna, úgy nyitott ajtót, ahogy volt, gázmaszkban. A postásnő felvisített, és lerohant. Kinézett a szomszéd a másik lakásból, és ijedten kérdezte, hogy nem fújtak-e riadót.

Így látom magam előtt az apámat: gázmaszkban, mozdulatlanul az ajtókeretben, egy újabb filmkocka, egy újabb történet életének karavánjából.

Az apám belemélyedt az újságba, amit reggel hoztam neki. Már csak a betegek olvasnak újságot. Van ebben valami jelentőségteljes. Az édesapám megnézi az összes híradót a tévében, újságot olvas, bosszankodik, dühöng. Miért követik a világ híreit azok, akik eltávoznak belőle? Talán azért, mert könnyebb a számukra, ha azt mondhatják maguknak – olyan világot hagyok itt, amelyik már úgyis lefelé tart, miért is sajnálnám (a hírek apokaliptikusak, teljes összhangban a mi személyes apokaliptikussalunkkal). Vagy talán az utolsó percekig át akarják élni ennek a világnak a mindennapjait, amelyekből az élet felépül, annak szövevényét, hétköznapi apróságait.

Vagy egyszerűen csak az újság lapjai mögé rejtőznek, hogy ne lássuk a fájdalomtól eltorzult arcukat.

си отива грозно и дълго, така, както грозно живя.

Понякога ми е неудобно, докато му подавам вестника и виждам анонсите на първа страница. Боже, какви глупости трябва да чете в тези последни дни. Срам ме е за света, в който баща ми си отива.

25.

Вестници и кръстословици. След като изчита всички страници подробно, баща ми обръща на кръстословицата и потъва в лабиринта ѝ. Или се опитва в коридорите ѝ да избяга от болката. Не ме интересува, болко, не мисля за теб, искам само да си спомня холандския футболист от близкото минало с осем букви. Или онази марка камиони с трите букви. Или френския филм...

Помня как една вечер преди години ми се обадиха развълнувани с майка ми, за да ми съобщят, че в кръстословицата имало роман от мен с четиринайсет букви вертикално. Надявам се да сте познали, пошегувах се, това вече е истински успех, да влезеш в кръстословица, смеех се. И се радвах, че се радвах.

Запазих си няколко вестника с кръстословиците, които баща ми решаваше в последните дни. Това трябва да е една от последните, като гледам датата, може би последната. Попълнена донякъде с неговия почерк – чист, решителен, с големи букви. Два дни преди да си отиде.

Публично изгаряне на еретици през средните векове. Порода ловни кучета. Индианско племе в Северна Америка. Тъжно чувство, меланхолия. Бивши италиански футболист, национал.

Някои квадратчета са останали празни. Не е попълнил френски хоят от 16. век с четири букви и зли същества от фентъзи жанра, пак с четири букви.

Никой не запазва попълнени кръстословици, решаваш и хвърляш. Но тези са ми особено близки. Имам неговия почерк и неговите думи два дни преди да си отиде. Странно е какви неща остават накрая – *аутодафе, сетер, апахи, тъга, Барези...*

Докато решаваш една кръстословица, смъртта не съществува.

26.

Болка. Болкооо. Болчицее...

Най-краткото стихотворение, написано от един български поет, Александър Геров. Ето ти всички стадии на болгата – от регистрирането, през непоносимостта, до опита да ѝ се помолиш, да я опитомиш, да я умиловичиш...

На третата седмица реших да му чета, за да не мисли за болката. Знаех, че харесва веселите истории на Чудомир, чието старо издание винаги беше подръка вкъщи, когато бях дете. Отидох до антикварната книжарница и намерих точно това издание, с червени корици и рисунките на самия автор. Само че нямаха първия том и взех втория. легнах до него с книгата и започнах да му чета. Никога не съм му чел преди. Четях историята, която някога винаги ме е разсмивала, а

Угнанакор, amikor az apám haldoklik, háromszáz méterre tőlünk elbontják a szovjet hadsereg emlékművét. Teljes harmincöt év kellett hozzá a fal leomlása után. Fémkezek és fémfejek lebegnek a levegőben, daruk továbbítják őket. A skandalás a nyitott ablakon át hozzánk is behallatszik. Az a rendszer rondán, lassan múlik el, ugyanolyan ocsmányn, ahogy létezett.

Időnként kényelmetlenül érzem magam, amikor odaadom neki az újságot, és meglátom a címlap főcímeit. Istenem, micsoda ostobaságokat kell olvasnia az utolsó napjaiban. Szégyellem azt a világot, amelyikből az apám eltávozik.

25.

Újságok és keresztrejtvények. Miután minden oldalt alaposan végigolvasott, az apám átér a keresztrejtvényre, és elmerül a labirintusában. Vagy talán a folyosóin próbál elmenekülni a fájdalomtól. Nem érdekel sz fájdalom, nem gondolok rád, csak egy nyolcbetűs holland focistára akarok gondolni a közelmúltból. Vagy arra a hárombetűs teherautómárkára. Vagy arra a francia filmre...

Emlékszem, hogy évekkel ezelőtt egy este milyen meghatottan hívtak fel anyámmal, hogy elújságolják, egy keresztrejtvényben szerepelt az egyik regényem tizennégy betűvel, függőlegesen. Remélem, kitaláltatok, ugrattam őket, az aztán az igazi siker, hogy belekerülsz egy keresztrejtvénybe, nevettem. És örültem, hogy ők örülnek.

Megőriztem néhány rejtvényűjságot, amelyeket az apám az utolsó napjaiban fejtett meg. Ez az egyik utolsó lehetett, ahogy a dátumot elnézem, vagy talán épp a legutolsó. A kézírásával részben kitöltve – tiszta, határozott, nagy betűkkel. Két nappal a halála előtt.

Eretnekek nyilvános elégetése a középkorban. Vadászkutyafaj. Észak-amerikai indián törzs. Szomorú érzés, melankólia. Egykori olasz labdarúgó, válogatott játékos.

Némelyik négyzet üresen maradt. Nem fejtette meg a francia költőt a 16. századból négy betűvel, és a fantasy világ gonosz lényeit sem szintén négy betűvel.

Senki nem őrzi meg a kitöltött keresztrejtvényeket, megfejtet, aztán kidobod őket. De ezek különösen közel állnak a szívemhez. Örööm a kézírását és a szavait két nappal a halála előtről. Furcsa, mi minden marad meg a legvégén: autodafé, szetter, apacsok, bánat, Baresi...

Amíg keresztrejtvényt fejtesz, nem létezik a halál.

26.

Fájdalom. Fájdalomóó. Fájdalmacskaa...

A legrövidebb vers, amelyet egy bolgár költő, Alekszandar Gerov írt. Íme a fájdalom valamennyi stádiuma, az észlelésétől az elviselhetetlenségen át a kísérletig, hogy esedezzünk hozzá, megszeliítsük, kiengeszteljük...

A harmadik héten elhatároztam, hogy felolvasok neki, hogy ne gondoljon a fájdalomra. Tudtam, hogy szereti Csudomir vidám történeteit, gyermekkoromban mindig akadt otthon egy régi kötete. Elmentem az antikváriumba, ahol rábukkantam ugyanarra

сега ми изглеждаше толкова тъжна, може би защото събуждаше спомени за четене в друго, по-щастливо време.

Всъщност дори историята нямаше значение. Лежах до баща си, четях му и това беше достатъчно.

На следващия ден видях, че той продължава сам да чете книгата. Показва ми дневника на Чудомир, публикуван в края му. И той си е отишъл през декември, подхвърля между другото баща ми. Двата усецаме това изпуснато „и“, което сякаш остава да виси във въздуха.

Бях забравил, че Чудомир описва последните си дни, умирайки от рак в костите. Всъщност скача от прозореца на болницата, не издържа на силните болки...

Няма страшно, казва баща ми, виждайки за миг измененото ми лице.

a piros borítós kiadásra a szerző saját rajzaival. De nem volt meg az első kötet, így a másodikat vettem meg. Mellé feküdtem, és olvasni kezdtem. Soha nem olvastam fel neki azelőtt. Azt a történetet olvastam, amelyik korábban mindig megnevettetett, de most olyan szomorúnak tűnt, lehet, hogy azért, mert egy másik, boldogabb idő olvasásainak emlékét idézte fel.

Tulajdonképpen a történetnek nem is volt jelentősége. Feküdtem az apám mellett, olvastam neki, és ez elég volt.

Másnap láttam, hogy egyedül olvasta tovább a könyvet. Megmutatja nekem Csudomir naplóját, amelyet a kötet végére tettek. Decemberben ment el, jegyzi meg melékesen. Mindketten megérezzük a kihagyott szót, ami mintha a levegőben lebegne: „ő is”.

Elfelejtettem, hogy csontrákban haldokolva Csudomir leírta az utolsó napját. Végül kiugrott a kórház ablakából, képtelen volt elviselni a borzasztó fájdalmakat...

Nincs semmi baj, mondja az apám, amikor észreveszi megváltozott arckifejezésem.

Iván Andrea fordítása

ВЕНЕТА ЯНКОВА

Чудомир и Унгария
(Бележки)

VENETA JANKOVA

Csudomir és Magyarország
(Jegyzetek)

МНОГОСТРАННАТА ЛИЧНОСТ на Чудомир и неговото забележително творчество непрестанно предизвикват изследователския интерес. Една все още не съвсем проучена познавателна територия от „чудомирознанието“ е отношението на писателя към събитията в Унгария от 1956 г., непосредствените му впечатления от досега с унгарските реалности от 60-те години на XX в. и участието му процесите на българо-унгарските културни и литературни взаимодействия. ¹ Без амбиция за големи изводи и обобщения бележките по-нататък имат за задача да добавят нови щрихи към известното за хумориста като обогатят и уплътнят представите за него. За тази цел те се позовават на: дневниците на Чудомир, спомени на негови съвременници, отзиви от унгарската преса и на архивни материали. ²

ЗА УНГАРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ (1956) И ЗА УНГАРИЯ (1963)

От края на октомври до средата на декември 1956 г. Чудомир отразява в дневника си събитията от унгарската революция против съветската власт. Записаното съхранява неговата реалистичната оценка на Чудомир за унгарските събития и неговото живо чувство за справедлива защита на обикновения човек. Като определя случващото се като „бунтове и безредици против властта“ и „бунтове против болшевиизма“ писателят го осмисля в контекста на събитията по света и на социалните рефлексии у нас. В дневника си той отбелязва: „Преди в Полша, сега в Будапеща – големи бунтове и безредици против властта. И у нас се чувства недоволство. Хората мизерствуват, ТКЗС са зле, а държавата е ненаситна – граби, граби... Има села, където открито и непрестанно се говори против управниците.“ (Чудомир 2004, след 27.10, без дата).

Писателят свързва причините за „безредиците“ с идеологическото и религиозно противопоставяне, което, според него, е предизвестие за „нова война“. Той записва в дневника си: „В Унгария безредиците продължават. Голяма сила още е католицизмът. В неговото име много кръв се е проляла и още ще се лее. Както в неговото, така и в името на комунизма.“ (Чудомир 2004, 28.10); „Дълго време пушеше, най-после пламнаха пожарите. По-напред в Унгария, а след това в Египет, католицизмът се надига срещу комунизма, а след него си показва рога и колониализмът.“ (Чудомир 2004, 2. 11). За хуманиста Чудомир е видима агресивната същност на „болшевиизма“ и потъпкването на естественото човешко право на свободно мислене и свобода на действие. В дневника си той обобщава: „Русите жестоко потушават бунтовете против болшевиизма в Унгария. Англичани, французи и евреи настъпват из Египет - почна да се показва главата на новата война.“ (Чудомир 2004, 7.11);

1 – ДЪЛЖА ИДЕЯТА, подмuka и непосредственото съдействие за написването на този текст на проф. д.н. Вера Бонева, за което най-сърдечно ѝ благодаря.

2 – ТОЗИ ТЕКСТ стана възможен благодарение на помощта и консултациите на мои приятели от Унгария: Мария Стоилова, Дьорд Арато, Андреа Иван. Благодаря им от сърце!

CSUDOMIR SOKOLDALÚ személyisége és figyelemre méltó művészete szakadatlan kutatói érdeklődés tárgyát képezi. A „csudomiroológia” még nem teljesen kikutatott megismerési területeinek egyike az író viszonya az 1956-os magyarországi eseményekhez, a 20. század 60-as éveinek magyar valóságával való érintkezéséből eredő közvetlen benyomásai és a bolgár-magyar kulturális és irodalmi kölcsönhatásban való részvétele. ¹ Az alább olvasható jegyzetek nagy következtetések és általánosítások igénye nélkül készültek, céljuk, hogy újabb vonásokat adjanak hozzá ahhoz, amit a humoristáról tudunk, gazdagítva és teljesebbé téve a róla alkotott képet.

E cél elérése érdekében hivatkoznak Csudomir naplójára, kortársai visszaemlékezéseire, a magyar sajtóviszhangra és levéltári anyagokra. ²

A MAGYAR FORRADALOMRÓL (1956) ÉS MAGYARORSZÁGRÓL (1963)

1956 októberétől december közepéig Csudomir naplójában kommentálja a szovjet hatalom ellen kitört magyar forradalom eseményeit. A leírtak a magyar forradalomról alkotott realiztikus értékelését és a hétköznapi ember igazságos védelme iránti élnék érzékét tükrözik.

Miközben a történeteket „a hatalom elleni lázongások és zavargásokként” és „a bolsevizmus elleni lázongásokként” határozza meg, az író azokat a világesemények és a nálunk érzékelhető társadalmi reflexiók kontextusában értelmezi. Naplójában megjegyzi: „Előbb Lengyelországban, most Budapesten – komoly lázongások és zavargások a hatalom ellen. Nálunk is érezni az elégedetlenséget. Az emberek nyomorognak, a téések rosszul állnak, az állam meg telhetetlen – csak elvesz és elvesz... Vannak falvak, ahol nyíltan és szakadatlanul a vezetők ellen beszélnek” (Csudomir 2004, 10.27 után, dátum nélkül).

Az író „a zavargások okait” az ideológiai és vallási szembenálláshoz kapcsolja, ami szerinte „új háború” előhírnöke. Naplójában feljegyz: „Magyarországon folytatódnak a zavargások. Még mindig nagy erő a katolicizmus. Sok vért ontottak a nevében, és még fognak is. Ahogy az ő nevében, úgy a kommunizmuséban is.” (Csudomir 2004, 10.28.); „Hosszú ideje látszott a füst, most végre kitörték a tűzvészek. Előbb Magyarországon, aztán Egyiptomban, a katolicizmus felkelt a kommunizmus ellen, aztán a kolonializmus is kimutatta a foga fehérjét.” (Csudomir 2004, 2.11.) A humanista Csudomir érzékeli a „bolsevizmus” agresszív természetét és a szabad gondolkodás és cselekvés természetes emberi jogának lábbal tiprását. Naplójában így összegez: „Az oroszok kegyetlenül leverik a bolsevizmus elleni lázongásokat Magyarországon. Az angolok, franciák és zsidók előrenyomulnak Egyiptomban – új háború bontakozik ki.” (Csudomir 2004, 7.11).

Az író naplója figyelemre méltó általánosításokat és kritikus értékelést őriz Bulgáriáról a 20. század 60-as éveinek elejéről, melyeknek megtételére a „magyar

1 – E SZÖVEG ÖTLETÉÉRT, ösztönzéséért és a megírásában való közvetlen segítségért prof. dr. Vera Bonevának tartozom hálás köszönettel.

2 – E SZÖVEG magyarországi barátaim, Maria Sztoilova, Arató György és Iván Andrea segítségével és konzultációi révén születhetett meg. Szívvel köszönöm nekik!

Дневникът на писателя съхранява впечатляващи обобщения и критична оценка за ситуацията в България от началото на 60-те години на XX век, предизвикани от непосредствените му срещи с „унгарския социализъм“:

„От 25.XI. до 15.XII. бях в командировка из Унгария. И те, като чехите, са много по-добре от нас. Изобщо никоя от социалистическите страни не е тъй зле, както сме ний. Унгарците не изнасят навън никакъв земеделски продукт, но има какво да изнасят – машини, лекарства и пр. Като се върнеш от Будапеща в София, нашата столица изглежда като че е ограбена. Унгарците са робували под турска власт 150 год., след това ги завладяват австрийците, но има робство и робство. Австрийското правителство не може да се сравнява с турското тогава. Те ядат чист пшеничен типов хляб с малко примеси от картофи, та винаги е мек. Напомня ми на този, който мама месеше някога. Унгарският социализъм не прилича на нашия, а повече на сръбския. Има много частни магазини, на селяните раздават за частно ползуване до 7 декара. Няма опашки, няма липса и на хартия. Унгарците обичат много своя Янош Кадър, но не ще видиш никъде неговия портрет. Няма го, даже, и по празничните манифестации. (виж бележника ми за Унгария). (Чудомир 2004, 1963, без дата).³

КОМАНДИРОВКА В УНГАРИЯ ПРЕЗ 1963 Г.

От 25 до 15 декември 1963 година писателят пътува за Унгария. Тогава в Будапеща се провежда конференция за състоянието на драматургията в социалистическите страни. Чудомир е част от делегацията, тъй като му е обещана творческа командировка. Събитието отзвучава в унгарската преса. Официозът „Непсабадшаг“ („Народна свобода“) съобщава, че българска делегация с участието на Георги Крънзов, Чудомир Чорбаджийски⁴ и Стефан Каракостов, е пристигнала във вторник на международната конференция по проблемите на социалистическата драма. Двудневната среща, в която участват гостуващи писатели от пет социалистически страни, започва на 28 ноември в Клуба на Дружеството на писателите.⁵ Програмата на българите в Будапеща включва и друго събитие, за което „Непсабадшаг“ информира: „По случай 50-годишнината на ДБП/Дружеството на българските писатели в петък вечерта в залата на Българския културен център в Будапеща беше организиран прием. На срещата присъстваха българите Чудомир Чорбаджийски, Георги Крънзов и Стефан Каракостов, както и няколко унгарски писатели.“⁶

³ – КЪМ МОМЕНТА не е идентифициран такъв бележник.

⁴ – НУЖНО Е ДА СЕ ОТБЕЛЕЖИ, че както тук, така и в по-късни публикации в Унгария писателят се упоменава като „Чудомир Чорбаджийски“.

⁵ – НÉPSZABADSÁG 1963. november 21, szerda, 8.

⁶ – НÉPSZABADSÁG 1963. december 7. szombat, 10.

szocializmussal” való közvetlen találkozásai készítették: „XI.25-től XII.15-ig kiküldetésben voltam Magyarországon. Akárcsak a csehek, ők is sokkal jobban állnak nálunk. Egyetlen egy szocialista ország sem áll olyan rosszul, mint mi. A magyarok nem exportálnak semmiféle mezőgazdasági terméket, de van mit exportálniuk – gépeket, gyógyszert stb. Ha az ember Budapestről visszatér Szófiába, fővárosunk úgy néz ki, mintha kifosztották volna. A magyarok 150 évig raboskodtak a török alatt, aztán az osztrákok hódították meg őket, de rabság és rabság között van különbség. Az osztrák kormányzatot össze sem lehet hasonlítani a törökkel abban az időben. Tiszta búzakenyeret esznek, amibe egy kis krumplit kevernek, ezért mindig puha. Arra a kenyérre emlékeztem, amit anyám dagasztott annak idején. A magyar szocializmus inkább a szerbre hasonlít, mint a miénk. Sok a magánbolt, a parasztoknak 7 dekárig földet osztanak magánhasználatra. Nincs sorban állás, nincs papírhány sem. A magyarok nagyon szeretik az ő Kádár Jánosukat, de sehol sem látni a portréját. Még az ünnepi felvonulásokon sem. (ld. a Magyarországról írt jegyzetfüzetemben).”³ (Csudomir 2004, 1963, dátum nélkül).

AZ 1963-AS MAGYARORSZÁGI KIKÜLDETÉS

1963. XI. 25-e és XII. 15-e között az író magyarországi utazáson vett részt. Budapesten akkor konferenciát tartottak a szocialista országok drámairodalmának állapotáról. Csudomir bekerült a delegációba, mivel művészi kiküldetést ígértek neki. Az eseményről a magyar sajtó is beszámolt. A Népszabadság című félhivatalos napilap közli, hogy a Georgi Kranzov, Csudomir Csorbadzsijszki⁴ és Sztefan Karakosztov alkotta bolgár küldöttség kedden megérkezett a szocialista dráma problémáinak szentelt nemzetközi konferenciára. A kétnapos találkozó, melyen öt szocialista ország írói vettek részt, november 28-án vette kezdetét az Írószövetség Klubjában.⁵ A bolgárok budapesti programjának része volt egy másik esemény is, melyről beszámol a Népszabadság: „A Bolgár Írók Szövetsége ötvenéves jubileuma alkalmából péntek este a Bolgár Kulturális Központ nagytermében fogadást rendeztek. A találkozóon részt vett a bolgár Csudomir Csorbadzsijszki, Georgi Kranzov és Sztefan Karakosztov, valamint több magyar író is.”⁶

A Bolgár Kulturális Központban tartott fogadás részleteit Georgi Kranzov visszaemlékezéseiből ismerhetjük meg. Elmeséli, hogy Fónay Márta színésznő felolvasta Csudomir *Nem vagyok az a fajta* című novelláját Oláh József fordításában, érzelmes részleteket is hozzáadva a humorista reakciójával kapcsolatban, akit láthatóan megindított nem csupán a felolvasás, hanem a színésznő viselkedése is. Kranzov visszaemlékezéseiben anekdotikus történeteket is találunk Csudomir tartózkodásával kapcsolatban a magyar fővárosban – személyes, érzelmes, sőt pikáns részletekkel „kiszínezzve”. Ilyenek: a repülőn elvesztett bőrönd esete; a Csudomir első magyarországi publikációjáért kapott honorárium materializálódása; a humorista Juhász Péterrel folytatott „leöblítő

³ – ILYEN JEGYZETFÜZETET egyelőre nem sikerült azonosítani.

⁴ – MEG KELL JEGYEZNÜNK, hogy az írók mind itt, mind a későbbi magyarországi publikációkban is Csudomir Csorbadzsijszki néven említik.

⁵ – НÉPSZABADSÁG 1963. november 21, szerda, 8.

⁶ – НÉPSZABADSÁG 1963. december 7. szombat, 10.

Детайли за приема в Българския културен център научаваме от спомените на Георги Крънзов. Той разказва, че тогава актрисата Марта Фонаи изпълнява Чудомировия разказ „Не съм от тях“ в превод на Йозеф Олах като добавя и емоционални подробности около реакцията на хумориста, видимо развълнуван не само от изпълнението, но и от поведението на актрисата. Спомените на Крънзов отразяват и анекдотични случки за пребиваването на Чудомир в унгарската столица, „украсени“ с подробности – лични, емоционални, пикантни дори. Такива са: историята с кувара, изгубен на самолета; разказът за материализацията на хонора от първата публикация на Чудомир в Унгария; отзвукът от „напоителните разговори“ на хумориста с Петер Юхас (Сестримски 1981: 403–404). Може да се предположи, че плод на подобни „напоителните разговори“ е неизвестно, недатирано и непубликувано стихотворение на Чудомир⁷, съхранявано в Централен държавен архив, фонд 1613к (Стефан Пейчев), опис 1, а.е.36, което помествам по-долу:

На брега на Балатон
във разкошен бар-салон.
На туй кътче чудно райско
при това небе хавайско,
и бутилка с токайско.
Ой, ой, ой!
Тука ли си – там стой!
Само дете много плеща,
уж човек съм с кръв гореща,
а не смогнах да се склеща⁸
даже и в будапеща.⁹

Пребиваването на Чудомир в Унгария е и подходяща възможност за срещи с унгарски писатели и преводачи. Крънзов разказва за това, как главният редактор на хумористичното списание „Лудаш Мати“/ Lúdas Matyi, писателят Ласло Таби, кани гостите от България в кабинета си и предлага да публикуват разказ на Чудомир в списанието. Писателят сам избира разказа „Не съм от тях“. (Сестримски 1981: 398–405).

⁷ – ПРЕДОСТАВЕНАТА МИ информация и материали гължа на проф. д.н. Вера Бонева.
⁸ – В ЗНАЧЕНИЕ на „да се ограничи, да се приклепва“.
⁹ – ПРАВОПИСЪТ на оригинала е запазен.

бесзългетéseinek” visszhangja (Szesztrimszki 1981: 403–404.). Feltételezhetjük, hogy hasonló „leöblítő beszélgetések” terméke Csudomir ismeretlen, dátum nélküli, nem publikált költeménye,⁷ melyet a Központi Állami Levéltárban őriznek (1613k fond [Sztefan Pejcev], 1. jegyzék, 36. levéltári egység), s melyet alább közlök:

Helyszínünk a Balaton-part
egy fényűző bár-szalokban
e mennyei kis szegletben,
hawaii nap az egekben,
tokajival a kezemben.
Ej, ej, ej!
Sose halunk meg!
csak sajnos sokat pofázok
forróvérű hírben állok
aztán mégse disztिंगáltam⁸
budapesten is dumáltam⁹

Csudomir magyarországi tartózkodása jó alkalmat kínált magyar írókkal és fordítókkal való találkozásra is. Kranzov elmeséli, hogy a Lúdas Matyi című humoros hetilap főszerkesztője, Tabi László író meghívta a bulgáriai vendégeket az irodájába, és felajánlotta, hogy közli Csudomir egy elbeszélését a lapban. Az író maga választotta ki a Nem vagyok az a fajta címűt (Szesztrimszki 1981: 398–405).

CSUDOMIR MŰVEINEK MAGYARORSZÁGI MEGJELENÉSEI

1965-ben a budapesti Európa Kiadó *Bolgár elbeszélők* (Juhász 1965) címmel bolgár prózai gyűjteményt adott ki, mely a bolgár próza mestereinek emblemikus műveit közli az ismert bulgarista, Juhász Péter összeállításában.¹⁰ Szerepel benne Csudomir három elbeszélése is: *A tűz*, *A rokka* és a *Hol van az a hang*, Oláh József fordításában. A kiadvány Juhász Péter és az akkor a szófiai magyar követségen tanácsadóként dolgozó Oláh együttműködésének eredménye. A gyűjtemény utószavában Juhász Péter a bolgár irodalom realista vonulatának részeként mutatja be Csudomirt. Szerinte Elin Pelinhez hasonlóan az író kiválóan ismeri a népét, és tipikus, anekdotikus szituációkat ábrázol a mindennapokból, melyek néha a bolgár népmesék hőse, Ravasz Péter történeteire emlékeztetnek. Juhász így összegez: „Humora igazi népi humor.” (Juhász 1965:500). A gyűjtemény végén található életrajzi jegyzetek Csudomirral kezdődnek. E jegyzetek szerint az egyéni hangú bolgár próza megteremtőinek egyike és kiváló humorista. Első verseit és portréit 1908-ban közzétették, de egyedi kritikai realista tehetsége csak a 30-as években

⁷ – AZ INFORMÁCIÓT és az anyagokat prof. dr. Vera Boneva bocsátotta rendelkezésemre.

⁸ – AZ ÍRÓ itt a kevésbé megszokott клеца игет használja.

⁹ – MEGŐRIZTEM az eredeti helyesírást.

¹⁰ – KÖSZÖNETTEL TARTOZOM Maria Sztoilovának, a budapesti Bolgár Nyelvoktató Nemzetiségi Iskola tanárának, amiért biztosította számomra a kiadvány egy antikvár példányát.

През 1965 г. будапещенското издателство „Европа“ издава сборник с българска проза „Български разкази“ / „Bolgár elbeszélők (Juhász 1965).¹⁰ Съставен от известния българист Петер Юхас, той представя емблематични произведения от български майстори на прозата. Тук са поместени и три разказа на Чудомир: „Игла“ / „A tű“, „Врѣн, врѣн...“ / „A rokka“ и „Де оня глас“ / „Hol van az a hang“ в превод на Йозеф Олах. Изданието е резултат от сътрудничеството между Петер Юхас и Й. Олах, който по това време работи като съветник в унгарското посолство в София. В послесловието към сборника Петер Юхас представя Чудомир като част от реалистичната линия в българската литература. Според него, подобно на Елин Пелин, писателят отлично познава народа си и пресъздава типични, анекдотични ситуации от ежедневието, които понякога напомнят историите с героя от българските народни приказки, Хитър Петър. Юхас обобщава: „Хуморът му е истински народен хумор.“ (Juhász 1965:500) Биографичните бележки към края на сборника започват с тези, за Чудомир. Според тях той е един от създателите на българската проза с индивидуален глас и отличен хуморист. Първите му стихотворения и портрети са публикувани през 1908 г., но неговият уникален критичен реалистичен талант се развива едва през 30-те години. Писателят прекарва целия си живот в малко провинциално градче, Казанлък. В кратките хумористични разкази и очерци, които той пише за ежедневниците, намира жанра, в който най-пълно може да се разгърне писателската му личност. Най-важните му книги са: „Не съм от тях“ (1935), „Нашенци“ (1937)¹¹, „Кой както я нареди“ (1940). В творбите, създадени след Освобождението¹² авторът изобразява предимно живота на селяните в миналото (Juhász 1965). През 1969 г. същото издателство „Европа“ издава много по-пълна история на българската литература, започваща от Средновековието (Juhász 1969). В нея подобаващо място намира разказът „Не съм от тях“ в превод на Олах (Juhász 1969: 409–414).

И така, направеното до момента проучване не установява сведения за самостоятелна книга на Чудомир, публикувана на унгарски език. Откриват се публикации на три Чудомирови разказа в превод на Й. Олах, много вероятно посочени от самия автор, които той е приемал като представителни за творчеството си. За момента не се откриват и други публикации на тези преводи. Може да се допусне, че тази не особена популярност на Чудомировата проза в Унгария, вероятно се дължи на специфичния балкански хумор и на сложния езиков свят на творбите, които са истинско предизвикателство за преводачите. Но, наред това писателят е включен с кратко представяне на творчеството му като един от емблематичните български писатели в авторитетни унгарски издания като: „Списък на чуждестранните писатели от XX век“ (1968) и „Лексикон на световната литература“ (1995) (Köpeczi, Pók 1968; Szerdahelyi, Juhász 1995). Безспорно е, че наследството на

¹⁰ – БЛАГОДАРЕМ на г-жа Мария Стоилова от Българското училище за роден език в Будапеща за осигуряването на антикварен екземпляр от изданието.

¹¹ – ОТБЕЛЯЗАНО: 1936 г.

¹² – НАЙ-ВЕРОЯТНО се има предвид Времето след 1944 г.

mutatkozott meg. Az író egész életét egy kis vidéki városban, Kazanlakban töltötte. A napilapok számára írt elbeszélésekben és karcolatokban talált rá a műfajra, melyben írói egyénisége a legteljesebben kibontakozhatott. Legfontosabb könyvei: *Hol van az a hang* (1935), *A mi embereink* (1937)¹¹, „*Ki hogy elrendezi*” (1940). A *Felszabadulás*¹² után született műveiben az író elsősorban a régi idők paraszti életét ábrázolja (Juhász 1965). 1969-ben az Európa Kiadó a bolgár irodalom jóval teljesebb antológiáját jelentette meg, a középkorral kezdődően (Juhász 1969). Méltán kapott benne helyet a *Nem vagyok az a fajta* című elbeszélés Oláh József fordításában (Juhász 1969: 409–414).

Az eddig elvégzett kutatás nem talált adatot arról, hogy Csudomirnak önálló kötete jelent volna meg magyarul. Fellelhető három elbeszélésének publikációja Oláh József fordításában, melyeket minden valószínűség szerint maga a szerző választott ki mint munkásságát legjobban reprezentáló darabokat. E fordítások más publikációjáról egyelőre nincs adat. Feltételezhetjük, hogy Csudomir prózájának e nem különösebben nagy népszerűsége Magyarországon valószínűleg a sajátos balkáni humornak és a művek bonyolult nyelvi világának tulajdonítható, melyek valódi kihívás elé állítják a fordítókat. Ezzel együtt az író neve és munkásságának rövid ismertetése az emblematisz bolgár írók között szerepel olyan tekintélyes magyar kiadványokban, mint *A huszadik század külföldi írói* (1968) és a *Világirodalmi lexikon* (1995) (Köpeczi, Pók 1968; Szerdahelyi, Juhász 1995). Vitan felül áll, hogy Csudomir öröksége magyar fordítójára és a magyar olvasókkal való újabb találkozásokra vár.

Dolgozatom lezárásaként felhívom a figyelmet, hogy a kutatás távlatait tekintve elengedhetetlen a *Magyarországról írt jegyzetfüzet* nyomainak felkutatása az író hagyatékában, valamint további személyes tanúságtételek keresése Juhász Péter visszaemlékezéseiben. Ez új adatokkal gazdagítaná a humor bolgár mesterének Magyarországgal és a magyar kultúrával való kölcsönös kapcsolatait.

IRODALOM

- Сестримски 1981: Сестримски, Иван (редактор) Людмил Стоянов, *Чудомир и Ламар в спомените на съвременниците си*. София, Български писател.
- Чудомир 2004: Чудомир. *Дневник (1947–1967)*. Варна, LiterNet, 2004. <https://litenet.bg/publish2/chudomir/dnevnik/1956.htm> (04. 01. 2026)
- Juhász 1965: Juhász Péter. *Bolgár elbeszélők*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Juhász 1969: Juhász Péter (vál., bev. és életrajz). *A bolgár irodalom kistükre*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Köpeczi Béla, Pók Lajos (szerk.) 1968: *A huszadik század külföldi írói*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Szerdahelyi, Juhász 1995: Szerdahelyi István, Juhász Ildikó (szerk.) 1995: *Világirodalmi lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

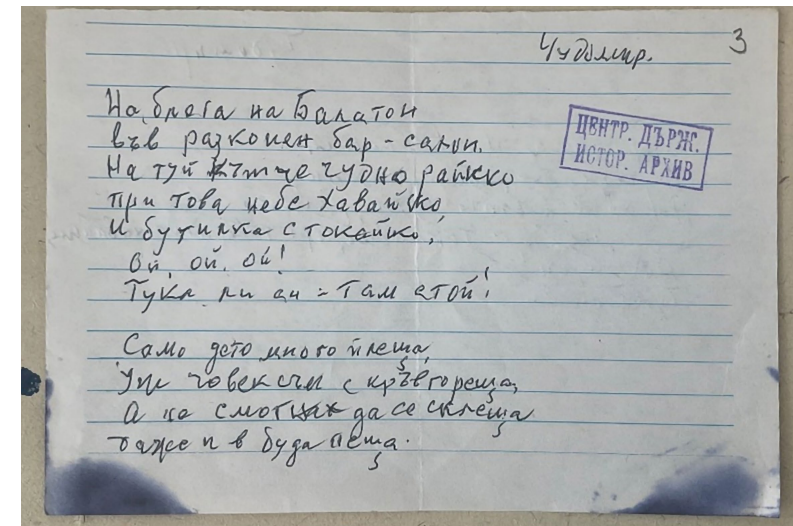
Чудомир очаква своя унгарски преводач и новите си срещи с унгарските читатели.

В завършек на това изложение ще изтъкна, че в перспективите на проучването е необходимо да се потърсят следи от „бележника за Унгария“ в архива на писателя, както и допълнителни лични свидетелства в спомените на Петер Юхас. Това би обогатило с нови данни взаимовръзките на българския майстор на хумора с Унгария и с унгарската култура.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Сестримски 1981: Сестримски, Иван (редактор) Людмил Стоянов, *Чудомир и Ламар в спомените на съвременниците си*. София: Български писател.
- Чудомир 2004: Чудомир. *Дневник (1947-1967)*. Варна: LiterNet, 2004. <https://litenet.bg/publish2/chudomir/dnevnik/1956.htm> (04. 01. 2026)
- Juhász 1965: Juhász Péter. *Bolgár elbeszélők*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Juhász 1969: Juhász Péter (vál., bev. és életrajz). *A bolgár irodalom kistükre*. Budapest: Európa Könyvkiadó. Köpeczi Béla, Pók Lajos (szerk.) 1968: *A huszadik század külföldi írói*. Budapest: Gondolat kiadó.
- Szerdahelyi, Juhász 1995: Szerdahelyi István, Juhász Ildikó (szerk.) 1995: *Világirodalmi lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ПРИЛОЖЕНИЕ • FÜGGELÉK

Централен държавен архив, фонд 1613к (Стефан Пеичев),

опус 1, а.е.36

Központi Állami Levéltár, 1613k fond (Sztefan Pejcssev), 1.

jegyzék, 36. levéltári egység

Всяко дете обича да рисува
Разговор с Петер Лукач

Minden gyerek szeret rajzolni
Beszélgetés Lukács Péterrel

ХЕМУС: *Кои бяха първите ти стъпки в изкуството? Те навярно се простират далеч в детството?*

ПЕТЕР ЛУКАЧ: Всяко дете обича да рисува. Ясно помня московската олимпиада през 1980-а година: просто много ми хареса как хората се състезават и рисувах всичко... Спомням си, че направих поне стотина рисунки. Майка ми ми е разказвала, че много често съм отговарял на зададените въпросите с рисуване... Като ученик много обичах да ходя на курс по рисуване в Москва: помня миризмата на гуаша, с който рисувахме натюрмортите. По късно, в гимназията ходех на курсове по рисуване и скулптура. Исках да стана художник.

Х: *Какви са посланията, които искаш да предадеш на хората, да споделиш с тях?*

ПЛ: От няколко години и аз организирам изложби и мотото са ми думите на прекрасния художник Арнолд Грос, които обичам да цитирам: „Толкова неприятности, грижи, тъга и ужас ни заобикалят в този свят, че не бива да ги допускаме в изобразителното изкуство“. Въпреки многото трудности и задачи, смятам, че светът около нас е чуден и пъстър, за което можем да сме благодарни. Обичам красотата и доброто, мисля, че всички имаме нужда от любов, прегръдка, празници: тях търся и се опитвам да пресъздам в картините си. Имам много пътеписни картини, обичам да скитам и харесали ми някоя улица, къща или пейзаж, рисувам преживяванията, които са породили у мен. Неведнъж ми се е случвало, когато видят картините ми, местни хора да ми кажат: „...Не съм и подозирал, че живея на такова хубаво място...“

Разбира се, разкъсват ме съмнения, често размишлявам за причините и последиците от тях в света, във всяка една област, и естествено тези външни явления ми въздействат. Вътрешните размишления,

въпроси и чувства, както и огромният хаос в търсенето на собствен път, разпростират се върху всичко въпроси на моя вътрешен свят, също са отразени в моите рисунки и графики. Напоследък се занимавам с живопис. Струва ми се, така чувствам, тези неща докосват хората и ги карат да се замислят...

Х: *Архитектурата и изобразителното изкуство не са далече едно от друго, как ги съчетаваши в себе си? Съперничат ли си или се допълват? Как се ражда една сграда или пространство – първо като рисунка и след това като проект или обратното?*

ПЛ: Станах архитект по външни внушения, свързани с една интересна история. Всъщност не ми беше ясно що за професия е архитектурата и точно в деня, когато ми я предложиха, на път от училище за вкъщи, потънал в мислите си, обърках пътя и го осъзнах, застанал пред витрината на една изложбена зала. Вътре бяха изложени работите на някакъв архитект. Любопитството ме накара да вляза и видяното ме очарова: светът на тези изображения ме увлече, макетите на сградите ме омагьосаха. Това чудесно преживяване ми въздейства и днес: как започвайки от идеята и минавайки през множество изображения и работливи човешки ръце накрая се оформя в сграда, става пространствена творба... Разбира се тук представите за време са изцяло различни от тези в изобразителното изкуство, възвлечени са много професии и хора, създаването на една сграда зависи от много фактори. Мисля, че съм щастливец, защото повечето от проектите ми са осъществени и построени, както и защото реализацията се доближава максимално до първоначално нахвърляните скици, които полека-лека се превръщат в проекти и накрая в сгради.

Тук се наблюдава едно много интересно явление. Визиите ни се материализират

HAEMUS: *Melyek voltak az első lépéseid a művészetben? Bizonyára kora gyerekségedre nyúlnak vissza.*

LUKÁCS PÉTER: Minden gyerek nagyon szeret rajzolni, de amire tisztán emlékszem, az az 1980-as moszkvai olimpia: nagyon tetszett, ahogy egymással versenyeznek a sportolók, én pedig mindent lerajzoltam... Úgy emlékszem, hogy sok száz rajzot készítettem. Édesanyám sokszor említi, hogy amikor gyerekként valamit el kellett mesélnem, inkább lerajzoltam, mint elmondtam. Kisiskolásként jártam egy moszkvai festő szakkörbe, amit nagyon szerettem: most is tisztán emlékszem a gouache illatára, a csendéletekre, amiket ott festettem. Legközelebb a gimnáziumi éveimben jártam rajzstúdiumokra és szobrászati szakkörre, ott újra felébredt bennem a vágy, hogy képzőművész legyek.

Н: *Milyen üzenetet szeretnél átadni az embereknek, megosztani velük?*

Л.П.: Jó pár éve magam is rendezek kiállításokat, és van egy mottó, melyet előszeretettel idézek egy kiváló művésztől, Gross Arnoldtól: „Annyi baj, gond, bánat és szörnyűség vesz körül minket a világban, hogy azt nem szabad még a művészetbe is beengedni.” A sok nehézség és feladat ellenére azt gondolom, hogy egy csodálatos és színes világ vesz minket körül, amiért hálásak lehetünk. Szeretem a szépet és a jót, s úgy gondolom, hogy mindannyiunknak szüksége van a szeretetre, az ölelésre, az ünnepekre, ezt keresem és próbálom adni a képeimmel is. Nagyon sok úti rajzom is van, sokat barátságok, és ha megtetszik egy-egy utca, ház, sor, vagy táj, akkor azt az ott megélt érzésekkel lerajzolom. Ezzel kapcsolatban számtalanszor volt már olyan élményem, amikor a helybeliek azt mondták a rajzaimat látva: „Nem is tudtam, hogy ilyen szép helyen lakom!”

Persze tele vagyok belső vívódásokkal magam is, sokat gondolkozom a világban lévő ok-okozati összefüggéseken, minden területen,

és természetesen a külső jelenségek rám is hatással vannak. Ezek a belső gondolatok, vívódások, kérdések és érzések, valamint válaszokat kereső útkereséseknek a hatalmas egyvelege, azaz a belső világom mindenre kiterjedő kérdései szintén megjelennek kis rajzaimban, grafikáimon. Újabban ezeket is elkezdtem festeni. Úgy látom és úgy érzem, ez is megérinti az embereket, elgondolkodtatják őket is...

Н: *Az építészet és a képzőművészet nem áll távol egymástól. Hogy egyezteted őket össze magadban? Versengenek egymással vagy kiegészítik egymást? Hogy születik meg egy épület vagy egy tér – előbb rajzként, aztán tervként, vagy fordítva?*

Л.П.: Külső intelmekre lettem építész, melyhez egy különös történet is fűződik. Igazából nem is tudtam milyen szakma ez az építészet, s pont aznap, amikor ezt javasolták, az iskolából hazafelé, gondolataimban teljesen elmerülve kicsit eltévedtem s egy kiállítóterem vitrinje előtt állva ocsúdтам fel. Betekintve láttam, hogy éppen egy építésznek a munkái voltak kiállítva. A kíváncsiság bevitt, s az ott látott élmények lenyűgöztek: rajzi világa nagyon megfogott, az épületekről készült makettek meg elvarázsoltak. Ez a csodálatos élmény a mai napig tart: egészen a gondolattól kezdve a sok-sok rajzon át és dolgozó emberek keze által végül mindez egy épületté alakul, egy térbeli alkotássá válik... Persze az idődimenziók egészen mások, mint a művészetben, rengeteg szakmát és embert be kell vonni, és nagyon sok tényezőtől függ, míg egyáltalán elkészül az épület. Azt hiszem, szerencsésnek mondhatom magam, hogy legtöbb tervem megvalósul és meg is épül, és szerencsésnek érzem magam abban is, hogy a kezdeti skiccek-rajzok - amikből szépen lassan tervek lesznek, míg végül épület – szinte ugyanazt ábrázolják, mint az elkészült valóság.

Ebben van egy nagyon fontos jelenség. Víziónk képekben jelennek meg, melyet valamilyen módszerrel ábrázolni tudunk, lerajzoljuk, megfestjük vagy valahogy ábrázoljuk.

в картини, които изобразяваме с някакъв метод: рисунка, живопис или по друг начин. Това са произведения, които се захранват от чувствата и им въздействат. Появяват се цветове, форми, материали с различни методи, техники, с безкрайния набор от изразни средства. В свободното творчество не са валидни физическите закономерности, нашите сънища, гледища и концепции се реят свободно – мисля, че точно това ги прави човешки, достойни за обич: те са непохватни, несъвършени и все пак невероятно красиви. След това, въоръжени с архитектурни знания и разнообразни качества – с тежък физически труд и всевъзможни рационални закономерности – се създава обекта, наречен сграда, или казано другояче: функционална и обслужваща човека пространствена структура, така че в крайна сметка се получава не просто „сива и безлична“ купчина строителни материали, а нещо, което дава на хората удовлетворение и емоция, образ на действителността, който ни въздейства, който съпреживяваме в ежедневно

Х: В биографията си имаш много награди и отличия, които очертават наситен творчески път – кое ти е най-скъпо от тях?

Пл: Мисля, че съм човек, който не ламти за награди, не се занимавам много-много с тях. В повечето случаи ме сварват неподготвен и ми доставят изключителна радост. Вероятно занапред ще се наложи да се заемем с направеното дотук, да систематизирам произведенията и знанията си, да ги обобща и публикувам, за да споделя с хората своя опит, работата и творбите си.

Х: Важно е този въпрос да се раздели на две: от гледна точка на архитектурата и на изкуството.

Пл: Като архитект за мен най-голямата награда е да изживея радостното усещане, че проектираните от мен сгради са създали

дом или среда, която собствениците ползват с радост и любов. В повечето случаи това се превръща в ценно приятелство и ми носи радост и години по-късно.

Като художник е прекрасно чувство, че твоя рисунка или живописна творба вълнува и друг човек, кара го да се замисли, напомня му нещо, с други думи, благодарение на създаденото от мен, този човек гради своя, изпълнена с чувства история. То е нещо като любовта и чувствам, че тези мои произведения са попаднали на добро място. Има и такива, които са до такава степен свързани с мен, че колкото и да ги харесват, не мога да се разделя с тях. Особено голяма е радостта ми, че моя каменна статуя е изложена в скулпторния пар в Берегсасмиклош в Закарпатието.

Х: Рисуваеш, проектираеш, създаваш образи и пространства. Учиш другите да възприемат света и себе си. Имаш голямо семейство. Изнасяш лекции и пишеш статии и книги за сътворените от теб проекти. (Пропуснах ли нещо?) Откъде идва енергията, която те зарежда да се занимаваш с толкова много неща?

Пл: Природата ни е дала този чудесен подарък да живеем тук, на Земята. Има още толкова интересни неща за откриване, че чувствам, времето недостига, и аз не преставам всичко...

Всекидневните задачи, безумните и безсмислени „кръгове“, които правим, разхищават огромна енергия, мисля, че е вярно не само за мен, а и за другите, често пъти са необходими огромни усилия, за да навлезе човек в творчески процес, за да може, с цената било на успехи, било на провали, да твори. Това са неща, които изграждат човека и са в състояние да го заредят с неизчерпаема енергия, а преживяванията, свързани с тях, са от напълно различно естество. Много науми се занимават с въпроса, как става това,

Еzek olyan alkotások, amelyek az érzéseinkből táplálkoznak és az érzéseinkre hatnak. Színek, formák, anyagok jelennek meg, különböző módszerekkel, technikákkal, a kifejezés végtelen tárházával. Itt az alkotás szabadságának köszönhetően nincsenek fizikai törvényszerűségek, belső álmunk, szemléletünk és látásmódunk szabadon szárnyal – azt hiszem ettől emberi, ettől szerethető: esetlen, nem tökéletes, mégis gyönyörűen szép. Ezt követően az építészeti tudás és számos képesség birtokában – a kőkemény fizikai és egyéb racionális törvényszerűségek sorával összerakva – kell úgy létrehozni az épületnek nevezett objektumot, vagy ha úgy tetszik, funkcionálisan jól használható és az embert kiszolgáló térstruktúrát, hogy az végeredményben ne csak egy „csupasz és száraz” anyaghalom legyen, hanem az emberek számára egy jóleső érzést és élményt adjon, ugyanazt az érzéseinkre ható képet, amit a mindennapi térben megélünk és/vagy vágyunk rá.

Н.: Az életrajzodban sok a díj és kitüntetés, melyek alapján gazdag alkotói életút rajzolódik ki. Melyik számodra a legkedvesebb?

Л.П.: Azt hiszem az az ember vagyok, aki valójában nem a díjakért hajt, nem sokat foglalkoztam eddig ezekkel. Az elismerések legtöbbször meglepetésként értek, és rendkívül nagy örömet adtak. Valószínűleg a jövőben többet kell foglalkoznom az eddig felhalmozott alkotásaim és tudásom összegyűjtésével, rendszerezésével és azok publikálásával is, hogy tapasztalataimat, munkáimat, alkotásaimat megoszthassam másokkal is.

Н.: Fontos azonban ezt a kérdést kicsit ketté szedni, építészeti és művészeti szempontból.

Л.П.: Építészként a legnagyobb díj számomra mégis az, amikor megélhetem mindazt a pozitív élményt és örömet, amikor az általam tervezett épületekkel olyan otthont vagy olyan új környezetet teremtek, amelyet a tulajdonosaik örömmel és szeretettel használnak. Legtöbbször

nagyon értékes barátságok alakulnak ki, és még évek múlva is érzem ezt a különös örömet.

Művészként pedig csodálatos érzés az, amikor egy-egy rajzom vagy festményem mást is megérint, elgondolkoztat, emlékezteti valamire, élményt ad, örömet szerez, egyszerűen másnak is kialakul egy személyes, érzésekkel teli története azzal, amit megteremtettem. Olyan ez, mint egy szerelem, s úgy érzem, ezek az alkotásaim jó helyen vannak. Vannak olyanok is, amelyek viszont hozzám kötődnek, bármennyire is tetszik másnak, nem tudom elengedni őket. Hihetetlen érzés az is, hogy van egy kőszobrom is, a kárpátaljai Beregszentmiklóson lévő szoborparkban.

Н.: Építész, tervezel, alakokat és tereket hozol létre. Tanítasz másokat a világ és önmaguk érzékelésére. Nagy családod van. Előadásokat tartasz, cikkeket és könyveket írsz az általad alkotott projektekről. (Kihagytam valamit?) Honnan jön az energia, hogy ilyen sok mindennel tudsz foglalkozni?

Л.П.: Ez egy csodálatos ajándék, amit a természet adott nekünk, hogy itt lehetünk ezen a földön. Annyi felfedezni való van, annyi érdekes dolog, hogy úgy érzem, mindig kevés az idő, és nem teszek meg mindent...

A mindennapi feladatok, az érthetetlen és értelmetlenségekkel teli „körök” hatalmas energiákat pazarolnak el, szerintem nemcsak nálam, hanem másoknál is, és sokszor nagy erőfeszítéseket kell tenni, hogy eljuss azokhoz az alkotási folyamatokhoz, amelyek, kudarcok vagy sikerek árán is, de valahogy létrejönnek. Ezek a dolgok építenek, ez képes felmérhetetlen energiákat adni, és az ezekkel kapcsolatos megélt élménynek a minősége is egészen más. Tudományok sora foglalkozik ezzel a kérdéssel, hogyan lehetséges ez: rengeteg kutatás, vizsgálat és számos értekezés is van erről, hogy mi mivel függ össze, de ha csak azt az egyszerű tényt vesszük, hogy az alkotás és a teremtés mindig az érzelmeinkre hatnak, akkor olyan ez

изследвания, експерименти и трудове изследват взаимозависимостите, но вземем ли само простия факт, че производението и творчеството въздействат на чувствата, веднага е ясно, че става въпрос за нещо като любовната тръпка: позитивната енергия прави чудеса, дава невероятна сила.

Има неща, които ти идват отвътре, детското любопитство например, което много държи да съхраня у себе си. Бих искал винаги да виждам света красив и добър, както децата: за тях действителност и фантазия са едно и също, и това е съвсем естествено. Времето и пространството не се основават на физически закономерности, всичко е допустимо, възможностите са безкрайни. Знам, че звучи идеалистично, но вярвам в това – въпреки че в опростените до грубата си материалност свят и светоглед, сме заобиколени от толкова злини. Тази вяра ми дава огромна енергия.

В същото време има още много работа, както във физическото, така и в духовното пространство: да се научим да приемаме ежедневието, да приемаме нещата, които ни заобикалят, природния ред и неговите закономерности, да приемаме хората, както и да приемаме, че всеки търси своя път, всеки има своята борба. Това са физическите и духовните закономерности, които са в нас. И, наред с това, с много труд да научим да сме благодарни. Да сме благодарни за всичко, което имаме, което ни е дадено, да изказваме благодарността си за всяко нещо и да вършим отново и отново работата си, ежедневието си задача в ритъма на живота. Да сме благодарни на Природата и винаги да се усмихваме със Сърцето си.

Х: Проявявай обществена активност – кои са значимите въпроси, които те задвижват?

Пл: В работата си от години чувствам, че ролята на общността е много важна. В днешния свят на индивидуалисти ролята

на общността намалява, индивидуалните интереси тържествуват над всичко. А добре знаем, че общността има сила и всеки неин член може да допринесе много със своето знание. В южняшкия менталитет на българите това е заложен по естествен начин, хубаво е да преживееш тези неща сред българската общност в Унгария, да си част от нея. Нося го още от детството си, голямото семейство често беше заедно било на почивка през лятото, било за да се реши някакъв ежедневен проблем, още по-добре го разбирам, откакто и аз имам голямо семейство. И в други, предимно художествени общности чувствам подобна сила и много уча от тях. Огромна е ролята на културата и изкуството в това отношение. Струва ми се, че това са най-важните въпроси, които стоят пред мен: как може да се учи от изкуството, кое за какво помага, каква свобода дава, и как да сме заедно, как да се обединим, как да си помагаме, всеки според способностите си... Тези неща ме занимават и чувствам, че приемайки тази роля бих могъл да направя много...

Х: Роден си в България, кога пристигна в Унгария и кои бяха първите ти впечатления? Какво поддържа у теб българското?

Пл: Дошъл съм в Унгария още като бебе, нямам преживявания, свързани със смяната на държавата. Като дете обаче – докато бяха живи баба и дядо, повечето ваканции, почти всяка пролетна, лятна и зимна ваканция прекарвах в България, в Голямото семейство. Това бяха прекрасни преживявания на емоционално общуване. И до днес се старая всяка година да ходим в България, сега вече с моето малко семейство. Прекрасните ми баба и дядо, любимите ми братовчеди, детските преживявания, почивките из цялата страна, било в планината, било на море, това бе за мен любовта към родината. И въпреки че никога не съм

mint egy bizsergető szerelem: a pozitív energiák csodákra képesek, hihetetlen erőket ad.

Van, ami belülről jön, talán ez a kíváncsiság, a gyermeki kíváncsiság, amire nagyon figyelek, hogy mindig megmaradjon. Emellett én mindig szeretném szépnek és jónak is látni a világot, valahogy úgy, mint ahogy a gyermekek: a valóság és a képzelet egy és ugyanaz, ami teljesen természetes. Az idő- és térdimenziók nem fizikai törvényszerűségeken alapulnak, és minden más is lehetséges, végtelen a lehetőségek sora. Tudom, hogy ez idealisztikusan hangzik, de hiszek benne – annak ellenére, hogy a materializmusra csupaszított világban és világnézetünkben mennyi baj és szörnyűség vesz minket körül. Ez a hit óriási energiákat ad.

Ugyanakkor nagyon sok munka is van mind a fizikai, mind a szellemi térben, mindenben: megtanulni elfogadni a mindennapi eseményeket, elfogadni a dolgokat, amik körülvesznek minket, elfogadni a természet rendjét, törvényszerűségét, elfogadni a társainkat, elfogadni, hogy mindannyian a magunk útkeresésében vagyunk, és megvan a magunk küzdelme. Ezek fizikai és szellemi törvényszerűségek, melyek velünk vannak. És mindehhez rendkívül kemény munka megtanulni azt is, hogy ezekért mind hálásak legyünk. Hálásak legyünk mindenért, amink van, ami megadatott; képesek legyünk köszönetet mondani bárminek, és újra és újra a dolgunkat tenni, a dolgunkat, amely az élet ritmusában a mindennapi feladatunk. Hálát adni a természetnek és elfogadni azt, hogy szívünkkel mindig mosolyogni tudjunk.

Х: Társadalmi aktivitást is folytatsz – milyen fontos kérdések mozgatnak meg?

Л.П.: A munkám során, a hosszú évek alatt azt tapasztaltam, hogy a közösség szerepe nagyon fontos. A mostani, individualista világban a közösség szerepe nagyon lecsökkent, az egyéni érdekek mindent felülírnak. Pedig jól tudjuk, hogy egy közösségnek ereje van, és a közösség tagja a saját tudásával sokat tehet. A

bolgárok déli mentalitását ez még valahogy természetesebben megvan, és Magyarországon a bolgár közösségben jó ezt megélni és meg tapasztalni, jó ennek részese lenni. De gyerek-koromból is ezt hozom, a legtöbbször a tágabb család együtt volt, akár nyaraltunk, akár valami hétköznapi feladatot kellett megoldani, és ezt még inkább érzem, amióta én is nagycsaládos lettem. Ezenkívül más, leginkább művészi közösségekben is érzem ezt az erőt, sokat tanulok belőlük. A kultúrának és a művészetnek itt is óriási szerepe van. Azt hiszem, ezek most a legfontosabb kérdések, ami előttem állnak: a művészettel hogyan lehet tanulni, mi mindenben segít, milyen szabadságot ad, és hogyan lehetünk együtt, hogyan lehet összefogni, hogyan segíthetünk egymásnak, ki-ki a maga képességeivel... Mostanában ez foglalkoztat a leginkább, és az ilyen szerepek vállalásával, úgy érzem, sokat tehetek ezért...

Н.: Bulgáriában születél. Mikor jöttél Magyarországra, és mik voltak az első benyomásaid? Mi örzi meg benned a bolgárságot?

Л.П.: Már babaként Magyarországon voltam, így nekem nincsenek egy ország váltásával járó élményeim. Viszont – gyerekként, főleg amíg éltek nagyszüleim – a legtöbb szünetet, szinte minden tavaszi-nyári-téli szünetet Bulgáriában töltöttem, nagy családi körben. Ezek csodálatos együttlétek és élmények voltak. A mai napig törekszem arra, hogy minden évben eljussunk Bulgáriába, most már a saját kis családommal. Csodálatos nagyszüleim, imádott unokatestvéreim, a gyerekkori élmények, szerte az országban együtt töltött ünnepek, hol a hegyekben, hol a tengerparton, mind a szülőföld szereteteként hatott rám. Bár soha nem éltem ebben az országban, mégis otthon érzem magam. És ebben benne van édesanyám, felmenőikkel együtt, az anyanyelv, az ételek, az ízek, a csodaszép tájak, a gyerekkori és persze a mostani élmények is. Nagyon jó látni, hogy mindez már a gyermekeimnek is fontosak, otthon érzik őket

живял там, в България се чувствам у дома. Голяма е ролята на майка ми и нейните родители, на родния език, храната, вкусовете, чудната природа, детските и разбира се сегашните спомени. Много е приятно усещането, че всичко това е важно и за моите деца, чувстват се у дома и в двете държави, и тази обвързаност ме изпълва с прекрасни чувства.

И една интересна подробност: моята прабаба е преживяла ужасното баташко клане през 1876 година, спасили са я изпод развалините... Тази година посетихме това красиво селище, където разказах историята на децата ми и се размислихме за странния бекрай на времето. Не е ли чудесно!... Изследвам и рисувам родословното ни дърво, българският клон с помощта на майка ми, има нишка, която извежда право към Тодор каблешков... Струва ми се, че всичко това е невероятно прекрасно!

106 **Х:** Какво е участието ти в живота на българската общност? Защо ти е важно?

Пл: Много дължа на Милена Владимирова, която ме покани в групата на българските художници, така мога все по-често да вземам участие в общите изложби и други програми на малцинствата. На тези събития изпитвам същите чувства, които съм изпитвал в България, защото у мен е жива културата на този народ, като се започне от детските спомени и се мине през всички известни и нови събития, чак до прекрасните хора в общността.

Не са ми присъщи политическите и административните задачи, въпреки това приех да стана член на местното самоуправление, за да мога да допринеса за съхраняването на културата ни. Работя в Първи район, през изминалите пет години осъществихме успешно няколко изложби и други събития, обогатявайки и разнообразявайки културната палитра на цялата

общност. Най-вълнуващото във всичко това е, че всички тези прояви са част и от унгарската култура, имаме много общи моменти, преплитания в културата на двата народа. Научавам все повече и по-интересни истории, свързани и с нашите народи. Просто е прекрасно.

Една общност с двойна културна идентичност е много силна с богатата си история и готови за дела хора, сред които има много силни и разностранни в културно и художествено отношение характери. Имаме много изключително качествени художници, били те живописци, скулптори, актьори, писатели или танцьори, или каквото и да било, те се реализират и в двете държави, а много често и на международната сцена. Изключително съм благодарен и горд, че съм част от всичко това.

Зад всяко събитие стоят много трудности и огромна работа, понякога сизифовски усилия. Когато обаче видя радостта и щастията в лицата на хората, и аз се изпълвам с радост. В такива случаи чувствам, че си е заслужавало усилията. Имам още много идеи и планове, надявам се да ги осъществя.

Равда, 18-25 август, 2026 г.

is magukat mindkét országban, nagyon jó érzés ez a kötődés.

Egy kis érdekesség ehhez: családi igaz történet alapján az 1876-os bataki mészárlást ük-nagymamám túlélte, a romok alól mentették ki... Idén ezt a szép települést kerestük fel, ahol elmesélve ezt a történetet gyermekeimnek kicsit elgondolkodtunk az idő különös végtelenségében. Hát nem csoda ez? Kutatom és rajzolom a családfát is, a bolgár vonalat édesanyám segítségével, s van olyan szál is, amely egész Todor Kableskovig is eljutottak... Azt hiszem, ez olyan hihetetlenül gyönyörű!

H.: *Hogyan veszel részt a bolgár közösség életében? Miért fontos ez neked?*

L.P.: Nagyon sokat köszönhetek Milena Vladimirovának, aki beajánlott a bolgár művészek csoportjába, így egyre gyakrabban vehettem részt ezeken a kiállításokon és egyéb kisebbségi programokon. Az érzés nagyon hasonló volt ezeken az eseményeken, mint amikor Bulgáriában vagyok, hiszen bennem is ott van ennek a népnek a kultúrája, a gyerekkori emlékektől kezdve minden megismert és újabb történeteken át egészen a közösség csodálatos embereit is beleértve.

Bár távol áll tőlem mind a politika, mind az adminisztratív feladat elvégzése, mégis elváltam az önkormányzati képviselői tevékenységet, hogy ennek a kultúrának az ápolásához hozzá tudjak kapcsolódni. Az első kerületben tevékenykedem, az elmúlt öv évben számos kiállítást és rendezvényt tudtunk már sikeresen megvalósítani, gazdagítva és színesítve a teljes közösség kulturális eseményeit. Ami a legizgalmasabb az egészben, hogy mindezek a jelenségek részei a magyar kultúrának is, nagyon sok a közös pont, az összefonódás. Egyre több érdekes és izgalmas történetet ismerek meg, ami mind a két néphez kötődik. Egyszerűen csodálatos.

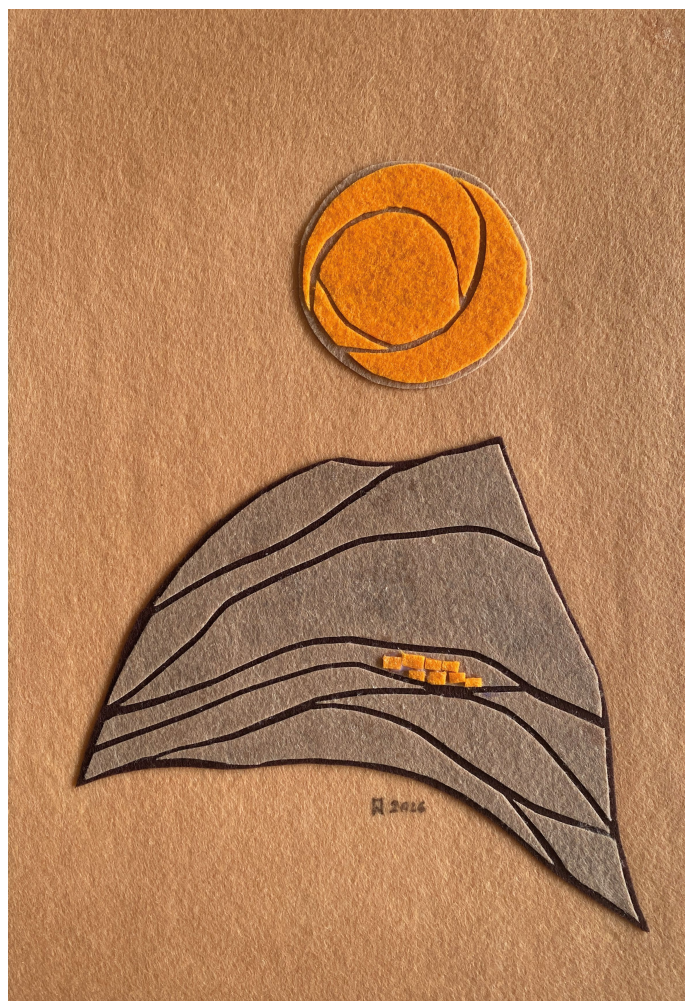
Ez a kettős kulturális identitással rendelkező közösség nagyon erős, mely gazdag történelemmel, tette kész emberekkel és egy rendkívül

erős és szerteágazó kulturális és művészi karakterrel rendelkezik. Nagy számban és rendkívül magas minőségben alkotó művészeink vannak, legyen az festő, szobrász, színész, író vagy táncos vagy bármi, ők mindkét országban, sőt sokszor a nemzetközi porondon is kiválóan teljesítenek. Rendkívül hálás és büszke vagyok, hogy mindennek a részese lehetek.

Nagyon sok nehézség és rengeteg munka van az események mögött, néha sziszifuszi küzdelmekkel. Amikor viszont látom az örömet és a boldogságot az emberek arcán, akkor az engem is örömmel tölt el. Ilyenkor úgy érzem, hogy megérte a sok munka. Még rengeteg ötletem és tervem van, remélem meg tudom valósítani őket.

Ravda, 2026. augusztus 18-25.

107

ПЕТЪР БОБЕВ

Лято сред снега

PETAR BOBEV

Nyár a hó közepette

Живял някога един добър градинар. Наричал се дядо Цвятко. Той имал внуче Васко. Двамата се обичали много.

Веднъж дядото поливал градината си. Запретнал крачоли, той оправял вадата с мотика. Доматените растения всмуквали жадно водата и се усмихвали. Плодовете им блестели на слънцето.

Васко разпитвал дяда си за живота на зеленчуците. Старецът пушел луличката си и му разказвал всичко, което бил научил през дългия си живот.

Васко разглеждал първите узрели плодове и им се радвал.

Откъснал един от тях и го ухапал.

— Колко са хубави домати! — казал той. — И колко много ги обичам — такива сочни, червенички, хем киселички — хем сладички!

Той доизял домати и внезапно запитал:

— Дядо, защо има плодове само през лятото?

Старецът оставил мотиката и отвърнал:

— Виждам, че ще станеш добър градинар. Искаш да разбереш всичко. Това е добро. Питай винаги! Плодовете се раждат през лятото, защото тогава има силно слънце. За да узреят, те имат нужда от много светлина и много топлина.

Васко помислил малко и продължил:

— А аз толкова много ги обичам! Да знаеш как ми се иска да си ги ям и през зимата.

Дядото се усмихнал:

— Ех! И аз бих си хапнал тогава пресни домати, нарязани на колелца и посипани с къпан магданоз. Но не знам как може да стане това.

Дватамата замълчали.

Полъхнал лек вятрец и прошумолял сред доматиените листа.

Неочаквано градинарят дочул едно слабичко гласче:

— Дядо Цвятко, дядо Цвятко, наведи се да ти кажа нещо!

Той се навел.

Élt egyszer egy derék kertész. Cvjatko apónak hívták. Volt egy kisunokája, Vaszko. Nagyon szerették egymást.

Egy nap az öreg a kertjét öntözte. Felgyűrte a nadrágszárát, és kapával egyengette az árkot. A paradicsomtövek éhesen szívták be a vizet és mosolyogtak. A paradicsomok ragyogtak a napfényben.

Vaszko a zöldségek életéről faggatta nagyapját. Az öreg pipáját szívva mindent elmesélt neki, amit hosszú élete során megtanult.

Vaszko gyönyörködve nézegette az első érett terméseket.

Leszakított egyet, és beleharapott.

— Milyen szépek a paradicsomok! — mondta. — És mennyire szeretem őket! Lédúsak, pirosak, édeskésesek is, savanykásak is.

Megette a paradicsomot, aztán hirtelen azt kérdezte:

— Nagyapa, miért csak nyáron vannak zöldségek?

Az öreg letette a kapát, és így válaszolt:

— Látom, jó kertész lesz belőled. Mindent tudni akarsz. Ez jó. Mindig kérdezz! A zöldségek nyáron teremnek, mert akkor a süt a legerősebben a nap. Hogy megérjenek, sok napfényre és melegre van szükségük.

Vaszko töprengett egy kicsit, aztán így folytatta:

— De én annyira szeretem őket! Ha tudnád, mennyire szeretném, ha télen is ehetnék belőlük!

Nagyapja elmosolyodott.

— Eh! Én is ennék akkor friss paradicsomot karikákra szelve, apróra vágott petrezselyemmel megszórva. De nem tudom, hogy oldhatnánk ezt meg.

Mindketten elhallgattak.

Enyhe szellő kerekedett, megrezegtette a paradicsomleveleket.

Egyszer csak a kertész mintha egy gyenge hangocskát hallott volna:

— Cvjatko apó, Cvjatko apó, hajolj csak le, mondok valamit!

Az öreg lehajolt.

Apró szőrös magocska kandikált ki az egyik pirosuló paradicsom repedéséből, és emberi hangon beszélt:

Малка космата семчица надничала от пукнатинката на един зачервен домат и говорела с човешки глас:

— Искам да родя плодове през зимата, за да ги яде Васко. Обичам го. Той е много добро момченце.

Старецът казал:

— Аз също го обичам — нали ми е внук. Но не знам как да изпълня желанието му.

— Ето как — засади ме заедно със сестричките ми наесен и през зимата ние ще дадем много плодове.

Дядо Цвятко се засмял толкова силно, че луличката му паднала във водата. Огънчето изцвърчало и угаснало. Дядо Цвятко я извадил и я прибрал в джоба си.

— Много си мъничка — рекъл дядото. — Затова говориш така. Ти не знаеш какво е зимата. Та вие ще измръзнете веднага.

— А ти защо не замръзваш?

— Имам си къща.

— Направи и за нас къща!

— Да ви направя — но вие искате много светлина.

— Сложи ѝ повече прозорци! Направи я цялата от прозорци!

Дядото послушал малката семчица. Запретнал ръкави и направил такава къщичка, каквато искала тя. Направил къщичка от стъкло.

Откъснал ранното доматче и запазил семената му.

Дошла есента. Градината опустяла. Задухал севернякът и обрулил листата от дърветата. Небето се покрило със сиви облаци. Завалял студен дъжд. След това между дъждовните капки почнали снежинки.

Дядото запалил печката в стъклената къщичка и посял семенцата. Поникнали нежни зелени стръкчета. Подали се над пръстта и кимнали с листенца. Поздравили стария градинар.

Навън валял едър сняг. Снежинките се поленвали по стъкления покрив на къщичката, но бързо се стопявали и се оттичали встрани

— Szeretnék termést hozni a télen, hogy Vaszko ehessen belőle. Szeretem őt. Nagyon jó kisfiú.

Az öreg így szólt:

— Én is szeretem, hisz az unokám. De nem tudom, hogyan teljesíthetném a kívánságát.

— Hát így: ültess el engem a nővérkéimmal együtt az ősszel, s a télen bő termést hozunk!

Cvjatko apó úgy elnevette magát, hogy a pipája a vízbe esett. A tüzecske felsejcent és kialudt. Cvjatko apó kihalászta a pipát, és a zsebébe tette.

— Nagyon aprócska vagy még — mondta —, ezért beszélsz így. Nem tudod, mi az a tél. Hisz rögtön megfagynátok.

— Hát te miért nem fagysz meg?

— Nekem van házam.

— Hát csinálj nekünk is!

— Csinálhatok én, de nektek sok fény is kell!

— Tegyéél rá több ablakot! Legyen az egész ablakokból!

Az öreg hallgatott a kis magocska tanácsára. Felgyűrte az ingujját, és megépítette a házat úgy, ahogy a magocska kérte. Üvegházikót csinált.

Leszakította a korai paradicsomocskát, és félretette a magjait.

Eljött az ősz. A kert kietlenné vált. Fújni kezdett az északi szél, és lerázta a fákról a leveleket. Az eget szürke felhők borították. Hideg eső hullott. Aztán az esőcseppek között megjelentek az első hópelyhek is.

Az öreg befűtötte a kályhát az üvegházikóban, és elültette a magokat. Zsenge zöld növénykéek szökkentek szárba. Kikandikáltak a föld alól, és apró leveleikkel integettek. Így köszöntötték az öreg kertészt.

Odakint sűrűn hullt a hó. A hópelyhek megtapadtak a házikó tetején, de rögtön el is olvadtak, és kanyargós kis patakocskákként folytak alá.

Cvjatko apó rendszeresen öntözte a fiatal növénykéket és kapálta mellettük a talajt. Vaszko mindig segített neki. Eltelt néhány hét. A paradicsomok virágba borultak. Odakint hóvihar tombolt, bent viszont kellemes meleg volt, s a

камо лъкатушни ручейчета.

Дядо Цвятко поливал редовно младите растения и прекопавал почвата край тях. Васко му помагал винаги. Минали няколко седмици. Доматите цъфнали. Навън беснеела снежна буря, а вътре било топло-топло и жълтите цветчета се усмихвали радостно – същинска пролет!

Цветчетата вързали плод и увехнали. Плодовете почнали да наедряват бързо. Старецът не преставал да се грижи за тях и да им се радва. Но един ден той влязъл при тях угрижен. Васко бил болен.

Лекарят казал, че трябва да яде пресни плодове.

Дядо Цвятко се взирал внимателно. Няма ли поне едно узряло доматице?

Тогава пак дочул познатото гласче:

— Ела насам! Погледни тук, тук — под големия лист!

Той отместил листа и видял един червен домати. Слънчевите лъчи минавали спокойно през стъклениите стени на къщичката и играели върху лъскавата кожица на доматицето. Вътре било истинско лято — имало слънце и червени плодове. А навън земята спяла зимния си сън, завита с дебело снежно одеяло.

Доматицето шепнело:

— Вземи ме! Занеси ме на Васко — и той ще оздравее!

Старецът го откъснал и изтичал у дома.

Васко лежал с притворени очи. Дядо Цвятко пошепнал на ухото му:

— Виж какво ти нося!

Девето полуотворило очи. Видяло доматицето. Очите му светнали.

Изяло го бързо. Ободрило се.

На другия ден дядото му откъснал още две доматицета. На третия ден донесъл цяла кошничка.

Васко оздравял бързо.

Станал от леглото и почнал пак да помага на дядо си.

sárga virágocskák örvendezve mosolyogtak – akárha tavasz lett volna!

A virágocskák termést kötöttek és elhervadtak. A termések gyorsan testesedtek. Az öreg nem szűnt meg gondoskodni róluk és gyönyörködni bennük. Egy nap azonban gondterhelten lépett be hozzájuk. Vaszko megbetegedett.

Az orvos azt mondta, friss zöldséget kell ennie.

Cvjatko apó fürkészőn nézett körül. Van-e legalább egy érett paradicsom?

S ekkor ismét az ismerős hangocskát hallotta:

– Erre gyere! Ide nézz, ide – a nagy levél alá!

Elhúzta a levelet, és egy nagy piros paradicsomot pillantott meg. A napsugarak akadálytalanul sütöttek át a házikó üvegfalain, s játszottak a paradicsomocskák csillogó héján. Valóságos nyár volt odabent, napsütés és piros paradicsomok. Odakint pedig téli álmát aludta a föld, vastag hóaplattal betakarva.

– Szakíts le! Vigyél el Vaszkonak, és meg fog gyógyulni! – suttogta a paradicsomocskák.

Az öreg leszedte, és sietett vele a házba.

Vaszko félig behunyt szemmel feküdt. Cvjatko apó a füléhez hajolt, és így suttogott:

– Nézd, mit hozok neked!

A gyerek kinyitotta a szemét. Megpillantotta a paradicsomot. Felcsillant a szeme.

Gyorsan megette. Felüdült tőle.

Másnap az öreg újabb két paradicsomot szedett le neki. Harmadnap egész kosárával hozott.

Vaszko hamar meggyógyult.

Felkelt az ágyból, és ismét segédkezni kezdett a nagyapjának.

Kovács Lajos Gergely fordítása

ЗА АВТОРИТЕ

АНДРЕА ИВАН (1970*) – преводач от български и норвежки. Лектор в Люблянския университет.

ВЕНЕТА ЯНКОВА (1956*) – фолклорист и етнограф, доктор на науките. Лектор в Люблянския университет.

ГЕОРГИ ГОСПОДИНОВ (1968*) – български писател. Живее в София.

ГЕРГЕЙ ЛАЙОШ КОВАЧ (1985*) – преводач. Живее в Асеновград

ДЕНИЦА СЕКУЛИЧКА (...*) – журналист и общественик, директор на Българския културен институт в Братислава.

ИАНА ГЛАСНОВА (1954*) – журналист и общественик. Живее в Загреб.

ИАНА МИТЕВА (1994*) – консултант на Музея на гурбетчийското градинарство в Лясковец. Живее в Павликени.

ПЕТЕР ЛУКАЧ (1974*) – архитект, художник. Живее в Леанфалу.

ПЕТЪР БОБЕВ (1914 – 1997) – български писател, автор на приключенски, научнофантастични и исторически разкази, приказки и романи.

СВЕТЛА КЪОСЕВА (1955*) – преводач, редактор. Живее в Будапеща.

СВЕТЛАНА КАРАДЖОВА (1973*) – банатска българка, председател на Дружество „Фламис“. Лектор в университета в Тимишоара.

A SZERZŐKRŐL

IVÁN ANDREA (1970*) – műfordító. Bolgárból és norvégból fordít. A Ljubljana Egyetem lektora.

VENETA JANKOVA (1956*) – folklorista és etnográfus, a tudományok doktora. A Ljubljana Egyetem lektora.

GEORGI GOSZPODINOV (1968*) – bolgár író. Szófiában él.

KOVÁCS GERGELY LAJOS (1985*) – fordító. Aszenovgradban él.

DENICA SZEKULICKA (...*) – kortárs román író. Bukarestben él.

IANA GLASZNOVA (1954*) – újságíró, közéleti személyiség. Zágrábban él.

IANA MITEVA (1994*) – a Ijaszkoveci Vándorkertész Múzeum konzulense. Pavlikeniben él.

LUKÁCS PÉTER (1974*) – építész, festőművész. Leányfalun él.

PETAR BOBEV (1914 – 1997) – bolgár író, kaland-, tudományos fantasztikus és történelmi regények, novellák és mesék szerzője.

KJOSZEVA SZVETLA (1955*) – fordító, szerkesztő. Budapesten él.

SZVETLANA KARADZSOVA (1973*) – bánáti bolgár, a Falmis Egyesület vezetője. Temesváron él.

X E M Y C

брой 89 · 2/2026 · година xxxv

Списание за култура и
обществен живот

Основано от *Дружеството*
на българите в Унгария през 1991 г.

Издание на *Българското*
републиканско самоуправление

Отговорен издател
д-р Данчо Мусев

Главен редактор
Светла Кьосева

Печат
FesztNet Kft.

Оформление, прегпечат
Димитър Русев

Адрес на редакцията
1097 Будапеща, ул. "Фехер холо" №8

H Æ M U S

89. szám · 2/2026 · xxxv évfolyam

Társadalmi és kulturális
folyóirat

Alapította 1991-ben
a Magyarországi Bolgárok Egyesülete

A Bolgár Országos
Önkormányzat kiadványa

Felelős kiadó
dr. Muszev Dancso

Főszerkesztő
Kjoszeva Szvetla

Nyomdai kivitelezésért felelős
FesztNet Kft.

Design, nyomdai előkészítés
Ruszev Dimitar

A szerkesztőség címe
1097 Budapest, Fehér Holló u. 8.

ISSN 1216-2590

1974-BEN SZÜLETTEM a Haemus hegyvidékén, Bulgáriában. Édesanyám bolgár, édesapám magyar, egy testvérem van. Leányfalun élek és alkotok. Hat gyermek édesapja vagyok. A rajzolás öröme végigkísért az úton, melyen elindultam: a gyerekkori pálcikaembereimet a moszkvai festőiskola követte, majd a budapesti Dési-rajzkör. Építésznek tanultam, élek-halok a hivatásomért. Már az egyetemen is fantasztikus mesterektől lestem el a szakma ezerarcúságát és gyönyörűségét, de a rajz mindig ott volt. A vonalakkal életet lehetett teremteni, tereket alkottam, a sok kis vonalból hangulatokat varázsoltam s pillanatok örökítettem meg. Rajzoltam, mert belülről jött; rajzoltam, mikor valamit szóban nem tudtam elmondani; rajzoltam, mert szerettem rajzolni; éjjel-nappal rajzoltam, az egyetemen, mert mindig le kellett valamit rajzolni; rajzoltam, mert utazáskor mindig van valami szép; rajzoltam, mert a házakat csak rajzolni lehet; s rajzolok, mert így valósíthatom meg álmainkat, mindannyiunk álmát, az életet és a teret.

Tereket alkotni s álmokat megvalósítani – ez a dolgom. Figyelem az embert, nézem a tájat, a környezetet, kutatom a tradíciókat, s keresem az újszerűt: a gondolatok vonalakká, majd terekké alakulnak. Teret alkotok a pezs-gő mindennapoknak, teret a meghitt otthonnak s teret dinamikus környezetünkben. Formák születnek, fények játszanak, anyagok jönnek létre, s szép lassan megelevenedik a látható s a tapintható. Ezek mégis mind az emberről szólnak, értünk vannak: benne járunk a terekben.

Építészet, belsőépítészet, városépítészet és művészet. Elválaszthatatlan és összetett egység, annak minden részletével és megoldásával. Téralkotás, csak különböző dimenziókban, s mindezt emberi szemmértékkel. Számos középület, lakóépület, kereskedelmi és vendéglátó épület, oktatási és kulturális épület, műemlék épület tervezésére, rekonstrukciójára kaptam lehetőséget országszerte, egyéni és csoportos munkák keretében: többek között a leányfalui Ravasz László Emlékház, a Leányfalui Termálfürdő felújítása, a Gyáli Városközpont, az esztergomi tornaterem, a Martonvásári Kulturális Központ és Óvodamúzeum, a vecsési Posta, a nyírbátori piac, a pátyi általános iskola, a pilisszentkereszti Szlovák Ház, az ürömi sportpálya, a visegrádi Hilton Szálloda, az újpesti Juharliget Lakópark, a máriahalmi piac, terézvárosi társasház, veszprémi köztér-rekonstrukció és parkolóház, a szentendrei passzívház, számos családi ház és még sok más elkészült épület és díjnyertes pályázat, mint például a kecskeméti főtér, a kőhegyi központ és óvoda.

Lukács Péter

